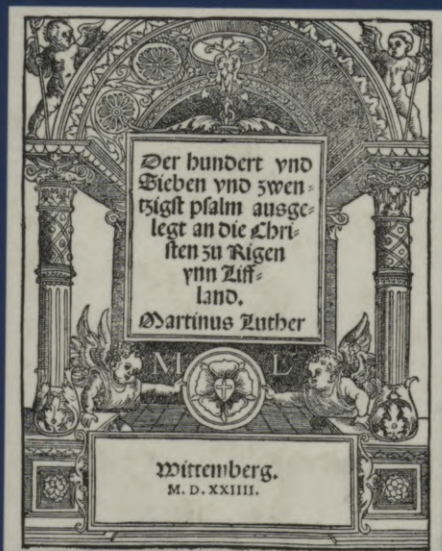

LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

Ritornello primo à 1.

Violino primo.

Violino secundo.

Contin. b 6 bb 6 b7 75 a m 66 b b r

Aria Prima.

1. Auf Clie! auf; und sei be müht/ wie du ein süßes
2. Ja Schirm sich als * le Kunst berüht/ den Zellen dieblig

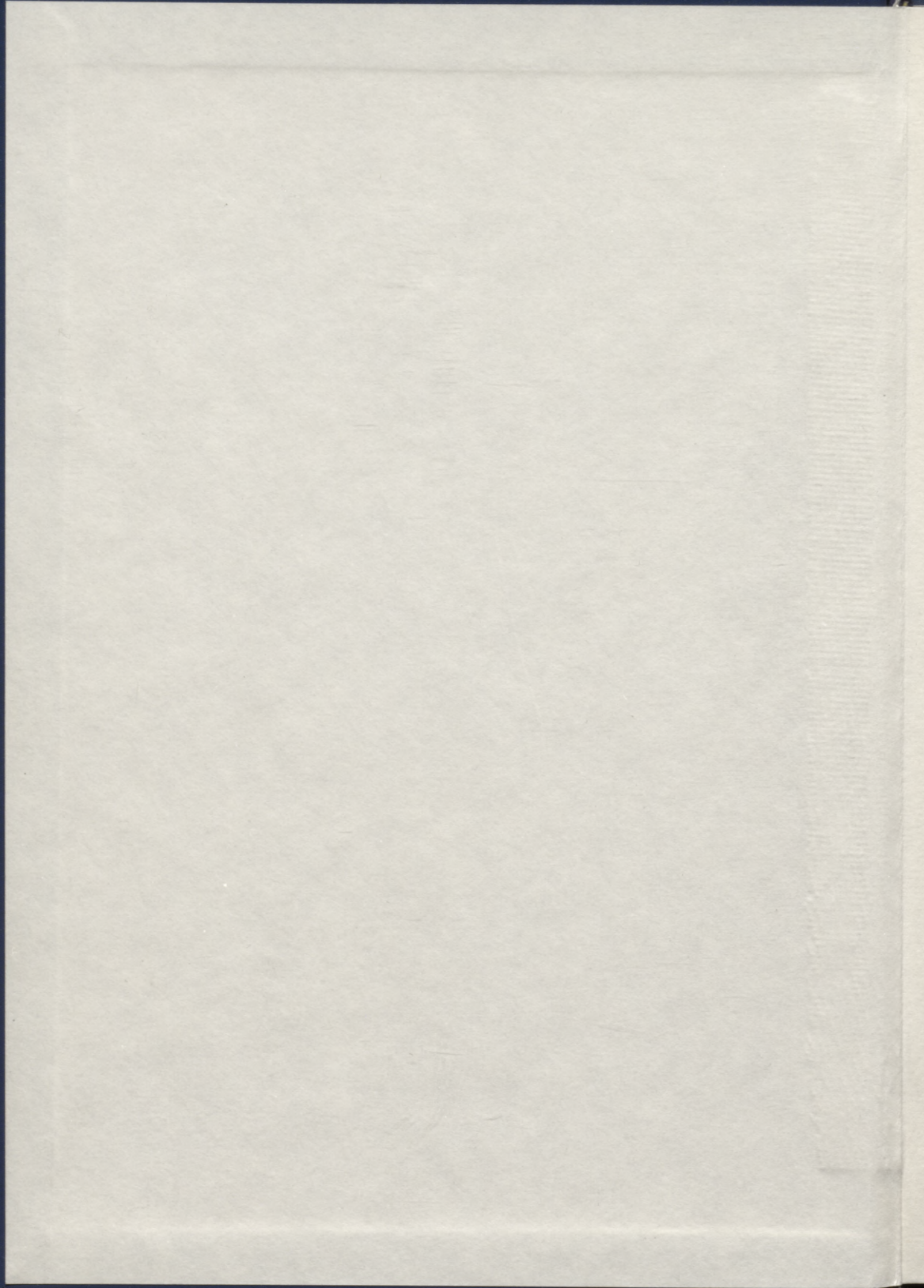
1. Freuden Vnd an so mögeli laßen hēren! weg alles was
2. lei/ Wa nier/ damit tu laßst das Dohert süßten! Auch Springer/ reals

1. betübniß schaff! weg was die Freu de zu Sich raff! weg was Er-
2. ler/ Weger/ Hum/ greiffst yerlich/ Da/ vnd blie mit die hochst

RETUMI

Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas
Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem

Retomi

Widely distributed in the
area of the ...

...

...

2003-4
327

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

Retumi

Veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas
Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas 50 darba gadiem

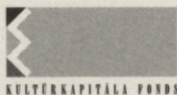
Rakstu krājums

Rīga, 2003

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0303045989

Grāmata izdota ar Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalstu

Redakcijas kolēģija: A. Apinis (redaktors), I. Klekere (sastādītāja),
L. Limane, S. Šiško

Mākslinieks: V. Villerušs

Izdevums iespiests tipogrāfijā "Apgāds Mantojums"

ISBN 9984-607-53-4

© Latvijas Nacionālā bibliotēka

Saturs

Ziņas par autoriem	4
Ievads	5
Preface	7
Apīnis A. Kā tapa bibliotēka bibliotēkā	9
Gailīte Z. Sena Rīgas vēsture muzikālīgās	26
Grosmane E. “Jauna latviska dziesmugrāmata ..” un tās ilustrāciju emblēmu izcelsme	50
Grudule M. Johans Kundzijs	73
Klekere I. M. Luterāņu Livonijai veltīto darbu izdevumi reformācijas grāmatniecības kontekstā un saglabājušies eksemplāri Latvijas Nacionālajā bibliotēkā	82
Lancmanis I. Heraldikas materiāli Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā	93
Limane L. Ko stāsta kāds sējums?	125
Priedīte I. Zemgales kokli meklējot	138
Villerušs V. Dažas atziņas par latviešu zemnieku grāmatu vāku apkalumiem	141
Apīnis A. Atradums precizē	143

Ziņas par autoriem

Aleksejs Apinis, *Dr. philol.*, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas bibliogrāfs.

Zane Gailīte, *Dr. art.*, muzikoloģe.

Māra Grudule, *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes asociētā profesore.

Elita Grosmane, *Dr. art.*, Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta direktore.

Ināra Klekere, *Mg. soc. sc.*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītāja.

Imants Lancmanis, mākslas zinātnieks, gleznotājs, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Rundāles pils muzeja direktors.

Lilija Limane, *Mg. soc. sc.*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas galvenā bibliogrāfe.

Irisa Priedīte, *Dr. hist.*, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja etnogrāfe.

Valdis Villerušs, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, Latvijas Mākslas akadēmijas profesors.

Ievads

Rakstu krājums "Retumi" ir grāmata par Latvijas Nacionālās bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu krājuma bagātībām. Vienlaikus tā ir arī atskats uz nodaļas piecdesmit darba gadiem.

Rakstu krājuma izveidi rosināja mūsu vēlēšanās sniegt ieskatu LNB glabātajās vērtībās. Laika gaitā radās atziņa, ka vislabāk to varam veikt ar nodaļas lasītāju – Latvijā pazīstamu kultūras darbinieku, mākslas vēsturnieku, muzikologu un citu nozaru pārstāvju palīdzību. Pavadot bibliotēkā ne tikai stundas, bet pat mēnešus un gadus, viņi te raduši savam darbam vērtīgus avotus.

2001. gada 18. oktobrī apritēja 50. gadskārta kopš specializētas reto grāmatu un rokrakstu lasītavas atvēršanas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Šajā dienā Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā notika kultūrvēsturiski lasījumi. Dalīties gūtajās atziņās un atradumos bija aicināti labi rokrakstu un iespieddarbu krājuma pārzinātāji – ilggadēji nodaļas lasītāji. Referāti vēlāk pārtapa publikācijās, kas veido šī rakstu krājuma lielāko daļu.

Rakstu krājumu ievada ilggadēja nodaļas vadītāja un darba pamatlicēja A. A p i ņ a raksts "Kā tapa bibliotēka bibliotēkā". Tajā aplūkoti nodaļas galvenie darbības virzieni, kā arī darbinieku paveiktais pusgadsimta laikā: krājuma komplektēšana un katalogizēšana, bibliogrāfiskais darbs, jauno informācijas tehnoloģiju apguve, izstāžu un pastāvīgo ekspozīciju izveide, bibliogrāfisku darbu un grāmatniecības vēstures pētījumu publikācijas.

Muzikoloģes Z. G a i l i t e s pētījums "Sena Rīgas vēsture muzikālījās" ataino 17. gadsimta mūzikas dzīves norises un vienlaikus sniedz nodaļā glabāto muzikāliju raksturojumu.

18. gadsimta dziesmu grāmatu izdevumos, kuru vienīgie Latvijā pieejamie eksemplāri atrodas LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, balstīts mākslas zinātnieces E. G r o s m a n e s raksts "Jauna latviska dziesmugrāmata .." un tās ilustrāciju emblēmu izcelsme".

Literatūzinātniece M. G r u d u l e rakstā "Johans Kundīzijs" pievēršusies 17. gadsimta populārajam, bet Latvijā maz zināmajam vācu garīgās literatūras darbiniekam. Viens no viņa latviski tulkotā darba – "Garīgas pērļu rotas" (R.,1711) – nedaudzajiem saglabātajiem eksemplāriem atrodas arī LNB krājumā.

LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītāja I. Klekere rakstā "M. Lutera Livonijai veltīto darbu izdevumi reformācijas grāmatniecības kontekstā un saglabājušies eksemplāri Latvijas Nacionālajā bibliotēkā" salīdzina vācu bibliogrāfu informāciju par minētajiem Lutera darbu izdevumiem ar LNB eksemplāriem un identificē to iespiedējus.

Rundāles pils muzeja direktors I. Lancmanis, kas ilgus gadus veicis Latvijas heraldiskā mantojuma apzināšanu, publikācijā "Heraldikas materiāli Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā" sniedz arī LNB krājuma izvērtējumu šajā nozarē.

2001. gadā plašāku sabiedrības vērību iemantoja svinību sacerējumu apkopojums *Personalia*, kas par vācbaltiešu Zengbušu līdzekļiem tika restaurēts kā šīs ģimenes velte Rīgas 800 gadu jubilejā. Ar rakstu "Ko stāsta kāds sējums" konvolūta satura padziļinātai izpētei pievērsusies LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas galvenā bibliogrāfe L. Limane.

Atradumiem veiksmīgs izrādījies arī laiks, ko Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā pavadījusi etnogrāfe I. Priedīte. Par to – nelielajā rakstiņā "Zemgales kokli meklējot".

Jaunas, pēdējo gadu laikā radušās atziņas latviešu grāmatu iesējumu vēstures izpētē ar krājuma starpniecību dokumentē arī Latvijas Mākslas akadēmijas profesors V. Villerušs.

Rakstu krājumā "Grāmata" agrāk publicētos materiālus ar piezīmi "Atradums precizē" papildina A. Apinis.

Apzināties, ka ar rakstu krājuma "Retumi" lappusēm tā lasītāji gūs ieskatu tikai nelielā LNB iespieddarbu un rokrakstu bagātību daļā. Tomēr ceram, ka ar grāmatas autoru palīdzību būs raksturojuši to nozīmīgumu Latvijas kultūras vēstures izpētei.

Krājumā lietotie grāmatu un rokrakstu krātuvju apzīmējumi:

LAB – Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

Krājuma redakcijas kolēģija

Preface

The collection of articles *Rara (Rarities)* is the book about the treasures in the Department of Rare Books and Manuscripts of the National Library of Latvia. At the same time it is a retrospection of 50 years of the Department work.

The compilation of this collection was stimulated by our wish to present an insight into the treasures of the Department of Rare Books and Manuscripts. In the course of time we came to the conclusion that the best way to do it is with the help of our readers – well-known in Latvia workers of culture, art historians, musicologists and representatives of other professions. Having spent not only hours but even months and years in the library they have found valuable sources for their work.

On October 18th, 2001, the 50th anniversary passed since a special rare books and manuscripts reading room was opened at the National Library of Latvia. On this day readings relating to the history of civilization took place in the Department of Rare Books and Manuscripts. Long time readers of the Department – persons of good knowledge of manuscript and printed material collections – were invited to share their conclusions and finds. Afterwards the reports were changed into publications which form the greatest part of this collection.

The collection of articles is introduced by the article *How a Library in the Library Developed* whose author is A. Apinis, long time Head of the Department and founder of this work. The article surveys the main trends of the work of the department, their development as well as the work accomplished by the staff during a half-of-century: building of the collection and cataloguing, bibliographical work, mastering of new information technologies, formation of exhibitions, publication of bibliographical works and book history research.

The research of musicologist Z. Gailite *Ancient History of Riga in Musicalia* depicts the ongoings of musical life and at the same time gives the characteristics of the 17th century musicalia kept in the Department.

The article of art scientist E. Grosmane “*New Latvian Hymn Book ..*” and *the Origin of its Illustration Emblems* is based on the 18th century hymn book issues whose only copies available in Latvia are kept in the National Library of Latvia.

In her article *Johann Cundisius* literature scientist M. Grudule has turned to the work of the popular, but hardly known in Latvia, 17th century worker of German ecclesiastical literature. One of the few copies of his work in Latvian "Garīga pērļu rota" (Riga, 1711; Ecclesiastical Adornment of Pearls) is in the collection of the National Library of Latvia.

In the article *Publications of M. Luthers Works Dedicated to Livonia in the Context of Reformation Book and the Copies Survived at the National Library of Latvia* I. Klekere, Head of the Department of Rare Books and Manuscripts, compares the German bibliographers' information about the above mentioned publications of Luther's works with the copies of the National Library and identifies its printers.

I. Lancmanis, Direktor of the Rundāle Palace Museum, who has been investigating the heraldry heritage of Latvia for many years, gives also the estimation of the National Library of Latvia collection in this branch in his publication *Heraldry Materials at the Department of Rare Books and Manuscripts of the National Library of Latvia*.

In 2001 a greater attention of the society was turned to the "Personalia" – collection of commemoration essays, mainly poems – which was restored with the means of German-Baltic Sengbusch family. It was the gift of the Sengbusch family at Rigas 800th anniversary. With the article *What a Volume Tells* L. Limane, Chief bibliographer of the Department has turned to deeper investigation of the contents of the volume.

Favourable for findings has turned out the time that ethnographer. I. Priedīte has spent in the reading room rare books and manuscripts. The short article *Looking for the Kokle (Harp) from Zemgale* tells about it.

New conclusions in the research of Latvian book binding history have appeared in recent years. Through the collection *Rara* they are documented by Professor V. Villerušs from Academy of Arts Latvia.

With the remark *The Finding Specifies* A. Apīnis supplements the materials published before in the collection of articles "Grāmata" (Book).

We are aware that with the help of the collection *Rara* the readers will get the insight into a small part of treasures of printed materials and manuscripts that the Department of Rare Books and Manuscripts of the National Library of Latvia holds. However, we hope that with the help of the authors we have characterized their importance for the scientific research.

Editorial board of the collection

Kā tapa bibliotēka bibliotēkā

Aleksejs Apinis

Šī raksta nolūks – parādīt, kā laika gaitā veidojās Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darba formas, tās vieta valsts bibliotēku un pārējo dokumentu krātuvju vidū.¹

Pirms Otrā pasaules kara tagadējās Nacionālās bibliotēkas (toreizējās Latvijas Valsts bibliotēkas) kodols bija organizēts pēc t. s. nozaru principa. Bija Latviešu nodaļa, kas glabāja literatūru latviešu valodā; bija Baltikas nodaļa ar citvalodu literatūru par Kurzemi, Vidzemi un Igauniju (tradicionālais profils *Baltica*), tāpat Krievu daiļliteratūras nodaļa, Vācu, angļu un pārējās daiļliteratūras nodaļa. Grāmatām svešvalodās bija Vēstures un mākslas nodaļa, tādās nodaļas bija valodniecībai un literatūrzinātnei, sabiedriski juridiskajai literatūrai, filozofijai un pedagogijai, dabzinātnēm un tehnikai, vispārīgajiem rakstiem. Katra nodaļa pati komplektēja savu krājumu, pati izstrādāja tā katalogus un literatūru izsniedza lasītājiem.

Pēckara gados bibliotēka tika pārorganizēta pēc funkcionālā principa – turpmāk galvenās struktūrvienības veica katra savu darba procesu neatkarīgi no materiāla satura, nozares vai valodas. Komplektēšanas nodaļa literatūru iegādājās un inventarizēja, Apstrādes² nodaļa to katalogizēja un klasificēja, Fondu glabāšanas nodaļa glabāja, Lasītāju apkalpošanas nodaļa izsniedza apmeklētājiem, Bibliogrāfijas nodaļa veica bibliogrāfisko darbu. Pāreja uz funkcionālo principu bija ne tikai uzspiesta pielāgošanās padomju lielo bibliotēku praksei, bet arī objektīvi nepieciešama, jo pēc kara bija pieplūdis un joprojām turpināja iekļūst ļoti daudz grāmatu, periodisko izdevumu un citu veidu dokumentu. Funkcionālais princips ir saglabāts un sekmīgi darbojas joprojām, taču pastāvīgi tiek papildināts un modificēts. To nosaka dažu literatūras veidu specifiskais raksturs. Šādi specifiski veidi ir reti iespieddarbi, kā arī unikālie informācijas nesēji – rokraksti.

Doma par īpašu struktūrvienību abiem minētajiem literatūras veidiem sāka kristalizēties 1946. gadā bibliotēkas reorganizācijas gaitā. No 1947. līdz 1951. gadam noritēja šīs struktūrvienības veidošanas priekšdarbi. Fondu glabāšanas nodaļas sastāvā tika vākta literatūra reto grāmatu un rokrakstu fondam.³ Līdz 1951. gada oktobrim fondu komplektēja Elza Štengele – pirmā latviešu sievietē ar augstāko izglītību vēstures nozarē,

Valsts bibliotēkas darbiniece kopš pašiem tās pirmsākumiem 1919. gadā, ilggadēja Vēstures un mākslas nodaļas vadītāja. Telpas fondam ierādīja bibliotēkai piešķirtajā namā Jēkaba ielā 6/8, kur tas atrodas vēl tagad. Pēc toreizējās padomju bibliotēku prakses par retiem iespieddarbiem ieskaitīja visus, kas iznākuši līdz 1825. gadam. Uz jaundibināmo fondu E. Štengele pārvāca daļu savas agrākās nodaļas literatūras, grāmatas no krievu daiļliteratūras nodaļas, izdevumus latviešu valodā. No dažām citām bijušajām nodaļām 1951. gadā retie iespieddarbi un rokraksti vēl nebija pārņemti. Taču lasītāju apkalpošanu varēja uzsākt.

1951. gada 18. oktobrī tika atvērta reto grāmatu un rokrakstu lasītava. Šis datums uzskatāms par tagadējās nodaļas īstā darba sākumu. Kopš tā laika fonds veica jau visas galvenās bibliotekārās funkcijas – darbinieki paši turpināja aktīvi komplektēt literatūru, paši katalogizēja savu krājumu, apkalpoja lasītājus, rīkoja izstādes, vadīja apmeklētāju ekskursijas, sniedza bibliogrāfiskos pakalpojumus. Sāka veidoties bibliotēka bibliotēkā. Tāda uzdevumu daudzveidība nebija viegla nasta, jo 15 gadu – līdz pat 1966. gadam – ar retajām grāmatām un rokrakstiem strādāja tikai divi bibliotekāri. Vēlāk, palielinoties darbinieku skaitam, pievienojās vēl citi darba procesi.

Jaundibinātās struktūrvienības “juridiskais statuss” gadu gaitā mainījās. Sākotnēji, un tas jau teikts, kā fonds (vēlāk kā sektors) tā ietilpa Fondu glabāšanas nodaļā. No 1956. līdz 1960. gadam reto grāmatu un rokrakstu fonds administratīvi bija apvienots ar toreizējo novadpētniecības fondu (tagadējā Letonikas nodaļa), tika reorganizēts šī fonda darbs. Tāpēc tais gados retās grāmatas un rokrakstus tikai izsniedza lasītājiem, citi procesi uz laiku tika pārtraukti. Beidzot, kopš 1966. gada darbs ar retajām grāmatām un rokrakstiem rit patstāvīgā Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.

*

Pamatu pamats visam darbam ir nodaļas literatūras krājums.

1951. gadā stājās spēkā jauni tā komplektēšanas profila noteikumi. Visa bibliotēka pēc satura ir universāla, pēdējos gados akcentējot humanitārās nozares, tās fondi aptver visas cilvēku praktiskās un teorētiskās darbības jomas. Tāpēc arī nodaļas krājums ir universāls ar tādu pašu akcentu, tas nespécializējas kādā vienā nozarē, tematā vai iespieddarbu veidā (kā daudzu pasaules lielo bibliotēku raritāšu komplekti). Retu iespieddarbu kategorijā pirmām kārtām ietilpst senos gadsimtos tapušie. Dažādām tautām kultūras attīstības tempi bijuši atšķirīgi, tāpēc tām arī “senatnes” hronoloģija atšķiras.

Nacionālajā bibliotēkā, komplektējot retās grāmatas, noteiktas diferencētas hronoloģiskās robežas atkarā no valodas, no izcelsmes vietas, arī no iespaidarbu grupu uzkrāšanās daudzuma. Tā par senuma hronoloģisko robežu cittaustu iespaidumiem pašreiz noteikts 1700. gads, krievu iespaidumiem – 1800. gads, cittaustu iespaidumiem, kas tapuši Latvijā vai sniedz informāciju par Latviju, – 1830. gads. Par seniespaidumiem latviešu valodā uzskata grāmatas, vienlapas, periodiskus izdevumus, kas radušies līdz 1855. gadam, jo pēc tam līdz ar tautas pirmo atmodu un jaunlatviešu darbību grāmatu izdošanā sākās jaunlaiku grāmatniecības periods.

Pēc jaunā komplektēšanas profila izstrādāšanas no agrāk savāktajiem citvalodu grāmatu tūkstošiem lielu daļu varēja atdot bibliotēkas galvenajai grāmatu krātuvei. Turpretim latviešu izdevumiem, kas 1951. gadā veidoja tikai nelielu piedēklīti, tika pievērsta īpaša vērība, un šī fonda daļa daudzkārt pieauga skaitā. Nodaļas darbinieki sāka uzmeklēt privātus krājējus un grāmatu īpašniekus un ieguva, gan saņemot dāvinājumus, gan iepērkot, daudz seniespaidumu latviešu valodā, nereti ar visai nozīmīgām eksemplāru īpatnībām – ierakstiem, savdabīgiem iesējumiem. Starp retajiem latviešu iespaidarbiem ienāca arī diezgan daudz jaunāku, kādi bija paredzēti citos komplektēšanas profila punktos – nelegāli vai cenzūras aizliegti izdevumi, grāmatas ar ievērojamu personu ierakstiem, eksemplāri sevišķi greznā vai īpatnējā apdarē, pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas arī trimdas t. s. “nometņu laika” literatūra.

Citvalodu reto grāmatu nodalījumi visvairāk augs, turpinot literatūras pārņemšanu no citām bijušajām nodaļām. Tā no agrākās Valodniecības nodaļā ietilpušās grieķu un romiešu klasiķu kolekcijas reto grāmatu fonds ieguva bagātīgu papildinājumu, visvairāk 17. gadsimta izdevumus, pat vairākas inkunābulas – grāmatas, kas iespiestas līdz 1500. gadam. Tagad bibliotēkai pieder 61 inkunābula. Atšķirā, piemēram, no Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas inkunābulu kopuma, kas veidojies vēsturiski, uzkrājoties Rīgas klosteros un pēc tam kādreizējā Rīgas pilsētas bibliotēkā, Nacionālās bibliotēkas komplekts pieder pie t. s. bibliofilā tipa – tie ir pa lielākajai daļai agrāko privāto kolekcionāru eksemplāri, ko viņi iegādājuši Rietumeiropā vēlākajos gadsimtos.⁴ Vērtīga daļa krājumā ir arī paleotipi – grāmatas, kas iespiestas no 1501. līdz 1550. gadam. Mūsu zemes kultūras vēsturei nozīmīgi ir Latvijas spiestuvēs un apgādos ražotie iespaidumi vācu, latīņu, poļu un citās svešvalodās, arī senas citzemju grāmatas, kas skar Latvijas teritoriju vai latviešu tautas dzīvi.

Paša pēdējā laikā vērtīgs ieguvums ir Anglijā dzīvojušā un mirušā prāvesta un kolekcionāra Ringolda Mužika senu gravīru un karšu sakopojums – ap divi tūkstoši lapu. Krājumu viņš bija atstājis Daugavas vanagu fonda Kultūras vērtību krātuvei (Straumēnos, Anglijā), tās vadība izlēma, ka vispiemērotākā glabāšanas vieta ir Latvijas Nacionālā bibliotēkā, un sakopojumu tai uzdāvināja.

2003. gada 1. janvārī reto grāmatu un rokrakstu krājumā bija 49759 bibliotekārās vienības, no tām 20922 rokraksti. Visā šai kopumā 27030 vienības bija latviešu valodā. Starp cittautu materiāliem visvairāk ir vācu, ne tik daudz franču, krievu, latīņu, vēl mazāk zviedru, poļu, angļu, itāliešu un vēl daudzās citās valodās. Bet ir arī pavisam eksotiski eksemplāri, piemēram, grāmata uz palmas lapām singalēziešu rakstībā.

*

Parasta senu bibliotēku nelaime – agrāk izstrādātas glabāšanas un kārtojuma sistēmas, kas bijušas pielāgotas sākotnēji nelielam grāmatu daudzumam, fondam augot, vairs nav piemērotas ērtai un ātrai meklēto eksemplāru atrašanai. Tādu sistēmu pārveide saistīta ar milzumietilpīgu darbu, tāpēc agrākais kārtojums parasti tiek paturēts ar visiem tā trūkumiem. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā jau veidošanās laikā krājums bija visai iespaidīgs – desmitos tūkstošu glabājamvienību; bija paredzama dinamiska tālākā pieaugšana. Tāpēc 50. gadu pirmajā pusē tika izstrādāts vienkārši pārskatāms un neierobežotai augsmei piemērots kārtojums, kurā jaunieguvumi neradītu vajadzību pastāvīgi pārbīdīt blakus eksemplārus, jo retumi pēc iespējas jāsaudzē, arī no liekas kustināšanas. Literatūra iedalīta trijās lielās valodu grupās (latviešu, krievu, pārējās svešvalodas)⁵, katra četros formātos, katrā formātu apakšgrupā grāmatas novietotas un numurētas ienākšanas un apstrādes secībā. Atsevišķas grupas radītas citvalodu grāmatām par Latviju, inkunābulām, attēliem, kartēm un atlantiem, periodiskajiem izdevumiem.

Visvērtīgākās grāmatas (inkunābulas, senākie iespaidumi) un vērtīgākie rokraksti novietoti sevišķi drošā seifā. Ceram – jaunprojektētajā ēkā glabāšanas apstākļi viscaur būs tik labi, ka īpašs seifs vairs nebūs nepieciešams.

Kad steidzamākais bija apdarīts un arī darbinieku bija vairāk, varēja veltīt laiku apkopes darbiem. Jau 50. gados viss krājums bija izdezinficēts ar formālīna tvaikiem, turpmāk to darīja ar visiem jaunieguvumiem. Vēlāk sākās grāmatu apvākošana bieza papīra apvākos, kas tās sarga no putekļiem. Ilgu

laiku bibliotēkai nebija savas restaurācijas un grāmatu higiēnas nodaļas. Tāpēc pašiem vajadzēja domāt, kā paildzināt seno, laika gaitā pāržuvušo brūnādas iesējumu mūžu. Tika apgūta īpašas ziedes recepte, ziede arī jāvāra bija pašiem. Starp citiem pienākumiem vārišana tika uzdots tolaik jaunajam nodaļas darbiniekam Andrim Vilkam – tagadējam bibliotēkas direktoram. Ziedē ietilpa arī bišu vasks, vārāmajās dienās visa nodaļa jauki smaržoja pēc medus...

Kad beidzot nodibinājās Restaurācijas nodaļa, ar tās palīdzību sākās profesionālāks darbs fonda higiēnas jomā, kā arī tieša grāmatu restaurācija. Taču ne jau retajām grāmatām restaurācija ir vissteidzamāka. Bibliotēkas Periodisko izdevumu nodaļā ir daudz 19. un 20. gadsimta avīžu un žurnālu komplektu, kas iespiesti uz ļoti sliktā papīra un iet bojā, tie jāsakopj pirmā kārtā. Tāpēc Restaurācijas nodaļa reto grāmatu un rokrakstu fondā līdztekus attīrīšanas, ietaukošanas, aizsargkārbu izgatavošanas darbam restaurējusi tikai visbūtiskāko daļu, samērā nedaudzus eksemplārus.

60. gados tika uzsākta vērtīgāko materiālu kopēšana (mikrofilmas un kserokopijas). Nolūki bija divi – nodrošināšanās stihisku zudumu gadījumiem un pret laika postošo varu un kopiju izsniegšana lasītājiem, lai saudzētu oriģinālus. Pusgadsimta laikā, kopš nodaļa darbojas, stihisku nelaimju nav bijis, taču darbā ar retumiem pārapsedrošināšanās ir pamatprincips. Pašreiz visvērtīgākie literatūras kompleksi ir nokopēti. 2002. gadā tika sperti pirmie soļi reto grāmatu un karšu digitalizēšanā, lai datorlasāmās kopijas ievadītu interneta tīklā.

Kaut arī Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa atrodas labākajā no pašreiz daudzajām Nacionālās bibliotēkas ēkām, tomēr glabāšanas apstākļi nepiemērotajā celtnē ne tuvu nav ideāli, kaut vai mikroklimata ziņā. Tāpēc cerības uz normālu stāvokli saistītas tikai ar jaunās ēkas izbūvi.

*

Lai cik vērtīga literatūra nonāk bibliotēkā, bez pārdomāta meklējumaparāta tā ir ļoti grūti pieejama un izmantojama. Šāda aparāta izveide nodaļā sākās jau 1951. gadā. Vispirms tika radīts iespieddarbu alfabētiskais kartīšu katalogs. Kad strādāja tikai divi darbinieki, veicot vēl citus pienākumus, šis ietilpīgais process prasīja daudz gadu. Darbs bija jāveic no mūslaiku viedokļa ļoti primitīvos apstākļos – kartītes rakstīja ar roku, t. s. bibliotekārajā rokrakstā. Nākamais posms – sākot ar 1964. gadu, uz alfabētiskā kataloga pamata tika radīts sistemātiskais kartīšu katalogs (jau ar rakstāmašīnu!) pēc bibliotēkā pieņemtās t. s. universālās decimālās satura klasi-

fikācijas sistēmas. Tad pienāca kārta pavisam atšķirīgā veidā katalogizējamiem attēliem, visbeidzot kartēm un atlantiem, un tā radās vēl vairāki kartišu katalogi.

Nodaļa turas pie principa – nepieļaut ilgas neapstrādātu jaunieguvumu “iegulas”. Literatūras apstrādei arvien tiek piešķirta prioritāte; kad ienāk vairāk materiālu, darbinieki, kam pamatuzdevums cits, dodas talkā katalogizācijas procesos.

Pašreiz nodaļā izdalīts īpašs iespieddarbu sektors, to vada ilggadējā darbiniece (kopš 1966. gada) Silvija Šiško; sektorā vēl strādā Ināra Buce, Inga Šildere un šo rindu rakstītājs. Latvijas Nacionālajā bibliotēkā katru literatūras veidu apstrādā, katru katalogu veidu organizē īpaši specializējušies darbinieki. Turpretim Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā nedaudzajiem darbiniekiem jāpārzina visi atšķirīgie procesi.

Darbu vēl vairāk daudzveido jaunā tehnoloģija. 2002. gadā ir uzsākta jaunieguvumu (kā iespieddarbu, tā rokrakstu) datorlasāma elektroniskā kataloga izveide, izmantojot šim nolūkam Nacionālās bibliotēkas automatizācijas sistēmu *Aleph*, katalogs ir pieejams katram interneta lietotājam jebkurā vietā. Elektroniskais katalogs sniedz daudz lielākas meklējumu iespējas, jo uzrāda vairāk meklēšanai noderīgu pazīmju, aprakstus iespējams papildināt ar oriģinālu attēliem. Kartišu katalogi vairs netiek turpināti (izņemot nedaudzo jauniegūstamo seniespiedumu atspoguļošanu abos katalogos); vecos kartišu katalogus nepieciešamās norādes sasaista ar elektronisko katalogu, tās bibliotekāru un lasītāju novirza pie viņam vajadzīgā informācijas masīva. Tālākajā nākotnē arī agrāk kartišu katalogos ietvertā literatūra pamazām tiks reducēta uz elektronisko katalogu.

*

1951. gadā visi fonda rokraksti ietilpa vienā nelielā skapī. 1952. gadā no agrākās Baltikas nodaļas tika pārņemts jau krietni vairāk – gan senāko gadsimtu vēsturisku un juridisku aktu noraksti, gan saimnieciskās vēstures materiāli, gan dažu vācbaltiešu ģimeņu arhīvu daļas, viss vācu, latīņu, zviedru, poļu, krievu un vēl citās svešvalodās. Sākotnēji šie rokraksti, kas tā vai citādi skar Latvijas vēsturi, tika sakārtoti primitīvā veidā.

1960. gadā reto grāmatu un rokrakstu fonda darbā stājās Jānis Zemzaris (1902–1996) – vēsturnieks ar pieredzi, specializējies tiesību vēstures jomā.⁶

Viņam tika uzdots sakārtot un apstrādāt rokrakstu materiālus. Izveidojās sistēma, kas radikāli atšķiras no bibliotēkās parastās iespieddarbu glabāšanas un apstrādes. Tās pamatā ir pasaulē pieņemtā arhivāliju uzturēšanas prakse.

Katras personas vai organizācijas darbībā radies rokrakstu (arī mašīnrakstu, fotoattēlu utt.) kopums tiek saglabāts neizjaukts (kopuma nosaukums – fonds), iedalīts loģiski pamatotās daļās (aprakstos), katrs apraksts – loģiski un fiziski veidotās glabājamvienībās. Tās saņem pēc īpašiem noteikumiem izstrādātu specifificējošu nosaukumu, kurš tiek ierakstīts aprakstā. Meklējumaparāts ir šāda atsevišķa fonda aprakstu kopums. Taču Nacionālās bibliotēkas rokrakstu apstrādes īpatnība – to papildina visiem rokrakstu fondiem kopējs kartīšu katalogs, kur katra glabājamvienība vēl atspoguļota līdzīgi iespiestai grāmatai. Šis papildinājums gan pagašina apstrādes procesu, taču lieliski palīdz meklējumos. Tādējādi darbs ar rokrakstiem visai atšķiras no darba ar iespieddarbiem, tāpēc pašreiz nodaļā ir arī rokrakstu sektors (citās lielās bibliotēkās mēdz būt atsevišķas rokrakstu nodaļas).

Ātri ticis galā ar tobrīd nedaudzajiem latviešu kultūras darbinieku rokrakstiem, J. Zemzaris tajos atrada ierosmes un pieturpunktus tālākiem līdzīgu materiālu meklējumiem privātpersonu mājokļos. Ļoti aktīvi viņš uzsāka piekomplektēšanu, gan uzmeklējot personisko arhīvu īpašniekus Rīgā, gan arī izbraucot ekspedīcijās pa lauku rajoniem. Šādās gaitās devās tāpat viņa darba palīgi un turpinātāji. J. Zemzaris latviešu kultūrā tapušo rakstveida vērtību krājumu bibliotēkā daudzkārt palielināja un padarīja par galveno rokrakstu sektora bagātību. Jaunie darbinieki, kas pamazām piepulcējās diviem agrākajiem, 60. gados tika nodarbināti galvenokārt ar rokrakstiem. J. Zemzara zināšanas vēsturē un tiesībās ļoti noderēja visai specifiskā iepriekš minētā “Baltikas” rokrakstu krājuma detalizētā apstrādē. Izmantojot šos dokumentus, viņš bez tam izstrādāja arī divus pētījumus⁷.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas rokrakstu komplekss, tāpat kā iespieddarbi, ir saturā universāls. Šai ziņā tas atšķiras no visiem pārējiem valstī – kā Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā, tā arhīvos un muzejos, kam katram ir kāds noteikts virziens. Taču Nacionālās bibliotēkas krājumam tāpat piemīt sava īpatnība: tajā koncentrējās arī arhivālijas, kādas to ieguves laikā citu krātuvju profilā lāgā neietilpa. Piemēram, Nacionālajā bibliotēkā ir bagātīgi pārstāvēta 20. gs. 20. un 30. gadu pedagoģijas vēsture, kooperācijas kustība, Latgales kultūra, muzikālījas, materiāli par personu vēsturi, kādus tagad apzīmē ar jēdzienu “cilvēkarhīvs”. 1962. gadā bibliotēka sāka pieņemt glabāšanā privātpersonu arhīvu deponējumus, kas paliek viņu īpašumā. Deponēšanas aktā ietver īpašnieka vēlmes un noteikumus. Nereti šie deponējumi pēc deponētāju norādījuma vēlāk pāriet bibliotēkas īpašumā.

Kopš 60. gadiem rokrakstu daudzums auga tik strauji, ka apstrāde nespēja tikt līdzī. Lai nerastos gadiem neapgūtas "iegunas", tika nolēmts daļu jaunieguvumu apstrādāt vienkāršoti, tikai alfabētiskā kartīšu kataloga veidā. Tādējādi viss, kas ienāk nodaļā, ātri tiek padarīts pieejams apmeklētājiem. Nozīmīgākos vienkāršoti apstrādātos fondus pakāpeniski apstrādā pēc pilnīgajiem noteikumiem.

Abi minētie apstrādes veidi spēj atbildēt uz lasītāju pieprasījumiem, ja viņi interesējas par kādu noteiktu rokrakstu, personu, organizāciju, vietu. Taču, ja interesents nodarbojas ar kādu tematu, arhīvos pieņemtā prakse spēj līdzēt tikai daļēji. Tāpēc, aiziedams 1971. gadā pensijā, J. Zemzaris atstāja tematiska meklējumaparāta ierosmi. To pēc tam realizēja viņa darba turpinātāji spraudu kartotēkas veidā, kur ar spraudu palīdzību vajadzīgā temata materiāli ātri atrodami visos fondos. Tāds tematisks aparāts visā Latvijā pašlaik ir tikai Nacionālajai bibliotēkai. 2002. gadā visi spraudu kartotēkas apraksti tika ievadīti arī nodaļas elektroniskajā katalogā, un tā lietotājiem ir pieejamas ziņas par visiem rokrakstu personālfondiem un kolekcijām, kas glabājas nodaļā.

J. Zemzaris uzsāka arī rokrakstu zinātnisko aprakstu publicēšanu iespēstā veidā.⁸ Tie skrupulozi fiksē katra rokraksta saturu un fiziskās īpatnības. Rakstnieku Pērsieša, brāļu Doku, brāļu Kažoku un Ezerieša rokrakstu zinātniskajos aprakstos J. Zemzaris uzņēmis arī arhivālijas, kas glabājas citās iestādēs. Tomēr šis darba veids izrādījās pārāk laikietilpīgs un dārgs, bet pieprasījums samērā neliels, tāpēc tas vairs netiek turpināts.

No 1971. gada Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas rokrakstu sektoru vada Guna Krūmiņa; ilgajā darbā viņa uzkrājusi visai ievērojamu pieredzi. Viņas vadībā strādā Skaidrīte Plaude un Vija Stikāne.

Kā iepriekš teikts, arī rokrakstu jaunieguvumus kopš 2002. gada atspoguļo elektroniskais katalogs.

*

Augot krājumam, virzoties uz priekšu tā apstrādei, arvien uzlabojās lasītāju apkalpošanas iespējas. Retās grāmatas un rokrakstus ikviens Nacionālās bibliotēkas lasītājs var saņemt bez kādām atļaujām, pa lielākajai daļai jau pirmajā atnācienā dažu minūšu laikā. Sarežģītākajos gadījumos tiek sniegtas mutvārdu vai rakstītas bibliogrāfiskas uzziņas. Bieži lasītāju apkalpošana izvērsas par plašām konsultācijām. Pieprasījumi mēdz būt ļoti dažādi. Visvairāk izmanto literatūru, kas tā vai citādi saistīta ar Latviju.

Tipiska ir apmeklētāju interese par noteiktu personu, vietu, ēku, nereti īpaši lūdzot atrast attēlus. Teātri, kinostudijas meklē vizuālus materiālus saviem uzvedumiem. Ārzemnieki taujā, vai bibliotēkā ir kāda noteikta literāta vai zinātnieka darbu izdevumi, varbūt rokraksti. Tematisko pieprasījumu loks – parādības vēsturē un sabiedriskajā dzīvē, pedagogijā, mākslā un reliģijā, zinātnē, tehnikā, medicīnā... Uz grāmatniecības vēstures jomu attiecināmi meklējumi par vienu vai otru izdevumu tipu (piemēram, ābecēm, baznīcas dziesmugrāmatām), par izdošanas apstākļiem, cenzūru, tirāžām, par grāmatu apdares elementiem, bibliogrāfiskām ziņām. Cik daudzveidīgiem pētījumiem noder nodaļas krājuma materiāli, redzams šai izdevumā tālāk publicētajos rakstos. Reizēm senu grāmatu īpašnieki lūdz tās identificēt vai sniegt informāciju par to izcelsmi.

60. gados, salīdzinot ar 50. gadiem, lasītāju apkalpošanas darbs strauji pieauga, apmeklējumu un izsniegumu skaits divkārtšojās. Kopš tā laika šis darbs ir nostabilizējies. Ik gadus nodaļas lasītavā apmeklētāji ierodas 600–800 reizes, saņem 3000–4000 bibliotekāro vienību. Šādu stabilitāti izskaidrot var, acīmredzot, ar krājuma informatīvās ietilpības un valsts intelektuālā līmeņa visai pastāvīgiem samēriem.

*

Jau 1951. gada 18. oktobrī, atverot nodaļas lasītavu, tajā iekārtoja nelielu interesantāko grāmatu izstādīti. Kopš tā laika izstāžu darbs nekad nav pārtraukts. Arī tais posmos, kad nodaļa tika pārvietota no viena stāva uz citu un lasītājus vajadzēja apkalpot citās (Periodikas, Literatūras par Latviju) lasītavās, Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darba telpās atradās kaut neliela ekspozīcija.

Ar laiku radās doma izveidot pastāvīgu izstādi “Latviešu grāmatniecības vēsture”. Tas kļuva iespējams 1964. gadā, kad nodaļa ieguva savu tagadējo lasītavu Jēkaba ielas nama trešajā stāvā. Apmēram pusi 54 m² lielās telpas aizņēma lasītāju vietas, katalogi un bibliotekāra darba galds, pārējā pusē vitrīnās izkārtotās izstāde. Šī platība ir nepietiekama, tāpēc ekspozīcijas turpinājumu vajadzēja novietot gaužām nepiemērotās blakustelpās. Šis tād ir vecākais grāmatu muzejs Latvijā.

Pastāvīgās ekspozīcijas pamatprincips – tai jārāda latviešu grāmatniecības (nevis literatūras vai, piemēram, sabiedriskās domas) attīstība, izceļot nevis greznākos vai retākos izdevumus, bet tieši otrādi – visvairāk lasītos, iedarbīgākos. Uzmanība tiek pievērsta grāmatniecības procesa specifikai – idejām par grāmatas lomu, izdošanas iniciatoriem, apgādu tapšanai, cīņai ar

0303045989

materiālajām grūtībām vai varas spaidiem un it īpaši grāmatas saskarei ar sabiedrību – lasītāju “portretējums”. Muzejveidīgā ekspozīcija domāta visai atšķirīgu interesentu vajadzībām. Bieži to izmanto skolas kā mācīblīdzekli, apmeklē cilvēki ar dažādām interesēm. Tāpēc izstāde piesātināta ar informāciju, taču nelielās platības dēļ izskatās pārblīvēta. Jaunajā topošajā ēkā būs vajadzīga arī gluži jauna izstādes koncepcija, vairāk vērsta uz emocionālu iedarbību, pielāgota modernākām muzejniecības prasībām.

Līdztekus nodaļā ir otra pastāvīga neliela ekspozīcija – *Cimelia* (ar šo grieķu cilmes latīnisko vārdu bibliotēkas mēdz apzīmēt savus dārgumus), kas raksturo cittaustu retās grāmatas un rokrakstus. Te atlasēs princips cits – demonstrēt interesantāko, greznāko, acij tikamo.

Abas pastāvīgās ekspozīcijas ne tuvu nespēj atspoguļot visas bagātības, kas nogulsņējušās nodaļas krātuvē. Tāpēc arvien tiek rīkotas īslaicīgas izstādes, gan pavisam nelielas, gan plašākas. 1956. gadā ar “atkušņa” noskaņām sabalsojās latviešu profesionālās mūzikas pamatlicējam Jurjānu Andrejam veltīta izstāde. Lielu apmeklētāju pieplūdumu pieredzēja izstāde “Vislielākais brīnums” Starptautiskajā grāmatu gadā (1972); tajā grāmata tika rādīta kā ģeniāls cilvēces sasniegums. Dažbrīd nelielajā telpā vienlaikus atradās pat vairākas ekskursantu grupas. Kad 1988. gadā kopš grāmatu iespiešanas sākuma Rīgā bija aizritējuši četri gadsimti, Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja telpās toreizējo Valsts un Zinātņu akadēmijas bibliotēku reto grāmatu nodaļu vadītāji A. Vilks un O. Zanders sarīkoja lielu izstādi “Senās grāmatas Rīgā (13.–18. gs.)”.⁹ 2000. gadā sakarā ar latviešu grāmatniecības 475 gadu atceri Ārzemju mākslas muzeja Velvu zāles atmosfērā ļoti iederējās plašs klāsts “16. gadsimta grāmatas Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā”¹⁰, ko veidoja Ināra Klekere (tagadējā Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītāja).

Abas pastāvīgās ekspozīcijas pašreiz pārzina grāmatniecības vēstures sektors, ko vada Lilija Limane – arī viena no tiem darbiniekiem, kam nodaļā pavadīti jau daudzi gadi. Īslaicīgās izstādes rīko visi nodaļā strādājošie, tematus izraugot pēc savas specializēšanās un padziļinātām interesēm.

Par īpašu darba veidu kļuva apmeklētāju (galvenokārt grupu) ekskursiju vadīšana, izmantojot izstādes. Pārsvārā tie bija skolu vai augstskolu audzēkņi, bet arī iestāžu darbinieki, apgādu speciālisti, citzemju bibliotekāri... Paskaidrojumu sniedzējam vajadzīga lektora māka, jājūt auditorijas specifika. Tāpēc nodaļas darbinieki kategoriski noraidīja kādreizējās

bibliotēkas direkcijas ierosinājumu ierakstīt stāstījumu skaņu lentē un šo mehānisko ierakstu ekskursijas laikā atskaņot.

Izstāžu darbs, ekskursiju vadīšana ir papildu slodze. Tomēr visi darbinieki uzskata, ka to pienākums ir ne tikai apkalpot vairāk vai mazāk kvalificētus lasītājus, bet arī vairozot zināšanas par grāmatu pasauli plašās sabiedrības aprindās. Turklāt pošot izstādi, gatavojoties sarunai ar ekskursantiem, bibliotekārs krāj un vairo arī paša zināšanas.

*

Ikdienā saskaroties ar retām senām grāmatām, ar dokumentiem, rodas vēlēšanās papētīt ko dziļāk. Jau pati šādas literatūras katalogizēšana, ja to veic rūpīgi, daļēji ir pētnieciska norise, kas skar gan izdevuma tapšanu (tādat grāmatu ražošanu), gan tā ceļus līdz lietotājam (tādat grāmatu izplatīšanu un glabāšanu), gan uztveri lasītāja apziņā (tādat lasīšanu un lasīšanas psiholoģiju). Kopumā šie etapi arī ir – grāmatniecības vēsture.

Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā sākās zinātniski pētniecisks darbs latviešu grāmatniecības vēsturē. Pirmās publikācijas nāca klajā 1959. gadā, turpmāk to skaits arvien auga. Pa lielākajai daļai tās bija apceres rakstu krājumos vai žurnālos, avīzēs, retumis pa grāmatai. Nodaļa arī pati ir noorganizējusi vairākus šādus rakstu krājumus.¹¹ Darbinieki uzstājas ar referātiem konferencēs gan Latvijā, gan ārpus tās. 1985. gadā nodaļa iesaistīja latviešu un kaimiņtautu grāmatzinātniekus konferencē “Grāmatniecība Igaunijā, Latvijā un Lietuvā 19. gadsimtā”. Visu triju tautu garadzīvē 19. gadsimts bija kardinālu pārmaiņu laiks, tā konference pavēra jo plašu kultūras attīstības ainu. Bibliotekāri pētījumus veic gan kā darba pienākumus, gan brīvajā laikā (daži tikai brīvajā laikā); laba tiesa publikāciju parādījusies bezhonorāra izdevumos.

Interese tiek pievērsta senākajam grāmatniecības posmam, jo ikdienas darbā ar to iznāk vislielākā saskare. Sākumā tika strādāts tradicionālajās grāmatniecības vēstures nozarēs. Autori apcerēja atsevišķus apgādus, atsevišķas grāmatu grupas. Jauna tematika bija rokraksta grāmatas kā īpašs grāmatniecības procesa atzars. Veidojās darba un pētīšanas metodes, atklājās jaunas un jaunas likumsakarības.

Grāmatniecības vēstures īpatnība – grāmata saskaras ar ļoti daudzām un dažādām dzīves jomām, tāpēc vajadzēja iepazīt gan ikreizējo politisko vēsturi, gan likumdošanu, saimniecisko dzīvi, izglītības sistēmu, tehnikas un zinātnes sasniegumus, filozofiskos un reliģiskos uzskatus, literāros strāvojumus...

70. gados pamazām radās un nobrieda atziņa, ka grāmatas dzīves ciklā (ražošana – izplatīšana – glabāšana – izlietošana) svarīgākais ir pēdējais posms lasīšana, tātad pagātnes izpētes aspektā lasīšanas un lasītāju vēsture. Grāmata taču eksistē tikai tādēļ, lai to kāds lasītu, lai tās nestā informācija darbotos lasītāju apziņā un sabiedrības dzīvē. Un tā nodaļas darbinieki patstāvīgi, bez ārpusē nolūkotiem paraugiem jau agri (un toreizējā Padomju Savienībā kā pirmie) nonāca pie pavērsiena – sāka pagātnes lasītāju un lasīšanas vēstures pētīšanu plašā tvērienā: nevis kāda atsevišķa izcila cilvēka bibliotēkas sastāva analīzi, bet visas sabiedrības lasīšanas iespēju, lasīšanas aktivitātes, lasāmvielas un informācijas recepcijas noskaidrošanu. Uzmanības centrā ievirzījās grāmatas un sabiedrības saskares un attiecību problēmas.

Ar latviešu grāmatniecības vēstures izpēti ir nodarbojušies lielākā daļa pašreizējo darbinieku un arī vairāki agrākie kolēģi. Daži no viņiem iegūtās zināšanas izmantoja un joprojām izmanto pedagoģiskajā darbā Latvijas Universitātē. Nodaļa veica arī organizatoriskā darba lauvas tiesu starpresoru Grāmatniecības vēstures komisijā (1965–1990), kaut oficiāli tā darbojās ZA Fundamentālās bibliotēkas paspārnē. Komisija palīdzēja izzināt visu, kas grāmatniecības vēstures jomā tika strādāts Latvijā. Nodaļā pētniecības vajadzībai gadu gaitā izveidojās kartotēka “Literatūra par latviešu grāmatniecības vēsturi no pirmsākumiem līdz 1918. gadam” un kopkatalogs kartotēkas veidā “Latviešu rokraksta grāmatas 16.–19. gs.”. Tā Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa kļuva ja ne par centru šī vārda organizatoriskā nozīmē, tad par aktīvākā darba vietu latviešu grāmatniecības vēstures nozarē.

Līdz ar rosīgo pētniecību aktuāla tika labas avotbāzes vajadzība, pirmām kārtām bibliogrāfijas jomā. Tāpēc, kad 1970. gadā radās doma par latviešu seniespiedumu kopkatalogu¹² un 1971. gadā sākās praktiskais darbs ar to, tika nolemts šajā katalogā uzņemt arī ziņas par tagad zudušiem, bet dokumentos vai literatūrā pieminētiem iespieddarbiem. Tādā kārtā kopkatalogs izvērtās arī par svarīgu nacionālās bibliogrāfijas daļu.

Darbs turpinājās 28 gadus. Visu šo laiku galveno daļu un vispārējo vadību veica viens cilvēks – Silvija Šiško. Tā ir panākta maksimāla metodoloģiska vienotība. Ilgāku laiku viņai palīdzēja Lilija Limane, epizodiski vēl daži citi darbinieki. Kopkataloga izstrādes gaitā tika atklāti daudzi agrāk nezināmi atkārtotie izdevumi, arī vairākas līdz šim pilnīgi nepazīstamas grāmatas.

Kopkatalogs “Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855” iznāca 1999. gadā (bieza un smaga grāmata). Tas sniedz bagātīgu informāciju gan par ik

iespieduma ārējo veidolu, gan par tā teksta vēsturi, izdošanas vēsturi, par personām, kas tajā piedalījušās, par tirāžām, cenām, izplatību, pat par atsevišķu eksemplāru ierakstiem, ekslibriem. Šai ziņā mūsu kopkatalogs atšķiras no citzemju analogiem izdevumiem.

Šis nodaļas veikums ir augstu novērtēts. Katalogam piešķirta 1999. gada Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balva, tas atzīts par "1999. gada grāmatu" (izcilāko devumu gada ražā). S. Šiško apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta goda zīmi.

Pašlaik nedaudz mainījies nodaļas zinātniskā darba virziens. Mazāk ir pētījumu par atsevišķiem tematiem. Toties pasākti divi lieli projekti, kas arī pieskaitāmi avotbāzes nozarei. S. Šiško vadībā uzsākts "Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs", kas aptvers produkciju līdz 1830. gadam (pasaulē ieviešanas prakse ap šo gadu noteikt robežu starp senāko un jaunlaiku grāmatniecību; to pamato pārmaiņas ražošanas organizācijā un tehnikā). Savukārt L. Limane organizē un I. Klekere rediģē topošo biogrāfisko vārdnīcu "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam". Abi ir apjomīgi pasākumi, abi prasīs ilgu un pacietīgu darbu. Kopkataloga izstrādē piedalās arī Ināra Buce un Inga Šildere, savukārt vārdnīcas gatavošanā L. Limane iesaista gan nodaļas darbiniekus, gan speciālistus ārpus tās. Abos minētajos pasākumos piedalās arī šī raksta autors.

*

Bibliotēka bibliotēkā. No regulāras fonda atputekļošanas un kataloga kartīšu izrakstīšanas līdz nozīmīgiem atklājumiem zinātniskos pētījumos. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa nav vairījusies no darba veidiem un pienākumiem, kas izrietējuši no krājuma vērtības, no tā satura un informatīvā "izstarojuma". Droši vien šī daudzpusība bija par iemeslu, kāpēc padomju gados neoficiālā vērtējumā Latvijas Valsts bibliotēkas darbs ar retajām grāmatām un rokrakstiem tika atzīts par labāko visu republiku attiecīgā tipa bibliotēku vidū.

Pusgadsimta laikā ir izkristalizējušies darba pamatprincipi. Šeit minami daži svarīgākie.

Pats pirmais – nevienā jomā nekopēt citas bibliotēkas un dokumentu krātuves. Risinājumam jāizriet no savas bibliotēkas un savas nodaļas dabiskās vēsturiskās attīstības un īpatnībām. Vēl vairāk – no latviešu un Latvijas pagātnes un tagadnes specifikas, lai varētu savas valsts kultūrai pakalpot vislabāk. Šķiet, ka iepriekšējās lappusēs ir pietiekami norādīts uz šādiem Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas lēmumiem.

Tai pašā laikā darbs organizatoriski jāsaskaņo ar visas bibliotēkas darbu, lai izvairītos no paralēlisma un dublēšanās vai – otrādi – no robiem. Tāpat savs darbs jāsaskaņo ar citu radniecisku iestāžu profilējumu. Tikko minētais patstāvības postulāts nebūt nenozīmē noslēgšanos un ignoranci pret citiem. Piemērs – visiem citvalodu seniespiedumu eksemplāriem līdz 1700. gadam, krievu seniespiedumiem līdz 1800. gadam, latviešu seniespiedumiem līdz 1855. gadam jāatrodas tikai nodaļas fondā un netiek pieļauta to daļēja atlase, daļēja glabāšana citās bibliotēkas struktūrvienībās. Tas tādēļ, lai lasītāju nemulsinātu.

Tik nelielā darbinieku pulkā problēma ir katra bibliotekāra vai bibliogrāfa specializēšanās. Pienākumu sadalījuma ietvaros katram jācenšas maksimāli specializēties savā jomā. Tomēr labi jāpazīst arī pārējās jomas. Tāpēc visi darbinieki, vai nu sākot darba gaitas nodaļā, vai vēlāk nākot talkā kolēģiem sastrēguma posmos, praktizējas visos darba veidos. Tas darbinieks, kas pats piedalījies sarežģītā meklējumaparāta veidošanā, to spēj prasmīgāk likt lietā.

Retās grāmatas un rokraksti parasti saistīti ar kādas nozares vēsturi un faktiem, kas ir tāli dokumenta tiešajam saturam, vai ar mūsdienu cilvēkiem mazpazīstamām šo informācijas nesēju ražošanas tehniskajām un organizatoriskajām formām. Arī šo materiālu lietotāji nāk ar sarežģītākām, dziļākām prasībām. Tāpēc specializēšanās nodaļas darbā prasa ilgāku laiku. Ir parasts uzskats, ka darbiniekam, lai neiesūnotu, ik pēc 5 vai 10 gadiem jāmaina profesija vai darba vieta. Taču reto grāmatu un rokrakstu nozarē ir tieši otrādi. Jo ilgāk bibliotekārs vai bibliogrāfs šeit nostrādājis, jo pilnvērtīgāks ir viņa veikums. Tāpēc, lai nodaļas rīcībā saglabātu labi iestrādājušos darbinieku profesionālās zināšanas, 2003. gadā 7 štata vietās strādā 9 darbinieki, t. i., vairāki ar nepilnu slodzi. Pašreiz četriem darbiniekiem ir 5–17 gadu nodaļas darba stāžs; pārējie pieci šeit pavadījuši no 29 līdz 52 gadiem.

Tomēr arvien jārūpējas par jaunu spēku iesaistīšanu, lai nezaudētu tik svarīgo pēctecību. Vajadzība pēc darbinieku skaita palielināšanas izriet no nodaļas uzdevumu daudzveidības. Pašreiz bibliotēku zinātniskajā darbā, tāpat kā visās valsts zinātņu iestādēs, jaunu speciālistu pieplūdums ir smaga problēma. To apgrūtina finansiālais stāvoklis, jauniešus nevilina ilgais iepraktizēšanās laiks. Līdz ar jaunas tehnoloģijas ieviešanos var rasties jautājums – vai līdzšinējais darbs nevar izrādīties veltīgs, vai tam varbūt bijusi vērtība tikai savā laikā. Visi Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbinieki – kā pieredzējušākie, tā jaunākā

paaudze – ir pārliccināti, ka pusgadsimta laikā ielikti droši pamati, ko jaunā tehnoloģija nevis sagraus vai atceļs, bet izmantos un attīstīs tālāk.

Vēres

¹ Sk. arī rakstus: Apīnis A. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbs V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā // Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka. - R., 1973. - 4. - 332.–347. lpp.; Vilks A. Latvijas Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskā nodaļa // Grāmata. - 1990. - Nr. 6. - 77.–79. lpp.; Klekere I. Retumi // Grāmatu Apskats. - 1999. - Nr. 8. - 27., 53. lpp.

² Bibliotekārā apstrāde – bibliotēkas iespieddarbu un citu informācijas nesēju aprakstu izgatavošana bibliotēkas pašas katalogu vajadzībām, šo aprakstu klasificēšana atbilstoši katalogu struktūrai, katalogu organizēšana un uzturēšana.

³ Šeit un turpmāk ar vārdiem “retas grāmatas” ērtības labad summāri tiek apzīmēti dažādi iespieddarbu veidi – grāmatas, periodiski izdevumi, vienlapas, kartes, attēli u.c.

⁴ Katalogs: Apīnis A., Šiško S. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas inkunābuli. - R., 1981.

⁵ No padomju laikiem saglabājusies vēl neliela grupa – toreizējo pārējo padomju tautu valodas.

⁶ Par J. Zemzari: Apīnis A. Zinātnieks bibliotēkā // Bibliotēku zinātnes aspekti. - R., 1985. - 89.–100. lpp.; Tautas skaidrībai : Jānis Tāļivaldis Zemzaris. - R., 2002.

⁷ Zemzaris J. Materiāli Kurzemes feodālo pilsētu nemantīgo iedzīvotāju vēsturei // Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka. - 1970. - 2/3. - 218.–250. lpp.; Zemzaris J. Latvijas feodālisma perioda tiesību vēstures avoti V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas rokrakstu fondā // Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka. - 1974. - 5. - 216.–236. lpp.

⁸ Zemzaris J. Pērsieša rokraksti un sarakste. - R., 1969; Zemzaris J. Latviešu folkloras rokraksti Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā. - R., 1974; Krūmiņa G., Zemzaris J. Doku Ata, Pētera Doka, Augusta Kažoka un Andreja Kažoka rokraksti un sarakste. - R., 1981; Zemzaris J. Ezerieša rokraksti un sarakste. - R., 1982.

⁹ Ceļvedis pa šo izstādi: Senās grāmatas Rīgā. - R., 1988.

¹⁰ Klekere I. Atvērtais gadsimts // Studija. - 2001. - 16. - 82.–87. lpp.

¹¹ Bibliotēku zinātnes aspekti : Grāmata - lasītājs. - R., 1980. - 4(9); Grāmata latviešu sabiedrībā 1856–1870. - R., 1987; Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā. - R., 1991; Grāmata. - R., 2000.

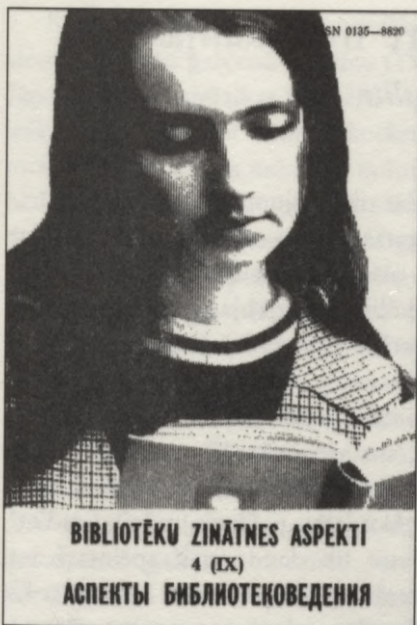
¹² Kopkatalogs norāda tās bibliotēkas, kurās glabājas katalogā aprakstītie iespieddarbi. Tālāk minētajā latviešu seniespiedumu kopkatalogā norādīta to atrašanās ne tikai Latvijas, bet arī daudzu citu zemju lielākajās bibliotēkās.

Attēli

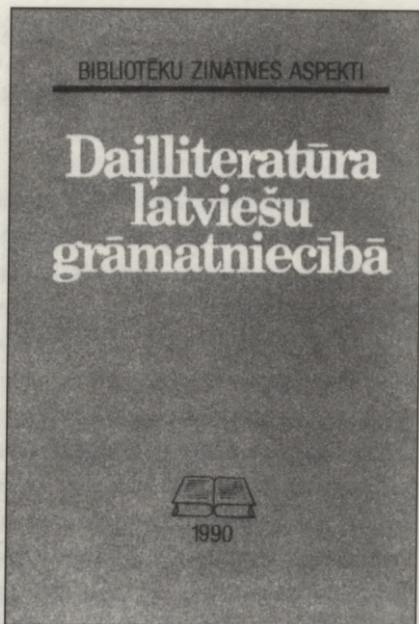
1. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas darbinieki 1985. gadā. 1. rindā no kreisās: L. Limane, G. Krūmiņa, I. Klekere, S. Šiško; 2. rindā: A. Vilks, A. Apinis.

2.–5. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā sagatavotie rakstu krājumi.

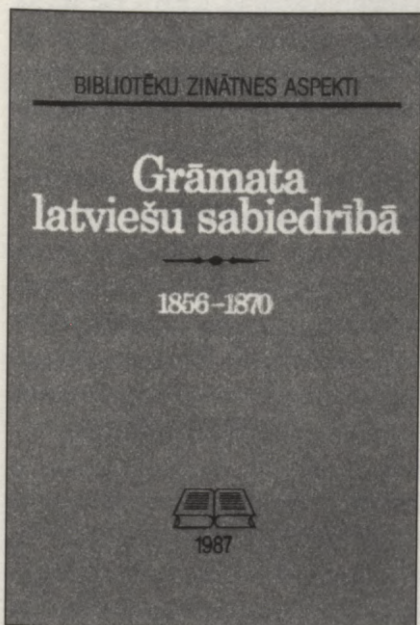

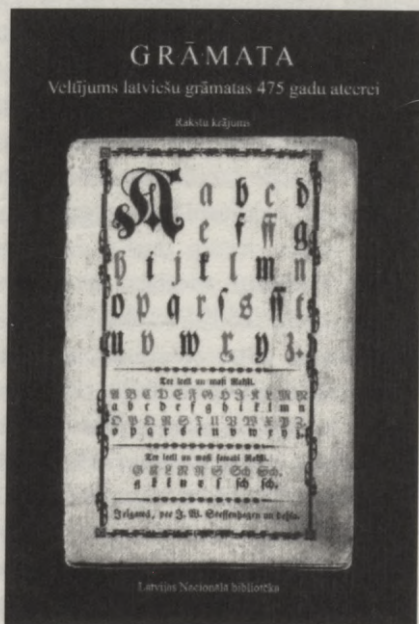
2.

3.

4.

5.

Sena Rīgas vēsture muzikālījās

Zane Gailīte

Daudz vai nedaudz? – Rīgā saglabājušās tikai apjomā nelielu kompozīciju notis, un arī to no vairāku gadsimtu garās pilsētas mūzikas vēstures šķiet pārlietu maz. Pirms vaimanāt par karu, okupāciju vai citu vēsturisku juku postīto dokumentu, tostarp – muzikāliju, neglābjamo zudību, der atcerēties, kā un kāpēc Rīgas pilsoņi varētu būt gādājuši vai saglabājuši iespīestas notis.

Jau sākumā jāuzdod vismaz divi, pagaidām gandrīz neatbildami, retoriski jautājumi: kāpēc saglabājusies tieši (un vienīgi!) 17. gadsimtā, līdz apmēram 1707. gadam, bet ne vēlāk komponēta mūzika,¹ un kāpēc tā gandrīz vienmēr ir Rīgā dzīvojušo vai uz ilgāku laiku palikušo mūziķu radīta? Varbūt par nošu saglabāšanu gādājuši ne tik daudz paši spēlmaņi un Domscolas kantori, cik šīs mūzikas adresāti. Tādēļ arī nošu krājumos kā Latvijas Nacionālās, tā Akadēmiskās bibliotēkas rokrakstu un reto grāmatu fondos atrodamas lielākoties tā sauktās “veltījumu kompozīcijas”. Par to, ka rīdzinieku, it īpaši mūziķu privātbibliotēkās dažkārt bijuši jo bagātīgi pārstāvēti dažādi nošu izdevumi, rodami pārliciecināši pierādījumi pilsētas bāriņtiesas arhīvā ar pēcnāves inventāra uzskaitēm². Tur arī lasāms, ka gandrīz vienmēr mūziķu praktiskajām vajadzībām lietotās notis nebūt nav bijušas vietējas izcelsmes; Eiropas “modes” komponistu notis pārrakstītas, pirktas, no ceļojumiem atvestas un spēlētas Rīgā, tāpat kā citviet lielās pilsētās.

17. gadsimtā moderni ir galantā franču baleta un Žana Batista Lulli (*Lully*, 1632–1687) ietekmēti vācu komponistu sacerējumi instrumentālo svītu žanrā. Otrs atdarināšanas vērtais stils mūzikā nāk no dienvidiem ar itāļu vokālo un opermūziku, savukārt ērģelēm un citiem taustiņinstrumentiem domātajos skaņdarbos, kā arī baznīcas mūzikā visumā vācu un holandiešu komponistiem ir visstiprākais vārds sakāms.

Rīdzinieku vai kurzemieņu vidū kā mūziķi ar Eiropas vārdu un franču-itāļu mūzikas ietekmēm minami tikai divi: Johans Valentīns Mēders (*Meder*, 1649–1719)³ un Johans Fišers (*Fischer*, 1646–1721)⁴. Ķīviņi pārrakstīto J. V. Mēdera un J. Fišera nošu dēļ liecina⁵, ka arī šo komponistu sacerējumus pilsētas muzikanti labprāt spēlējuši dažādās svinībās.

Rīgas pilsētas galvenā autoritāte mūzikas dzīvē ir Domskolas kantors, kas vienlaikus ir arī galveno baznīcu (Doma katedrāles un Sv. Pētera, retāk – Sv. Jāņa baznīcas) mūzikas vadītājs, organizētājs. Pilsētas rāte nekad nav bijusi izšķērdīga, piešķirot naudu skolām un baznīcām,⁶ tāpēc kantora pienākumus ietilpusi ne vien mūzikas, latīņu un grieķu valodas mācīšana Domskolā, bet arī darbi, ko citkārt būtu uzņēmiem pilsētas (vai vienas baznīcas) mūzikas direktors; Rīgas rāte nekad nav algojusi arī pilsētas kapelmeistaru.

Varbūt daudzo pienākumu dēļ un arī tādēļ, ka no citurienes pieaicinātā kantora galvenais pārbaudījums bijis teoloģisko zinību prasmēs, nevis mūzikā, Rīgas kantori visumā nav bijuši čakli un virs vidusmēra spējīgi kompozīcijas laukā, it īpaši 17. gadsimtā. Šajā laikā Rīgā gan droši vien netrūkst turīgu pilsoņu, bet provinces kultūras prasībām vēl nav lielu ambīciju, privātu galmu vai muzikāli greznu baznīcas svinību vēriena. Papildus peļņas iespējas kantoram deva galvenokārt mirušo apstāvēšana ar nelielu, vienkāršu sēru dziesmu dziedāšanu kopā ar pāris vai vairākiem skolas zēniem, bet dziedamos gabalus vienmēr varēja un vajadzēja gādāt no psalmiem, korāļiem vai citiem piemērotiem, jau daudzkārt praksē pārbaudītiem dziedājumiem.

Tomēr abi 17. gadsimtā visilglaicīgākie Rīgas Domskolas kantori: Jakobs Lotihijs (*Jacobus Lotichius*; *1586, Kēnigsberga, †1659, Rīga; kantors 1616–1659) un Daniels Kāde (*Daniel Kahde*, arī: *Caddeus*; *1631, Kēnigsberga, †1689, Rīga; kantors 1659–1689) komponējuši arī tā sauktās veltījumu kompozīcijas ievērojamu pilsoņu kāzu vai bērņu gadījumiem, un ne tikai tās. Viņi abi Rīgā ieradušies no Kēnigsbergas.

J. Lotihija darba mūžs Rīgā bijis sevišķi smags pēckara izpostītās saimniecības dēļ. Viņa Domskolas kolēģi ik pa laikam spiesti iesniegt rātei lūgumrakstus: algas ir daudz par mazām, un peļņas iespējas ņem nost strauji savairojušās “kaktu” (*Winkelschulen*) vai privātskolas. 1638. gadā J. Lotihijs izkarojis nelielu papildus peļņas ieguves iespēju: par dziedāšanu ceturtdienu un sestdienu dievkalpojumos Doma baznīcā viņš saņems 20 valstsdālderus gadā.⁷ Devīga bijusi Dancigas pilsētas rāte: par Rīgas mūzikas direktora J. Lotihija veltījuma darbu 1636. gadā samaksātas 100 mārkas.⁸ Šī kompozīcija bijusi komponēta desmit balsīm.

Tomēr ar mūziku Domskolā kantoram nav veicies pārāk spoži, un, kad 1645. gada nogalē atskan pārmetumi par zēnu vāju dziedāšanas prasmi, kantors Konsistorijā taisnojas, ka parastās dziedāšanas stundas viņam gandrīz vai tiekot noņemtas tāpēc, ka zēniem tajā laikā jāvingrinās poļu valodā.⁹

Ko rāda divas saglabājušās J. Lotihija veltījuma kompozīcijas?¹⁰ Abas sacerētas 1652. gadā. *ODA CONSOLATORIA, Oder/ Trost-Lied Vber dem Sehligen Abschied Der Weyland Wolgebohrnen/ Hochedlen .. MARGARETHA Von Zögen* .. jeb “Mierinājuma dziesma” piecām balsīm un ģenerālbassam no muzikālās tehnoloģijas viedokļa izmanto tajā laikā tipiskos kompozīcijas principus un paņēmienus: retorisko formulu lietojums (teksta “tieša” ilustrācija¹¹) un atsevišķu afektu izcēlums (piemēram, raudāšanas imitācija ar “trīcošu” balsi ritmiski sīkākās notīs), ļoti populārs, bet jau izsenis pazīstams paņēmiens – frīģiskās skaņkārtas lietojums nomāktu, skumju noskaņojumu atainošanai.¹² Uz G. Šrēdera drukātā nošu izdevuma parakstīts: “J. Lotihijs, mūzikas kora direktors 35. gadu Rīgā”¹³. Dokumentos līdz šim nav atradies nekāds apliecinājums, ka Rīgas pilsēta jēkad būtu kantoram maksājusi par mūzikas direktora pienākumu veikšanu atsevišķi; šajos pienākumos parasti ietilpa tas pats, ar ko gandrīz vienmēr nodarbojās kantors vienpersonīgi: baznīcas mūzikas sagatavošana, apmācīšana, organizēšana, ņemot palīgā skolas zēnus, iespējams, – kādu priekšdziedātāju vai dziedātāju ar labu balsi un pilsētas muzikantus. Pilsētas muzikantu vadītājs jeb principāls šajā laikā Rīgā ir Kaspars Špringers (*Springer*), ar ko sastapsimies tālākajā izklāstā. Ja nu te gribēts uzsvērt, ka J. Lotihijs ir “mūzikas kora” vadītājs, kas praktiski tolaik nozīmēja instrumentu ansambli, tad varbūt tomēr viņa rīcībā jau bija speciāli veidots instrumentāls ansamblis pēc Eiropā pazīstamā *Collegium musicum* principa? Tas būtu visagrākais šāda ansambļa pieminējums Rīgā.¹⁴ Šoreiz tas var nozīmēt arī, ka piecas vokālās balsis dublēja (pieci) instrumenti; tāda prakse jau sen bija parasta.

Tomēr jau nākošajā tajā pašā gadā komponētajā darbā “Kāzu veltījums”: *VOTUM NUPTIALE, Oder Hochzeitlicher Freuden-Wunsch/ Zu Ehren und Wolgefallen Dem Wol-Ehrwürdigen/ Andächtigen und Wol-gelahrten Herrn BARTHOLOMAEO MEYER .. Vnd seiner Vertrauten Braut/ Der Her- und Vieltugendreichen Jugf. MARGARETA NÖLLER .. / Mit 4. Stimmen Componiret von JACOBO LOTICHIO, Cantore Rigensi* (eksemplārs LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā H 4) valda cita tematika, pretēja rakstura tēlainība, līdz ar to – arī citi izteiksmes līdzekļi. Jau nošu vizuālajā rakstā redzams jubiliācijas, augšupejošu melodisku gājienu pārsvars. Tam laikam tipiska arī pastorālās tematikas iesaistīšana priecīgā notikuma apcerē. Asprātīgi un vienkārši, humoristiski ilustrēts teksts: liegi skumjais “ak” un “vai” – ar lejupejošu kustību un minora nokrāsu, bet nākošā doma – tas pats kā gaišāka lejupejoša sekvenca (tekstā: beidzas atraitņa dzīve) mažorā.

Iespējams, ka arī šīs kompozīcijas tekstu J. Lotihijs rakstījis pats: ikvienu kantora izglītošanās latīņu skolā un universitātē¹⁵ nozīmēja arī dzejas mākslas apguvi vismaz “ikdienišķām” vajadzībām, kādi ir veltījumi kolēģiem, rātskungiem un citiem labāko aprindu ļaudīm viņu godos, visvairāk, šķiet, bērnu gadījumos.

Samērā nesen Stokholmā Karaliskajā bibliotēkā atradusies agrīna J. Lotihija kompozīcija “Vasarsvētku dziesma”, kas 1626. gadā laista klajā Rīgā G. Šrēdera spiestuvē¹⁶.

Kā asprātīgs veltījums J. Lotihija paša (otrajām) laulībām ir uztverams 1641. gadā sacerētais Mihaela Braverna (*Brawern*) “Putnu dziedājums”¹⁷; tā lielākā vērtība šķiet 34 pantos izklāstītais teksts ar daudzu putnu dziesmu, mūzikas terminu un atribūtu iesaistīšanu, kantora pienākumu, instrumentu, deju uzskaitījumu vācu un latīņu valodā.

J. Lotihija amata pārmantotājs D. Kāde kā nākošais kantors ir gatavs doties uz Rīgu jau tad, kad pilsēta tikko attapusies pēc cara Alekseja Mihailoviča vadītā krievu iebrukuma un sekojošā mēra. Arī viņa darba gaitu sākums līdz ar to ir nabadzības un vispārēja posta apzīmogots, tāpēc 1659. gada 21. decembrī amatā apstiprinātajam kantoram¹⁸ jāsāk ar lūgumrakstu – atgādinājumu pilsētas rātei par viņam pienākošos algu naudā un graudā.¹⁹ Vienīgā oriģinālā saglabājusies kantora D. Kādes kompozīcija²⁰ ir neliels muzikāls kāzu veltījums: *Freuden-Gesang Zu Hochzeitlichen Ehren .. Herrn Heinrich Haltermann .. und Jungfrauen Anna Witten von Lilienau .. Den 26. Novemb. lauffenden 1683sten Jahres angestellet ..*. Tas komponēts balsij, divām vijolēm un *basso continuo*, t. i., taustiņinstrumentam (harmonijam, čembalo vai ērģelēm).

D. Kādes mūzikā interesantākās šķiet harmoniskās saskaņas, vertikāles; melodija pati par sevi it kā vēl stipri saistīta ar 16. gadsimta stilistiku, ir drīzāk vispārināta augšup un lejupejošas kustības maiņa, kas labāk piederīga atturīgā baznīcas muzicēšanā, nevis laicīgo svētku apdziedāšanā.²¹ Trīs muzikanti spēlē ritorneles – nelielas instrumentālas starpspēles, bet arījas divus pantus pavada tikai basa instruments. Teksta otrajā pantā (pavisam to ir pieci) – neliels pārsteigums un pienesums mūzikas vēsturei! Droši vien arī tekstu sacerējis D. Kāde, un šādos gadījumos parasti nenākas runāt par dzejas meistarību, bet gan vairāk par attiecīgā mirkļa apcerēšanu vārmās. Otrajā pantā D. Kāde nosauc visu to mūziķu uzvārdus, kas acīmredzot šo “Prieka dziedājumu” atskaņojuši! Širms lietojot dziedāšanā treļļus, piemilību un manierīgumu tā, ka pārsteidzot klausītāju, tā D. Kāde. Un

Zāmuels Širms (*Schirm*) patiesi bijis viens no visleģendārākajiem dziedoņiem Rīgas 17. gadsimta vēsturē: gan īpašās muzikalitātes dēļ, jo bijis ne vien visur iecienīts dziedātājs (algots Rīgā, Dancigā, viesojies Kurzemes hercoga Frīdriha Kazimira galmā), bet labprāt spēlējis taustiņinstrumentus un vijoli, gan arī tāpēc, ka bieži vien nācis un gājis pēc savas gribas, neievērojot nekādus priekšrakstus vai noteikumus. Kā dziedātājs viņš 1682. gadā piesaistīts Rīgas pilsētas Pirmajai muzikantu kompānijai, un D. Kādes tekstā lasāmi arī pārējo šīs kompānijas ļaužu vārdi: Špringers (*Springer*), Preislers (jeb: Praislers; *Preisler*, ? – 1689), Vēgers (*Weger*) un Hūns (*Huhn*, †1700. g. beigās vai 1701. g. sākumā) rotājot šīs kāzas un uzmundrinot publiku ar savu mūziku. Kaspars Špringers savukārt ir viens no visilgāk amatā bijušajiem pilsētas muzikantu principāliem; ar viņa gādību un principāla vadībā spēlē ne vien Pirmās, labākās kompānijas ļaudis; principālam pieder teikšana arī strīdu jautājumos ar citām kompānijām. K. Špringera kompozīcijas ieraudzīsim Rīgas bibliotēkās. Vencels Preislers Rīgā nospēlējis vismaz 20 gadus: jau 1669. gadā dokumentos saukts par *musicus instrumentalis*, bet 1689. gadā šeit pat miris. Arī Johans Vēgers Rīgā bijis spēlmanis vairākus gadus, bet Frīdrihs Hūns uzņemts par Rīgas pilsoni jau 1671. gadā, iespējams, bijis Kaspara Špringera māceklis, bet 1700. gadā pēc K. Špringera nāves neilgu laiku veicis principāla pienākumus.²²

Atgriežoties pie kantora Daniela Kādes, jāpiebilst, ka ar viņa vārdu un darbu Rīgā saistāms arī šeit vienīgais baroka mūzikas komponists, jau minētais Johans Valentīns Mēders. Izbijušais Rēveles latīņu skolas kantors vispirms trīs gadus (1684–1687) uzturas Rīgā kā dziedātājs un komponists, un šajā laikā D. Kāde pūlas izdabūt kaut niecīgu samaksu par J. V. Mēdera dziedāšanu Doma baznīcā²³; izvērstāka un vēsturei nozīmīgāka lieta saistās ar J. V. Mēdera rātei un konsistorijai piedāvāto un veltīto Lūkas pasiju, bet arī tās pazušanā un neatskaņošanā Rīgā D. Kāde ir bez vainas: jau sen viņš sūdzējies par to, ka nākas algot Rīgā esošos studentus, jo nevar dabūt pie dziedāšanas Domscolas zēnus, un 17. gadsimta beigās tas visiem ir zināms: jaunatnes tikumība ir krietni sašķobījusies, zēni ir bezdievji, kas vakaros skraida pa pilsētu kā āksti un baida cilvēkus, tā ka, izšķīroties par nākošo kantoru pēc D. Kādes nāves, jāņem vērā šī darba specifika un vecākus kunģus vai ļaudis ar vāju veselību šajā amatā nevar pieņemt.²⁴

Ar mūzikā liktām “Tiklām mīlas liesmām” (*Keusche Liebes-Flammen*) Johana Rihmaņa un Katarīnas Bekeres kāzās sevi pieteicis pirmais – un vismaz šajā gadsimtā varbūt – vienīgais ungāru izcelsmes mūziķis Valentīns

Peraks (*Perack*).²⁵ Jādomā, ka šis V. Peraks Rīgā ieradies kopā ar vēl diviem ungāriem vēlākais 1683. gada augustā, varbūt sakarā ar turku uzbrukumu Austroungārijai. Šī paša gada novembrī ungāri sauc sevi par vagantiem un lūdz atļauju spēlēt pie pilsoņu mājām, lai nopelnītu iztikšanu.²⁶ Rāte šiem, tāpat kā komedianti, dod atļauju spēlēt 14 dienas. Vai viņi, līdzīgi komedianti, pūlējās spēlēšanas atļauju pagarināt, vai aizklīda tālāk, nav zināms. Saglabājusies kompozīcija toties rāda neparasti smalkās notīs izrakstītu mūziku apvienojumā ar īpaši primitīvi sadzejotu tekstu. Kompozīcijā ieskanas pat ungāru mūzikas intonācijas un ritmi! Tolaik šāda, nacionāli iekrāsota mūzika vāciskajā areālā labāko aprindu svētkos uzskatāma par retumu; no mūzikas vēsturē minamajiem "lielajiem" komponistiem tādu sacerējis anglis Henrijs Pērsels. Sliktās kvalitātes iespaidā²⁷ (pazudušas nošu līnijas, nošu punktējums lielāks par pašām notīm u.c.) tomēr skaidri nomanāms, cik svarīgi autoram bijis iezīmēt emotīvās un jēdzieniskās cežūras tekstā kā nelielas elpas vai apstājas vietas, kā melodijas lejupejošu kustību domas nobeigumā. Šī tipa nelielās cežūras, kas pie tam neveido kvadrātiskas struktūras, tuvina dziedājumu daudzu gadsimtu laikā koptajam liturģiskās rečitācijas veidam. Ritornelēs instrumentu partijās savukārt bez jau minētajām "it kā ungāriskajām" iezīmēm lielāka nozīme žanriski dejiskai, līganai kustībai (3/2 metrs) ar tam laikam samērā sarežģītas struktūras akordu secībām.

Dīvainajai ungāru vagantu mūzikai tuvu stāv noslēpumainie mūzikas sacerētāji, kas parakstās tikai ar inīciāļiem. Tie var būt mūzikas mīļotāji ar nepretenciozām, ļoti vienkāršām kompozīcijām, kā kāda G. B. "Kāzu dziesma"²⁸; uzminēt, kas ir šis G. B., nav izdevies.

Toties nejauši atklājies ar J. A. S. parakstīties "Nimfu sarunas" autors, un tam vajadzētu būt vijolniekam un komponistam Johanam Abrahamam Šmīreram (*Schmierer*). Volfenbitelē, Hercoga Augusta bibliotēkas retumos ar piezīmi *Rarissimum!* atrodama vēl viena kompozīcija ar tiem pašiem inīciāļiem "J. A. S.", – tā ir 12 baleta partitu pirmā daļa, sešas deju svītas ar kopēju nosaukumu *ZODIACI MUSIC*²⁹, tātad muzikālās zodiaka zīmes. Skaidra ir autora franciskā orientācija, kas ļoti daudzās detaļās tuva jau minētā Ž. B. Lullī skolnieka, īsu brīdi³⁰ kurzemnieka un rīdzinieka Johana Fišera mūzikai; sakrīt pat vairāki abu dzīves dati. J. A. Šmīrers savu baletsvītu izdod 1698. gadā Augsburgā, kad J. Fišers šī gada sākumā ir Rīgā, bet gatavojas doties uz Zviedriju. Ja arī gada sākumā uz turieni aizbraucis (labākas peļņas vietas nolūkā?), tad 1699. gadā atkal ir Rīgā un sacer savu

veltījumu (iespējams, pasūtījuma darbu) reihsgrāfam K. Reinikenam Kalenbergā: tas ir “Muzikāls divertiments” instrumentālam duetam (stīgu instrumentiem, flautām vai obojām). Pazemīgi paklausīgais komponists šeit parakstās kā “Johans Fišers no Augsburgas, bijušais Kurzemes firsta kapelmeistars”.³¹ J. A. Šmīrers piedāvā “kuriozas” uvertīras un J. Fišers attiecībā uz savu mūziku saka to pašu: tā esot “kurioza”, t. i., neparasta, interesanta, rūpīgi izstrādāta; abi ir stila ziņā francisku baletsvītu sacerētāji, kur menuets – viena no vispopulārākajām daļām³², tāpat kā franču galmā; abiem Augsburga ir kāda pieturvieta, abi nereti mūziku velta cienījamiem diletantiem (jo tie labāk maksā!). J. Fišers, iespējams, laikā no 1660. līdz 1665. gadam bijis Ž. B. Lullī tuvumā, bet no nedaudzām biogrāfiskajām ziņām J. A. Šmīrera sakarā zināms tikai, ka viņš ir vācu izcelsmes vijolnieks un komponists, kas ilgāku laiku neveiksmīgi centies iekļūt kādā galma kapelā Francijā, līdz beidzot tas reiz izdevies. Rīgā nonākusi veltījuma kompozīcija “Nimfu saruna”³³ tātad ir hronoloģiski pirmais no pavisam diviem zināmajiem šī autora sacerējumiem. Šoreiz izvēlēta sarunas forma veidota kā dialogs: vairākas nimfas apjūsma vienas, aizvestās (izprecināmās) daiļumu un raizējas, vai tikai viņa patiesi gatava brīvību nomainīt pret kalpošanu kādam vīrietim kā savam kungam. Izredzētā, laulībām gatavā nimfa savukārt domā, ka viņa iegūst savu ilgu un cerību piepildījumu, kamēr pārējām Daugavas nimfām (*.. aus dieser Düna-Strande*) ar laiku nāksies vien savu spītīgo stūrgalvību mainīt.

Vai J. A. Šmīrers būtu bijis arī Rīgā? Tas ir visai iespējams, lai gan dokumentāli nav aprādāms. Rīdzinieku kāzu svinībām komponēta mūzika vēl nav pietiekams iemesls, lai secinātu kaut ko noteiktu. Jādomā, ka arī Daugavas (*Düna*) pieminējums uzsver gan vietējo kolorītu, bet neko neliecina par autoru. Gan mūziķu, gan muzikantu dabiskais dzīvesveids tolaik vēl bija ceļošana biežāka maizes rieciena meklējumos, bet 17. gad-simtā šajā ziņā ar Rīgu konkurē gan Kurzemes hercogistes galma kapela,³⁴ gan, bez šaubām, Kēnigsberga, Danciga, Vācijas hercogu un firstu galmi. Vairākkārt nācies secināt, ka no Eiropas “pazudušie” mūziķi vai komedianti “atradušie” Rīgā, kur līdz šim atklātībā nav nonākusi ļoti liela daļa muzikantu un komediantu lietu.

Krietni skaidrāk Rīgas mūzikas dzīvē redzams Mozus jeb Mozess Fermers (*Mosus/Moses Fermer*, †1710, Rīga). Saglabājušies arī divi eksemplāri no viņa “Sēru dziesmas”, ko ērgelnieks veltījis birģermeistara J. Cimmermaņa kundzes apbedīšanas sēru ceremonijai.³⁵ Vai birģermeistars

bijis M. Fermera labvēlis arī citkārt, vai arī šai kompozīcijai ir tikai gadījuma raksturs? Diemžēl reti vai gandrīz nekad 17. gadsimta Rīgas mūzikas vēsturē neizdodas noskaidrot Rīgas patriciešu un mūziķu sasaisti,³⁶ lai gan jāpieņem, ka uz ilgāku vai īsāku laiku tāda varēja pastāvēt. Johans Valentīns Mēders kā kapelmeistars privātos galmos būs tam labs piemērs. Jādomā, ka M. Fermers allaž pratis izdzīvot: rakstījis daudz lūgumrakstu par papildu privilēģiju piešķiršanu un, kad tādas nav varējis iegūt no Rīgas kungiem, tad adresējis vēstules zviedru ģenerālgubernatoram, līdz savu panācis. Jau vismaz kopš tā paša 1682. gada, kad sacerēta viņa veltījuma kompozīcija, līdz pat aiziešanai viņā saulē 1710. gadā bijis ērģelnieks Sv. Jēkaba baznīcā, bet aizvien kārojis muzikāli “apkalpot” kāzas arī citās baznīcās, kur to nācies darīt attiecīgās baznīcas ērģelniekam. Savukārt pilsētas muzikanti dažkārt sūdzējušies, ka šis Mozus Fermers nelūgts ieradies kāzās, bez vajadzības spēlējis līdzī uz sava pozitīva un pēc tam pieprasījis samaksu.³⁷

M. Fermera komponētā “Sēru dziesma” ir tipiska gan teksta, gan muzikālā tematisma ziņā tajā laikā: trīsošas balss atdarinājums kā raudu afekts, melodijas plašs diapazons liela emocionāla savīļņojuma izteikšanai, lejupejoša melodiskā kustība kā bezcerības un sāpju zīme. Arī teksta saturā vienkārši, daudz lietoti salīdzinājumi un epiteti, piemēram: saule gan noriet, bet atkal uzlec, taču cilvēks aiziet un vairs neatnāk; drūma ir bēdu nakts, bet skaisti un cildeni ir aizgājējas tikumi.

Lai nu kā, bet kvantitatīvi visā 17. gadsimta Rīgas mūzikas kultūrā izceļas Kaspars Špringers. Viņš ir unikāls arī kā ļoti ilglaičīgs pilsētas muzikantu principāls³⁸, – amatā vismaz 50 gadus (1648–†1700); gan pēdējā laikā manāms mazāk, tomēr no savu pienākumu pildīšanas nav atstādināts un vēl 1700. gada martā dežūrējis Sv. Pētera baznīcas tornī.³⁹ Atbildīgā un piņķerīgā principāla amatā būdams, viņš arī visbiežāk gājis (un bijis spiests iet) gan pie tiesu, gan rātskungiem visdažādākajās lietās un jautājumos. Veselas septiņas veltījumu kompozīcijas no viņa pūra vēl skatāmas LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Tātad K. Špringera dzīves gājumā, darba raksturā un veikumā izlasāms viss būtiskākais Rīgas pilsētas muzikantu pastāvēšanā 17. gadsimta otrajā pusē, kad tie vēl organizēti analogi amatnieku cunftēm, piederīgi pie Mazās ģildes un kad, tāpat kā amata brāļu vidū, arī starp viņiem ir gan meistari, gan mācekļi jeb zelļi; gan – laikam darba specifikas dēļ – viņi nekad Mazajā ģildē nav jūtami, nedz, kad balles jāballē (bet kas tad spēlēs?), nedz arī, ja cunftēm jādod kāda nodeva kopīgiem mērķiem pilsētas labā. Tiesa, vienreiz gan vismaz Lielās ģildes vīri

spiesti atgādināt, ka muzikanti sociālā statusa ziņā nekādi nav un nevar būt tirgoņiem līdzās stāvētāji. Tā noticies muzikanta Heinriha Bengtsona Ekes (*Eck*) dēļ, kas trīs gadus, no 1694. līdz 1696. gadam, mēģinājis pievarēt Lielās ģildes pretestību muzikantu atzīšanas virzienā. Nekur tālāk par atgādinājumu – muzikanti mūs var apkalpot un pieder Mazajai ģildei – viņš netiek, lai gan talkā, šķiet, nācis pat kāds rātes kungs un ģenerālgubernators J. Hastfers.⁴⁰ K. Špringers tomēr principāla amatā izkaro visu, ko vien šajā vietā iespējams izkarot. Nekas, ka visi iepriekšējie muzikantu principāli dzīvojuši Sv. Pētera baznīcas torņa dzīvoklītī; K. Špringers toties norāda – pēc pulksteņa iebūvēšanas tas kļuvis tik šaurs, ka dzīvošanai nav piemērots. Bez tam jau viņa nelaiķis sievastēvs, agrākais principāls Martins Klemenss (jeb: Klements; *Clement*; amatā 1636–†1648) sacījis, ka tā apkārtne tumsā esot sevišķi bīstama un nepatīkama zagļu un citādu dienderu dēļ, – kā gan viņš tur varētu ik dienas atrasties? Rātes pašas labā būtu sagādāt muzikantu principālam pienācīgu mājvietu, lai viņš jo cītīgāk varētu nodoties darbam un vairotu Rīgas pilsētas slavu un godu. Būtu arī vēlams, lai ar rātes gādību notis sāktu iespiest Rīgas izdevniecībā, – domā K. Špringers. Vai viņam nav zināms, ka notis te jau iespiestas, vai arī te slēpjas kāds “āķis”?⁴¹ Šā vai tā, muzikantu principāls dabū rātes sagādātu mājvietu Zirgu ielā, kur nodzīvo visu garo mūžu. Ar 1652. gadu datētas divas senākās zināmās un saglabājušās K. Špringera veltījuma kompozīcijas. 1652. gada sākumā “Sēru dzejolis” veltīts grāfienes Magdalēnas aiziešanai, kas mirusi Pērnavā, bet pārbedīta Rīgas Doma baznīcā. Pirms iepazīties ar šo mūziku, jāatgādina vēl daži K. Špringera biogrāfijas dati. Viņš esot nācis no Silēzijas, kur jau kopš 16. gadsimta dzīvojuši pazīstama mūziķu Špringeru dzimta; nedz dzimšanas gads, nedz arī ierašanās laiks Kēnigsbergā nav zināms.⁴² Kēnigsberga mūsu mūziķa biogrāfijā būtu svarīgs pieturas punkts: tur tolaik darbojas Heinrihs Alberts (*Albert*, 1604–1651) – vācu laicīgās solodziesmas meistars, kura “Āriju” (astoņās daļās izdotas 1638–1650) pirmie sējumi iznākuši varbūtējās K. Špringera uzturēšanās (un mācīšanās pie H. Alberta?) laikā; Kēnigsbergā veidojusies jauno, laicīgo solodziesmu skola saistīta arī ar dzejnieka Simona Daha poēziju, no kā nereti dziesmu tekstus ņēmis H. Alberts. Tā kā pēdējais savukārt mācījies pie Heinriha Šica (*Schütz*, 1585–1672), ko vācu kultūras vēsturē parasti apzīmē par “vācu mūzikas tēvu”, tad Rīgas principāls būtu šī vācu mūzikas īstenā pirmradītāja garīgais “mazdēls”.

Minējumi par H. Alberta un K. Špringera saistību izriet no diviem faktiem vai iespējamībām: N. Bušs apzīmē K. Špringeru par pirmo vācu laicī-

go solodziesmu (*Kunstlied*) autoru Rīgā un min pat vienas dziesmas nosaukumu: *Amanda, darf man Dich wohl küssen!*.⁴³ Otrs fakts: K.Špringera dziesmas it kā reiz bijušas iesietas vai izdotas kopā ar H. Alberta dziesmām; līdzīgu eksemplāru tomēr nav izdevies nedz atrast, nedz arī uziet ticamu šī minējuma pamatojumu. LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā savukārt saglabājušies vien pergamenta vāki no N. Buša bibliotēkas, uz kuriem rakstīts, ka tajos bijušas Heinriha Alberta dziesmas, Kaspara Špringera īpašums. Starp citu, 1700. gada aprīlī principāla mājās uzskaitīto muzikāliju skaitā ir gan H. Šica darbi (garīgā mūzika korim veselos astoņos sējumos!, izd. 1648. g.), gan arī minētās H. Alberta dziesmas.⁴⁴

Kā tad skan K. Špringera sacerējumi? – Kopumā tā ir aizvien laba un skaidra kompozīcijas tehnika, kurā nepārprotami jūtams seno daudz balsīgas rakstības tradīciju un jauno vienbalsīgas melodijas izteiksmīguma, afektācijas principu apvienojums. Tas pilnībā attiecināms uz minēto “Sēru dzējoli”⁴⁵.

Galvenā izteiksmības nesēja saskaņā ar jauna tipa melodijas rakstību ir soprāna vai augšējās balsis partija, bet nereti arī pārējās balsis grib būt patstāvīgas kā polifonā rakstībā, un, kad, piemēram, alta melodija skan augstāk par soprānu, tad it kā nomāc pēdējā autonomo vērtību un izteiksmīgumu. Smeldzīgas aizes, dziļdomīgas apstājas – pauzes visās balsīs un paretam vientuļi un daiļi izlocīta augšējās balsis melodija ir vienmēr iedarbīgi, izteiksmīgi mūzikas komponenti.

Droši vien paša sacerētā dzeja nekad neizceļas ar īpašiem poētiskiem vai savu daiļumu, bet aizvien apspēlē vienus un tos pašus motīvus; sēru mūzikā tie raksturojami kā asaru straumes uz šīs zemes, bēdu ielejā un aizgājēja(s) cildenums, tikumība, svētlaipe, augšāmcelšanās paredzējums. Droši vien balsu melodiskās partijas nereti dublēja instrumenti, tā tolaik bija pierasts. Kas bijuši K. Špringera izvērstāko kompozīciju dziedātāji, nav zināms. Toties kāzu gadījumos īsti vietā ir deju dziesma. Lai gan Johana fon Preisvalda un Sofijas fon Dantes laulībās 1654. gada 20. februārī⁴⁶ tā bijusi piec balsīga, tomēr te jau skaidri izteikts mūzikas homofonais raksturs: gandrīz vienmēr – tā sauktā “stabīņveida” (korāliska) faktūra, augšējā balsis (diskants) dominē, un visas kompozīcijas vienojošais elements, protams, ir vienkāršais dejas ritms un metrs. Astoņās taktīs un septiņos vienādos pantos komponētā mūzika ir tik vienkārša, ka droši vien daļa kāzu viesu to varēja dziedāt līdzī, bet daļa – izdancoties, dziedot vēl un vēl. Tajā pašā 1654. gadā kāzu svinības bijušas vēl kādai Sofijai Duntei, un arī te Kaspara

Špringers komponē tieši deju dziesmu viesu uzjautrināšanai⁴⁷. Galu galā – kas gan cits, ja ne deja (vai deju dziesma) ir pilsētas muzikantu repertuārā galvenā un pilsoņiem vistīkamākā nodarbe saviesīgos gadījumos? Krietnais princips Kaspars Špringers muzikālijas gādājis vismaz līdz 1698. gadam, tātad viņa zeļļi nepelnījās vis tikai ar kādiem veciem, nospēlētiem gabaliem! Un deju tur netrūka, gan vāciskā “rindu deja” (*Reihentanz*, arī: *Reigentanz*) pamazām kļuva vecmodīga, toties vietā nāca jaunākās, no franču galma un itāļu mūzikas pārņemtās pavenas un galjardas, intradas, menueti, kurantas, alemandas, žīgas, paspjē un virkne citu, kuru komponēšanu vācieši cītīgi mācījušies no pārfranciskotā itāļa Ž. B. Lullī. Gan mūsu Kaspars Špringers ar franču deju komponēšanu neaizrausies, bet septiņdesmitajos gados, iespējams, mūzikas sacerēšanu būs pametis, varbūt saprazdams, ka šis darbs pārāk neatmaksājas un daudz vieglāk un patīkamāk ir spēlēt “Eiropas modes gabalus”, ko svešzemju tirgoņi atved uz Rīgu no lielākajām pilsētām: Leipcigas, Hamburgas, Lībekas vai citurienes. Pēc Trīsdesmitgadu kara Vācijā svītu komponēšana un izdošana kļuvusi ļoti intensīva, un, kā redzams no K. Špringera muzikāliju uzskaitījuma, ne vien deju svītas, bet arī, piemēram, Arkandželo Korelli *Concerti grossi*, Džuzepes Torelli sonātes, Dītriha Bukstehūdes un Johana Pachelbela sonātes un svītas, tātad nopietnas svinību un arī baznīcas svētku mūzikas viņam netrūkst. Un kā gan ne, jo pat kāzās pavēlēts: gadījumā, ja svinībās parādās rātskungs, muzikantiem jāspēlē simfonija vai sonāte!⁴⁸ Godātajam lasītājam šajā vietā nav jāzibstas, tāpat kā to nebūt nedarīja pilsētas muzikantu princips, kam par simfoniju vai sonāti bija jāgādā: gan viens, gan otrs apzīmējums vēl tajā 1690. gadā, kad šī pavēle skarbi izteikta muzikantu principālam, par simfoniju un sonāti nesauc tās vairākdaļīgās kompozīcijas, ko domājam šodien. Tā vienkārši ir svinīga instrumentāla mūzika, ko spēlē neliels stīgu vai pūšaminstrumentu sastāvs, nereti laulību ceremonijās baznīcā; visiemīlotākais balsu skaits tolaik ir četras līdz piecas.

Piecām balsīm K. Špringers komponējis arī savu apjomīgāko mums zināmo un pieejamo sacerējumu: “Ganu dziesmu diviem koriem”, kur ganus pārstāv Mirtils (*Mirtillo*) un Galateja (*Galathe*).⁴⁹ Tam, ka autors izvēlējies Mirtilu un Galateju par galvenajiem varoņiem, nav lielas nozīmes: grieķu mitoloģisko varoņu patiesās vēstures te nav, toties ir ganu tematikai tipiskās liegās nopūtas, mazliet erotiski sakāpināta jūsma, gan aizvien tikai – iztālēm, dvēseles ciešanas lielas mīlestības dēļ, kam pamats ir vienīgi neuzdriktēšanās istajā vietā un reizē vajadzīgos vārdus bilst. Kad vārdi izteikti,

arī ciešanas beidzas. Jaunavu šeit, protams, rotā viņas tikumi, bet jaunekli – sēras nopūtas un jūsma. Dažkārt tā vien šķiet, ka K. Špringers tekstā ievirknējis daudz uzskaitījumu, lai ātrāk ar to tiktu uz priekšu, jo ideju vai poētisku epitetu te patiesi maz. Virkne personu no grieķu mitoloģijas jau divos šīs veltījuma kompozīcijas pantos ir tam skaidra liecība: tur sastopam Apollonu, Kalliopi, Klio, Krato, Melpomeni, Taliņu, Terpsihoru, Urāniju, Polihimniju un Eiterpi. Arī šeit visi klātesošie uzaicināti dziedāt līgavas deju (dejudziesmu tātd), lai kāzu viesi varētu izpriecāties. Vēlāk tekstā skan arī aicinājums spēlēt lautas (ļoti populārs instruments arī galma mūzikā 17. gs.!), vijoles un cimboles, lai jaunais pāris varētu nākt priekšā ar deju. Arī te dzejas rīmēšanā K. Špringers nav izvēlīgs: mūzām blakus ir kārtības policija, tāpat kā bērēs blakus aizgājēja svētīgajiem tikumiem – palicēju ieņemamie amati.

Šajā Kaspara Špringera kompozīcijā lietots paņēmiens, kas nav jauns, bet nereti sastopams arī Heinriha Alberta darbos: tas ir tā sauktais proporcijas princips. Tā izcelsme saistāma jau ar viduslaiku žanriem un notāciju, bet vēl 17. gadsimtā proporcijas lietotas kā žanrisku variāciju iespēja. Šī principa būtība ir vienkārša: pēc kompozīcijas viena posma, piemēram, četrdaļīgā metrā, nākamajā atkārtoto tos pašus nošu augstumus, bet maina ilgumus, piemēram, divkārt paildzinot notis pēdējās divās taksdaļās. Tādējādi iegūst trīsdaļīgu metru, piemēram, pēc 4/4 seko 3/2, kam ir cits raksturs un kustības tips. Kasparš Špringers virs otrā posma raksta vienkārši *Proportion*, Heinrihs Alberts – *Proportio nach Art der Pohlen*.

Tas pats proporciju kā vienkāršs varianta princips ir arī jau minētajā, Rīgā esošajā Johana Abrahama Šmīrera veltījuma mūzikā kāzām. Starp citu, šī noslēpumainā mūziķa saistība ar Rīgu tomēr varēja būt gana cieša vai tieša: arī Kaspara Špringera muzikāliju skaitā bijusi viņa Zodiaka svītas pirmā daļa.

Vēl vismaz trīs četr- un piecbalsīgas komponētās “Līgavu dejas” ir Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā⁵⁰; tematika, kompozīcijas paņēmieni un arī proporcijas princips šeit ir līdzīgi.

K. Špringera mūzika, pat nebūdamā izcili oriģināla tā laika kontekstā un galu galā paredzēta tikai kā vienreizējs, vienas dienas atskaņojums, jau tolaik nepretendēja uz iekļaušanu kādā “mūžības” fondā un tomēr – kā vēstures un stila liecība var uzrunāt arī šodienas klausītāju ar svaigu tonāli harmonisko valodu, kurā pieturēšanās pie vienas tonalitātes vai noteiktu akordu secību pēctecība vēl nav norma, bet bieži un brīvi lietotās paralēlo tonalitāšu harmonijas ar seno (grieķu) skaņkārtu īpatnībām rada to skanēju-

mu, kurā arī melodiskajai vienkāršībai un daudz balsības brīvībai piemīt zināms šarms. Viņa kompozīcijas, tāpat kā vairākkārt minētā solidā muzikāliju bibliotēka liecina arī, ka mūsu “galvenajam” pilsētas muzikantam 50 gadu garumā aiz muguras bijusi laba skola, kas pārāka un dziļāka, nekā pilsētas muzikantu kategorijai piederīgajiem nepieciešams un raksturīgs. Un, pat ja teksti vietumis šķiet tik triviāli virknēti, jāatzīst, ka dažādos sūdzību rakstos vai ķīviņu un tiesu procesos⁵¹ viņa trāpīgumam un asprātībai daudzi vis nevarēja līdzī turēt. Viņš caurcaurēm bija un palika mācīts, diplomātijā trenēts vīrs!

Septiņdesmitajos gados, kad pēc posta gadiem Rīga attapusies, te saradies pārlieku daudz muzikantu, un visi grib privilēģijas, visi grib pelnīt. Varbūt tāpēc aprimusi K. Špringera komponēšanas vēlme, ka pārāk daudz ikdienas pienākumu? Viņam ir arī mācekļi, kuri jāizglīto ne vien vairāku instrumentu spēlē, bet arī elementārajās gudrībās: lasīšanā, rakstīšanā, rēķinos; zeļļi jāaudzina labiem tikumiem un īstenā dievbijībā. Paaudzies viņa paša dēls Mihaels, ko tēvs jau apmācījis instrumentu spēlē, bet ar to īsti neveicas: nedz citi spēlmaņi, nedz arī rātes kungi nav pielaužami, lai Mihaelu Špringeru (*Springer*) apstiprinātu par īstu Pirmās kompānijas spēlmani, kaut arī viņš jau vairākkārt izpalīdzējis, spēlēdamas saslimušo vietā. Lai tik Mihaels darot vien tā, kā muzikantam nākas: vispirms kādus trīs gadus der pa pasauli paceļot mācību un pieredzes krāšanas nolūkā, pēc tam var runāt kā ar “mākslā nobriedušu” (*Kunstreifer*) vai pieredzējušu muzikantu. 1679. gadā izcēlies īsts konflikts ne vien ar savas kompānijas ļaudīm, bet pat ar rāti: kādam kungam Kaspars Špringers atļāvies par stipru ko teikt. Tomēr konflikts norimst, un līdz pat mūža galam rāte un kolēģi viņu respektē.

Kur viņi visi pazuduši – vairāki ilgajā laulībā dzimušie bērni? Sieviņa aiziet viņā saulē 1695. gadā, un rāte piešķir principāla nelaiķes apzvanīšanu par brīvu. Kaspars Špringers gribētu, lai zvana ar lielajiem zvaniem, rāte atteic: nenākas. Kad sirmais princips 1700. gada aprīlī aiziet uz mūža mājām, nepiesakās nedz mantinieki, nedz arī parādu piedzinēji. Pārtiku viņš ir iekrājis: krievu armija redzama tepat, pie Rīgas, kas zina, kā sliktos laikos izdodas izdzīvot! Muzikāliju kasti un dažas vērtīgas lietas jau iepriekš iemūrējis kādas mājas pagrabā: kas zina, kā sliktos laikos... Toreiz izdevās visu atrast un uzskaitīt. Muzikāliju vidū bija arī Ambrozija Lobvasera (*Lobwasser*, 1515–1585) psalmi: melodijas un vārdi, ko, šķiet, rīdzinieki mājās dungojuši daudz biežāk nekā jebkurus citus, no Rīgas vai Saksijas dziesmu grāmatām ņemtus; par to liek domāt šo psalmu ļoti lielā izplatība

arī rīdzinieku mājas bibliotēkās.⁵² Savukārt eksemplārs Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā reiz piederējis kādam pilsonim Valmierā, tātad reiz, 1565. gadā izdotā Kloda Gudimela psalmu grāmata A. Lobvasera vācu tulkojumā vairākkārt izdota un kā Vāczemē, tā arī Rīgā un citās Vidzemes, droši vien – arī Kurzemes pilsētās bijusi ļoti populāra; intonatīvi pievilcīgas, izteiksmīgas, liriskas un plūstošas ir šo psalmu melodijas, gluži kā dziesmas.

Lai cik ārēji vienkāršas kādreiz liktos Johana Valentīna Mēdera kompozīcijas, tām piemīt daiļums, kādu Rīgas mūzikā citkārt neatrast. Tā pamatā, šķiet, ir grūti precīzi definējamas lietas: komponista dabiskā muzikalitāte un talanta diktēta radošā brīvība, fantāzija un iekšējā sajūta par mūziku kā emocionālu (afektu) mākslu, nepieciešamība izteikties skaņās kā savveida mākslinieciska un psiholoģiska kompensācija nespējai pieņemt un pārvarēt dzīves smagumu, – tas viss Mēdera personā un kompozīcijās stāv augstāk par pienākuma diktētu, prātīgu grāmatu un mūzikas teorijas gudrību praktisku lietojumu.⁵³ Gan viņā netrūkst arī šīs gudrības un praktiskās muzicēšanas pieredzes visdažādākajos veidos, ieskaitot dziedāšanu, muzicēšanu dažādos galmos: Eizenahā, Gotā, Kaselē. Iespējams, ka 1670. vai 1671. gadā J. V. Mēderam piedāvāta kapelmeistara vieta Kaselē, no kuras viņš savas jaunības dēļ atteicies.⁵⁴

Mūsu mūziķa lielākās autoritātes bijuši itāļu komponisti M. A. Česti (*Cesti*, 1623–1669) un Dž. Karisimi (*Carissimi*, 1604–1674), tātad viņa paša mūzikas melodiskumā un izteiksmībā, arī virtuozā graciozitātē un vieglumā vismaz pa daļai ir arī itāļu mūzikas elpa; tam jāpievieno paša J. V. Mēdera skaistā soprāna balss, kuru viņš esot saglabājis līdz pat 40 gadiem.

Kad ap 1684. gadu J. V. Mēders pirmoreiz ieraugāms Rīgas un Kurzemes dokumentos, viņš saukts par dziedātāju. Ap 1680. gadu viņš, iespējams, aizmucis vai aizgājis no kantora pienākumu pildīšanas Rēveles pilsētas ģimnāzijā: turienes skolas zēnu un jaunekļu nievājošā, ignorējošā attieksme pret mūziku, grūtības un skandāls paša komponētās un uzvestās dziesmuspēles “Pastāvīgā Argēnija” (1680) dēļ, šķiet, piepildījis pacietības kausu tiktāl, ka rūgtuma skolas virzienā pietiks visam mūžam. Kad J. V. Mēders ieradās Rīgā 1699. gada beigās “uz palikšanu”, viņš pat nemēģinās pretendēt uz vairākreiz atbrīvojušos kantora vietu Rīgas Domskolā.

Šoreiz, no 1684. gada, tas vēl ir minētais kantors D. Kāde, kam skolas zēnu nedisciplinētība vai viņa paša neprasmē jaunos cilvēkus piedabūt uz

dziedāšanu lika lūgt rāti piešķirt dziedātājam J. V. Mēderam kaut nelielu naudas pabalstu par dziedāšanu Doma baznīcā.⁵⁵ Jau drīz, 1685. gada martā pirms Lieldienām, J. V. Mēders jūtams Rīgā krietni vairāk, proti, viņš piedāvā un velta rātei un konsistorijai savu Lūkas pasiju.⁵⁶ Konsistorijas atteikums pasiju iestudēt un atskaņot Doma baznīcā nav kategorisks, nedz arī nepamatots: nevienam nav nekas iebilstams pret pasijā iekļautajiem *ciešanu toniem*, bet J. V. Mēders esot sarakstījis nepierasti daudz *figurālas*, t. i., polifonas mūzikas; šīs mūzikas skanējums būšot draudzei svešs, neviens nespēšot dziedāt līdzī, tātad J. V. Mēdera Lūkas pasija varētu ļaudis ievest vienīgi nesapratnē un apjukumā, kas mazinātu baznīcēnos svētsvinības un dievbijības jūtas. Mēders pats kopā ar skolas zēniem un kantoru D. Kādi drīkst pasiju izmēģināt, bet laikam to vis nedara, jo perspektīvas nav nekādas labās, D. Kāde šajos gados pūlas piesaistīt Rīgai dziedātājus no citām pilsetām, tātad ar vietējo un skolas zēnu dziedāšanu nepavisam neveicas.

Par to, ka komponists (un viņš ir pirmais, kas Rīgas rātes protokolos nosaukts šajā vārdā) gribētu savas pasijas notis izdot, arī patiesībā gandrīz lieki runāt: kam iespiest lielāka apjoma skaņdarbu, ja rīdzinieki to netaisās lietot? Par savu naudu viņam atļauts to darīt, bet savas naudas – kā nereti – nav. Un komponists pelnās ar veltījuma kompozīcijām, vienu brīdi 1685. gadā pat saukts par kapelmeistaru, – ar tādiem tituliem toreiz bez pamata neviens nemētājas, tātad J. V. Mēders nolīgts kādā privātā galmā!⁵⁷ Kā senāk, viņš dzied arī baznīcā, kā parasti, kantors D. Kāde cenšas izlūgties dziedātājam samaksu. Ne vienmēr tas izdevies, un beidzot, 1686. gadā J. V. Mēders atteicies dziedāt baznīcā par velti.

Rīgā saglabājušās dažu J. V. Mēdera komponēto veltījumu skaņdarbu notis un ļoti daudzi iespiesti teksti:⁵⁸ “Muzikāla pēcspēle”⁵⁹ kāzu svinībām 1684. gada 25. augustā; 1685. gada 3. aprīlī “Pērnavai par ciešanām un viņam pašam – par lielāko debesu prieku, šo bēdu ieleju atstājušā un apbedītā” birģermeistara H. Šverda piemiņai sacerētā “Īsā vaidu dziesma”⁶⁰; arīja “Ilgā vēlēšanās”⁶¹ G. Langes un G. Vites fon Lilienuaus kāzu svinībām 1685. gada 24. jūlijā. Komponists pats droši vien sacerējis arī tekstus, ļoti iespējams, ka pats arī dziedājis: solo melodija rakstīta diskanta balsij. Instrumentālajā pavadījumā ir neliels sastāvs: divas vijoles *da gamba* un basa vijole (čells); divas vijoles, trombons un fagots vai divas vijoles *da gamba*; klāt vienmēr – *basso continuo*, basa balss ar akordiem.

Šķiet, J. V. Mēderam labi veikusies dzejošana: viņa panti ir viegli, parasto krāsaino epitetu pārlietu nepieblīvēti un vienkārši. Tas pats attiecas uz

mūziku, ko komponists nereti apzīmē par vienkāršu ar piebildi: *schwach* vai *schlecht*. Katrā veltījumā parasti ir svarīgs viens afekts: dziļas skumjas vai liels, gavilējošs prieks. Skumjām piederas minora toņi un “sāpīgi” hromatismi, lejupejoša kustība, bet gavilēm un liksmei – strauji, augšupejoši gājieni, nereti fanfāru garā, jubilācijas tipa locījumi, pat virtuoza greznība un izsmalcinātība, ko var atļauties, piemēram, instrumentālajās ritornelēs vai priekšspēles tipa simfonijās.

Salīdzinājumā ar citu rīdzinieku komponētajiem veltījumu skaņdarbiem arī vienkāršībā jaušama J. V. Mēdera mūzikas kvalitatīvā atšķirība: vienus un tos pašus afektus viņš muzikāli “iekrāso” daudzveidīgāk, spilgtāk un brīvāk, varētu pat sacīt – mākslinieciskāk; principāla K. Špringera un dažu citu kantoru kompozīcijas vairāk atgādina skolnieciski pareizi risinātus uzdevumus bez lielākas fantāzijas, bet te jāņem vērā, ka K. Špringera un viņa kolēģu mācību un muzikālās pieredzes uzkrāšanas laiks ir veselu paaudzi pirms J. V. Mēdera. 17. gadsimta kultūrā ar tās lielajām, būtiskajām izmaiņām mūzikas žanru, stilu, satura un adresāta ziņā arī vienas paaudzes laikā noticis daudz pārvērtību. Savukārt laikā šķietami tuvu Johanam Valentīnam Mēderam stāv, piemēram, Johans Sebastjans Bahs (*Bach*, 1685–1750); pirmais “Mateja pasiju” komponējis, iespējams, 1700. vai 1701. gadā Rīgā, bet otrs – tikai apmēram 28 gadus vēlāk Leipciģā; arī šī nelielā laika distance tomēr abu sacerējumos izrādās pēc būtības ārkārtīgi liela. Kur Johans Valentīns Mēders savu muzikālo pieredzi un gaumi veidojis 17. gadsimta vidū un visu mūžu bijis spiests aprobežoties ar pieticīgām atskaņošanas iespējām,⁶² bet Dieva tā Kunga (tāpat kā laicīgo kungu!) priekšā bijis pazemīgs lūdzējs un savā pasijā vairāk vēsta nekā muzikāli attēlo, tur visu laiku dižākā mūziķa, mistiķa, psihologa Johana Sebastjana Baha mūzika pārlicina un iesaista cilvēku un cilvēci vienreizējā un muzikālā kristietības vēstures un tās būtības apjēgā, sajūtā. Tas būtu jau cits stāsts.

Mums, Rīgā un Latvijā, palikušas nelielas veltījumu kompozīcijas, kuru skaņās un vārdos lasāma bagāta, brīžam – sīku ķildu un pretrunu, citkārt cildenuma un godbijības, mūzikas kā profesijas un mūzikas kā mūžīgas milestības – vēsture.

Vēres

¹ 16. gadsimtā komponētā Martina Krūzija sešbalsīgā *Harmonia sacra* (1594, eksemplārs LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā Rk 4001) ir vienīgais Rīgā atrodamais senākas

mūzikas paraugs. Par autoru un šīs mūzikas izcelsmi pagaidām lasāmas tikai spekulācijas: nav pamata apgalvot, ka četrbalsīgās mūzikas autors būtu bijis ērgelnieks Sv. Pētera baznīcā. Kļūdas radušās, šo M. Krūziju identificējot ar profesoru Tībingenes universitātē Martinu Krūziju. Starp citu, Rīgas Domskolā lietotas šī profesora rakstītās mācību grāmatas grieķu valodas apguvei. Daudz ticamāks šķiet fakts: tā kā Rīgā uzglabāto nošu autors sauc sevi par *Misnicus*, no Meisenes nākušs, tas drīzāk ir kāds *Crusius M. Baltasar*, [...] *apud Chemnicenses in Misnia rector*, kas komponējis arī *Hymnus ecclesiasticus, Latini Graeco carmine reditus et melodico 4 vocum accom. in usum scholarum. - Lips[iae]*, 1591. Šis notis reiz glabājušās Kēnigsbergas bibliotēkā. Sk.: *Eitner R. Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon. - Leipzig, 1900. - Bd. 2. - S. 122.*

² LVVA 1380. f., 5. apr., 612.–621. l.

³ Dzīves dati: *1649. Vāsungenē, Vācijā, †1719. 25 VII Rīgā. Dziedātājs, komponists, ērgelnieks, kapelmeistars Rīgā 1684–1687 un 1699–1719.

⁴ Kapelmeistars Kurzemes hercogistē no apm. 1690. gada līdz 1696. gada beigām; komponējis mūziku arī rīdzinieku vajadzībām. Rīgā uzturējies 1697., 1698. g. un 1699., 1700. gadu mijā. Pie Ž. B. Lullī mācījies un/vai bijis nošu pārrakstītājs apm. no 1660. līdz 1665. g.

⁵ Par to sk.: LVVA 1378. f., 1. apr., 1676. l.

⁶ Gan viens gadījums kā izņēmums minams arī šeit: vēsturiski pirmais apzinātais Domscolas kantors, kas bijis arī ražīgs komponists, Pauls Bucēns (*Bucenus*, ?–1586), savu kompozīciju krājuma *Cantiones sacrae* (1583) priekšvārdā raksta: “.. skolas un baznīcas labā Rīgas pilsēta allaž darījusi ļoti daudz ..”.

⁷ *Brotze J. Chr. Livonica, XVIII*, 113. lpp. LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā R 4996.

⁸ *Rausching H. Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig von den Anfängen bis zum Auflösung der Kirchenkapellen. - Danzig, 1931. - S. 153.* Pilns nosaukums skan: *Adorea Dantisci celeberrimae Borussiae metropolis, consulibus et senatoribus florentissimae eiusdem reipublicae / concertu musico 10 vocum concinnata & consecrata a Jacobo Lotichio, direttore chori musici apud Rigenses. - Dorpati : Typ. acad., 1636.* Sk.: *Eitner R., op. cit. - Graz, 1960. - Bd. 11. - S. 137.*

⁹ LVVA 1377. f., 1. apr., 11. l., 15. lp.

¹⁰ Tikai viena no tām: *Oda consolatoria* (LNB R BS 1044) minēta A. Būholca sastādītājā

Rīgas pilsētas bibliotēkas muzikāliju sarakstā. Sk.: *Buchholtz A. Rīgische Stadtbibliothek. Zur Musikgeschichte Rigas. Noten ..* LNB R X 100V, 3, 66.

¹¹ Par tādu var uzskatīt arī tā saukto "krusta tēmu", kas J. Lotihija kompozīcijā iegūst gandrīz vadintonācijas nozīmi; šeit tā skaniski veidā *a-gis-c2-b*.

¹² Vēl 1745. gadā izdotajā grāmatā J. Matezons rakstis par frīģisko e-moll: " .. dziļdomīgs, nomākts un skumjš, bet tā, ka vēl var mierināt ..". Sk.: *Mattheson J. Das Erläuterte Selah. - Hamburg, 1745. - S. 239.* Līdzīga tonalitāšu vai tetrahordu izpratne bijusi jau senajā Grieķijā, pārņemta viduslaiku mācībās un pastāvējusi vēl 18. gadsimtā.

¹³ *JACOBO LOTICHIO, Directore Chori Musici in das 35. Jahr allhie in Riga.*

¹⁴ Ziņas par *Collegium musicum* Rīgas dokumentos atrodamas tikai 17. gs. 70. gadu beigās.

¹⁵ Starp citu, attiecībā uz J. Lotihija studijām ir neliels juceklis. N. Bušs raksta, un ir pieņemts uzskatīt, ka J. Lotihijs nācis no Kēnigsbergas un ieradies Rīgā jau 1616. gadā, bet 1617. gadā kāds Jakobs Lotihijs imatrikulēts studentu skaitā Jēnas universitātē. Sk.: *Busch N. Alt-Rigas Musikkultur // Baltische Monatshefte. - 1937. - Nr. 11. - S. 644; Die Matrikel der Universität Jena. - Jena, 1944. - Bd. 1. Savukārt K. J. Perla rakstā minēts, ka J. Lotihijs studējis Kēnigsbergā, vēlāk Rostokā un Altorfā. Sk.: *Perl C. J. Drei Musiker des 17. Jahrhunderts in Riga // Zeitschrift für Musikwissenschaft. - Leipzig, 1918-1919. - Jg. 1. - S. 706.* Raksta autoram bijusi pazistama tikai viena J. Lotihija kompozīcija: *Oda Consolatoria.**

¹⁶ *PfingstLiedlein/ Zu Ehren vnd Wolgefallen/ Dem Edlen/ Manhafften/ vnd Ehrentvesten/ H. Hans Hansson Königl: Mayt. zu Schweden bestalten Capitein vnd vice Admiraln &c. / Mit 6. Stimmen Componiret vnd in Druck verfertigt/ Durch Jacobum Lotichium, Cant: Rig.: - Gedruckt zu Riga in Lieffland : durch Gerhardum Schröder, Im Jahr 1626.* Kserokopija LNB R F2 82.

¹⁷ *Ehelicher Vogel-Gesang vnd Sing-Latein Auff dem andern Hochzeitlichen Ehren-Tag .. JACOBI LOTICHII, Wolbestalten Cantoris in die 24. Jahr vnd ChorMeisters allhie in Riga .. Und der .. Jungfrauen BARBARAE Des Ehrwürdigen Predigers allhie Ehelichen Tochter ...* Šis ir J. Lotihija otrās laulības; pirmās noslēgtas jau 1613. gadā ar Barbaru Gamperi. Sk.: *Perl C. J., op. cit., S. 706.*

¹⁸ Sk.: LVVA 749. f., 6. apr., 7. l., 46. lp.

¹⁹ Turpat, 346. lapa. Bez gada (ceturkšņu) algas kantoram pienācās brīvs dzīvoklis un

malka. Vēlāk iegājies, ka kantoram katru gadu piešķīra noteiktu naudas summu muzikāliju iegādei.

²⁰ Perls min arī kādu D. Kādes 1661. gadā komponētu apbedīšanas mūziku: četrbalsīgai simfonijai (*Symphonia*; tolaik šis vārds nereti lietots kā instrumentālas mūzikas apzīmējums vokālā darbā) seko skaista ārija soprānam un ģenerālbasmam. Sk.: *Perl C. J., op. cit., S. 708.*

²¹ Vēl 1659. gada novembrī, kad tikko miris J. Lotihijs, Rīgas rāte saņem kāda M. Ridera ieteikuma vēstuli, kurš galvo un piedāvā savu bijušo studentu D. Kādi kantora amatam, sakot, ka pēdējais ļoti ilgus gadus vingrinājies, t. i., mācījies mūziku. Mācības skolotāja, mentora, cita kantora vadībā noteikti nozīmēja baznīcas mūzikas teorētiskās un praktiskās studijas. LVVA 749. f., 6. apr., 7. l., 32. lp.

²² Ziņas par minētajiem un citiem pilsētas muzikantiem lasāmas Rīgas rātes un konsistorijas protokolos, iesniegumos, bāriņtiesas, kā arī daudzos citos dokumentos LVVA.

²³ LVVA 749. f., 6. apr., 31. l., 201. un 202. lp.

²⁴ Par šiem jautājumiem sk., piem.: LVVA 749. f., 6. apr., 29. l., 268. lp.; 24. l., 280. lp.; 33. l., 495. lp.; 1377. f., 1. apr., 10. l., 55. un 56. lp.; 12. l., 97. lp.

²⁵ *Keusche Liebes-Flammen Welche bey Glücklichen Hochzeit-Freuden Des Wohl Edlen/ Mann-Vest und Wohlgelahrten HERRN Johann Richmann .. mit Der WohlEdlen/ Viel-Ehr- und Tugendbegabten Jungfer Catharina Becker .. den 25. Tag des Augustmonden dieses 1684. Jahrs / pflichtschuldigt praesentiret VALENTINUS PERACK Varal. Hungar. LNB R BS 1054.*

²⁶ LVVA 749. f., 6. apr., 27. l., 604. lp.

²⁷ *Drukts mit Nöllerischen Schriften Jo. Zachar. Nisius.*

²⁸ *Hochzeitliches Ehren-Lied oder Lieb-Gedicht. Welches zu sonderlichen Favor vnd Ehren auff den Nahmen vnd dero Hochzeitlichen Ebrentag Deß .. Herrn Bräutigams H. OLAI KERSCONII .. Vnd dero .. Braut MARGARETA .. Ist Von mir seinem nicht übel gewogenen/ sondern guten Freunden zu Ehren gedichtet vnd übergeben / Von G. B. - Rīga : Gedruckt durch Gerhard Schrödern, 1645.* Šī kompozīcija nosaukta arī A. Būholca sastādītajā nošu sarakstā, tāpat kā nākošā, ar iniciāļiem J. A. S. LNB R BS 1046.

²⁹ *ZODIACI MUSICI, IN XII Partitas Balleticas, veluti sua Signa divisi Pars I. Das ist/ Deß in zwölf Balletischen Partien/ als seinen zwölf Zeichen/ Musicalisch vorgestellt*

ten/ *Himmel-Creydes/ Erster Theil. .. / C o m p o n i e r t und verfast Durch J. A. S. - Augspurg .. , Anno 1698.*

³⁰ Bet savas ap 75 gadus garās dzīves laikā J. Fišers nekur nav uzkavējies ilgāk par 7 gadiem.

³¹ Arī šo nošu eksemplārs atrodas Volfenbitelē, Hercoga Augusta bibliotēkā.

³² No 33 daļām – dejām J. Fišera Divertismentā apmēram trešā daļa ir menueti.

³³ *Hochzeitliches Nymphen-Gespräch/ Welches bey Vermählung Des .. HERRN Pauli Brockhausen .. Mit der .. JUNGFER SOPHIA BREVERI, Den 27. Jan. des jetztlauffenden 1690. Jahres gehalten wurde / Willigst Auffgesetzt und in die Music gebracht Von J. A. S. - Riga : gedruckt bey Georg Matth. Nöller. LNB R BS 1045.*

³⁴ Minētais attiecas uz laiku līdz hercoga Frīdriha Kazimira nāvei 1698. gadā. Pēc tam lielākā daļa franču un vācu mūziķu no Kurzemes aizceļo.

³⁵ *Trauer-Lied/ Auff den betrübten doch sälligen Abschied Der Wol-Edlen/ Hoch- Ehr- und Tugendsamen Frauen/ Frau: CLAR Meyer von Hülndensfeld .. / Aus schuldiger Danckbarkeit auffgesetzt von Moses Fermer. - RIGA : Drukkte es Heinrich Bessemesser, 1682. LNB R BS 1058.*

³⁶ Tā, daudzviet par aksiomu pieņemtā doma par Johana Fišera saistību ar Rīgas Lielo ģildi, kas it kā vai ik nedēļas pasūtījusi šim mūziķim kompozīcijas varbūtējā *Collegium musicum* vajadzībām, nekādi nav apstiprināma nedz Lielās ģildes finansu, nedz arī citos dokumentos; nav pat apstiprināma šī mūziķu instrumentālā ansambla kaut cik ilgstoša eksistence, lai gan 17. gadsimta deviņdesmitajos gados kantora J. Pehūlija vadībā tas Rīgā pastāvējis. J. Fišera labvēlis Rīgā varēja būt bijis Johans fon Reiterns (*Johann von Reutern*, 1635–1698); J. Fišera apbedīšanas mūzikas *Letztes Danckmahl* teksta izdevumā tas diezgan skaidri norādīts: .. *Seinem höchstgeschätzten Patron und grossen Wolthäter in einer Traur-Aria zu schuldigen Ehren abgestattet von Johann Fischern Gewesenen Fürstl. Curl. Capel-Meister.* LAB Rokrakstu un reto grāmatu nod., R 35139.

³⁷ Par M. Fermeru sk., piem., LVVA 749. f., 6. apr., 27. l., 275. lp.; 28. l., 490. lp.; 30. l., 440. un 451. lp.; 31. l., 192. lp.; 38. l., 227. lp.; 4038. f., 2. apr., 96. l., 50. un 74. lp.

³⁸ Visilglaicīgākais pilsētas muzikants un muzikantu princips, vēlāk – arī Rīgas pastāvīgā teātra mūziķis Rīgas vēsturē, šķiet, bijis Johans Georgs Dennemarks; priekšpilsētas muzikantu kompānijā viņš bijis jau 1764. gadā (13 gadu vecumā), bet vēl 1832. gadā bijis dzirdams no Sv. Pētera baznīcas torņa pūšam.

³⁹ N. Bušs min, ka K. Špringers dzīvojis apmēram līdz 1690. gadam, savukārt K. J. Perla rakstā izteikta doma, ka principāls nebūs dzīvojis ilgi pēc 1691. gada; kā redzams no dokumentiem, abi pieņēmumi ir kļūdaini, arī K. J. Perla uzskats par to, ka K. Špringeram Rīgā nav bijis sekotāja ar tikpat plašām funkcijām. Sk.: *Busch N., op. cit., S. 644; Perl C. J., op. cit., S. 713.*

⁴⁰ Lieta lasāma Lielās ģildes protokolu grāmatā, 657.–660. lp., kas atrodas Herdera institūta arhīvā Mārburgā.

⁴¹ Viena no senākajām Rīgā iespiestajām veltījuma kompozīcijām, kāds J. Lotihija sacērējums, drukāts G. Šrēdera spiestuvē jau 1626. gadā. Vienīgais līdz šim zināmais eksemplārs atrodas Zviedrijā, Karaliskajā bibliotēkā.

⁴² Šos datus min gan *Busch N., op. cit., S. 644, 645*, gan arī *Perl C. J., op. cit., S. 709–713.*

⁴³ *Busch N., op. cit., S. 644.*

⁴⁴ Inventāra saraksts: LVVA 1380. f., 5. apr., 622. l., 188.–197. lp.

⁴⁵ *Klag-Gedicht Vber den Tödtlichen Hintritt Der Erläuchten/ Hoch- und Wol-Gebohrnen FRAVEN/ Fr. M A G D A L E N E N Gräfin von Thurn/ Valsasina und Pernau .. / Aus Traur-bezeigendem Gemühte gestellet von Casparo Springern/ Sil. Eines Hochweisen Rahts zu Riga Bestalten Principal Musico Instrumentali. - In RIGA : Gedruckt Bey Gerhard Schrödern, 1652.*

⁴⁶ *Braut-Tantz/ Auff Hochzeitlichen Freuden-Tag/ Dem Wol-Edlen und Vesten Herrn Johann von Preißwald/ Wohlbestalten General Auditeurn der Königl. Guarnisonen in Liefland/ Wie auch Der Edlen/ Ehr- und viel Tugendreichen Jungfr. SOPHIA DUNTENS .. / Zu Ehren auffgesetzt/ den 20. Febr. von Casparo Springern/ Sil. ... - Gedruckt zu Riga : bey Gerhard Schrödern, Anno M.DC.LIV. LNB R BS 1053.*

⁴⁷ *Hochzeitlicher Braut-Tantz/ Beneben Einer Anmahnung zur Freude/ an die Gäste/ Dem .. Herrn HERMAN MEINERS/ Hoff-Secretario/ Wie auch Der .. Jungfrauen SOPHIA von DUNTE .. / Zugeschrieben von Casparo Springern/ Sil. ... - Zu RIGA : Gedruckt durch Gerhard Schrödern, Anno 1654.*

⁴⁸ LVVA 1387. f., 1. apr., 2. l., 115. lp.

⁴⁹ *Zwey-Choriges Hirten-Lied Gespräche/ Den itzigen beiden Hochzeitern/ Dem .. Herren AXEL JOHANN MEYERN von Güldenfeld/ Vnd der .. Jungfrauen CATHARINA von Vlenbrock .. Zu Sonderbahren Ehrenleistung unter den beiden Hirten Nahmen/ Mirtillo*

und Galathe / In 5. Stimmen gebracht und beschlet von CASPARO Springern . . . -
Zu RIGA : Bey Gerhard Schröthern gedruckt, Im Jahr Christi/ M.DC.LII. LNB R BS 1051.

⁵⁰ Vierstimmiger Braut-Tantz/ Zu Ehren der Hochzeit-Feyer/ Des ädlen wolgeparten
Paares Als Herren Capitain Henrich Schleyers/ Und Jungfr. Elisabet Magdalenen
Andersons/ So gehalten in Riga A. 1661. den 12. des Herbstmonats / gesetzt und
übergeben von CASPARO Springern/ E.Edl.Hochw. Rahts alhier bestalten Princip. Musico
Instr. - RIGA : Gedrukket durch Henrich Bessemessern, 1661. LNB R BS 1056.

Fünffstimmiger Braut-Tantz/ Auff das hochzeitliche Ehr- und Freuden-Fest Des .. Herrn
Melchior Dreilingk .. und Der .. Jf: Elisabeth von Schwanenbergk .. - Riga : gedruckt
durch Heinrich Bessemessern, 1665. LNB R BS 1047.

Fünf-stimmiger Braut-Tantz/ Auff das Hochzeitliche Ehr- und Freuden-Fest Des .. Herrn
JOHANNIS Ötting .. Und Der .. Jungfer Catharina von Dunte .. - Riga : gedruckt
durch Heinrich Bessemessern, [1667]. LNB R BS 1052.

⁵¹ Te būtu jānorāda vairāki desmiti arhīva lietu!

⁵² Sk. jau minētās lietas LVVA: 1380. f., 5. apr., 612.–621. l.

⁵³ Biogrāfiskās u.c. faktoloģiskās ziņas par J. V. Mēderu visizvērstāk J. Boltes rakstu sērijā, sk., piem.: *Bolte J. Johann Valentin Meder // Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft. / (Hrsg. O. Fleischer und J. Wolf). - Leipzig, 1899–1900. - 1. Jhg.* Pirmie pieminējumi, uz kuriem atsaucas arī J. Bolte, sk.: *Grundlage einer Ehren-Pforte, woran der Tüchtigsten Capellmeister, Componisten, Musikgelehrten, Tonkünstler etc. Leben, Wercke, Verdienste etc. Erscheinen sollen / Zum fernern Ausbau angegeben von Mattheson. - Hamburg, 1740. - S. 218–223.* Gan vienā, gan otrā gadījumā to autoriem tomēr informācija par J. V. Mēdera Rīgas periodu bijusi nepilnīga; J. Bolti ar izrakstiem no Rīgas rātes protokoliem apgādājis Augusts Būholcs.

⁵⁴ Šāds minējums izteikts grām.: *Brockpähler R. Standbuch zur Geschichte der Barockoper in Deutschland. - Umstedten/Westf. - 1964. - S. 171.*

⁵⁵ LVVA 749. f., 6. apr., 202. l.

⁵⁶ LVVA 749. f., 6. apr., 29. l., 322. un 344. lp.

⁵⁷ Tradicionāli var domāt, ka šis galms varēja būt zviedru ģenerālgubernatora, brīvkunga Kristera Klesona Horna pili; šie kungi nereti turējuši savus mūziķus un bijuši labvēlīgāki, lojālāki pret šiebraukušiem ceļojošiem komedianti. Tomēr dokumentāla pamatojuma tam vēl nav.

⁵⁸ Daļa J. V. Mēdera muzikāliju nonākušas vācu izcelsmes zviedra G. Dībena (*Gustav Düben*) krājumā, tā sauktajā *Düben-samling* un glabājas Upsalas universitātes *Carolina Rediviva* Rokrakstu un retumu nodaļā. Savukārt jo daudzi veltījumu kompozīciju teksti atrodami LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.

⁵⁹ *Musicalischer Nachklang Bey Des Wohl Edlen .. HERRN Johann Richmann .. Und Der Wohl Edlen/ Viel- Ehr- und Tugendbegabten Jungfer Catharina Becker .. Erfreulichem Hochzeit-Fest/ welches den 25. Tag des Augustmonden dieses 1684. Jahrs/ solenniter celebrirt wurde / besungen von JOHANNE VALENTINO MEDERO. - RIGA : Drukts mit Nöllerischen Schriften Jo. Zachar. Nisius. LNB R BS 1054.*

⁶⁰ *Kurtzes Klag-Lied/ Welches Dem weyland Wohl-Edlen/ Hoch-Erenvesten/ Groß-Achtbarn und Hoch-Weisen Herrn/ Herrn Heinrich Schwerd/ .. Nach dem Er das 75. Jahr seines Alters erreicht/ und mit grossem Leid der gantzen Stadt/ Ihm aber selbst zur größten Himmels-Freud/ den 15. Martii die Jammer-volle Welt verlassen/ und den 3. April dieses 1685ten Jahrs solenniter begraben wurde .. / in einer schwachen Melodey Von einer Discant- und 2. Viol di Gambi Stimmen Auff groß-günstiges Begehren hat besingen und aus Riga übersenden wollen Johann Valentin Meder. - RIGA : Gedruckt mit Nöllerischen Schrifften. LNB R BS 1057.*

⁶¹ *Das lange Verlangen Des .. HERRN Guilian von Langen .. und Der .. Jungfer/ Jgf. Gerdrut Witte von Lilienau .. erfüllet/ An Dero feyerlichen Hochzeit-Begängniß/ (so geschehen den 24. Julii Anno 1685. allhier in Riga) Und Zu unterdienstlichen Ehren in einer ARIA vorgestellt Durch JOHANNEM VALENTINUM Meder. - RIGA : Gedruckt bey Georg Matthias Nöllern. LNB R BS 1049.*

⁶² Iespējams, ka 1701. gadā uz nezināmu laiku J. V. Mēders apstiprināts par mūzikas direktoru zviedru kronim piederošajā Sv. Jēkaba baznīcā. Vai viņš tur varētu būt atkaņojis savu "Mateja pasiju"?

Attēli

1. *Zwey-Choriges Hirten-Lied .. / von Casparo Springern, .. - Zu Riga : Bey Gerhard Schrödern gedruckt, Im Jahr Christi, M DC LII. Titullapa. LNB R BS 1051.*

2. *Musicalischer Nachklang Bey Des Wohl Edlen .. HERRN Johann Richmann .. Und .. Jungfer Catharina Becker .. Erfreulichem Hochzeit-Fest/ welches den 25. Tag des Augustmonden dieses 1684. Jahrs/ solenniter celebrirt wurde / besungen von JOHANNE*

VALENTINO MEDERO. - RIGA : Drukts mit Nöllerischen Schriften Jo. Zachar. Nisius.
LNB R BS 1054. Titullapa.

3.-6. *Freuden-Gesang Zu Hochzeitlichen Ehren .. Herrn Heinrich Haltermann .. Und
Jungfrauen Anna Witten von Lilienau .. Den 26. Novemb. lauffenden 1683sten Jahres
angestellet .. / Daniel Kahde, Cant. und Chori Musici Rigensis Director. - Riga : Gedrukket
mit des Sel.: Bessemessers Schrifften. LNB R BS 1048. Iespieddarba reprodukcija. (Sk. krā-
sainos att. nr. 1.-4.)*

Drey-Choriges Hirten-Lied
Gespräche/
Der Weisen beyden Hochzeiten/
Dem
Wohl-Edlen Ehrenreichten und Wohlgelehrten
Herrn
ALEXANDER DE,
HERR von Guldensfeld/
Und der
Wohl-Edlen Viel-Ehr- und Tugendreichen
Jungfrauen
CATHARINA von
Hlenbrock/
Der
Wohl-Edlen Gehrigen/ Groß-Archibaren/ Wohlgelehrten
Herrn und Weisenen Herrn
Heinrich von Hlenbrocks /
Erbgesessen auff StubbenSee. Volderdienten Bürgermeisters
und Oberamtsweegs alhier/ Geistlichen Lehrers/
Der
Sonderbahren Ehrenstellung unter den beyden
Herrn
**Mirtillo und Galatze/
In 5. Stimmen gebracht und befollet**
VON
CASPARO Springern / Einem Hochweissen Kapell-
alhier gehaltenen Prior. Mal. Lehrern.
MIRILLO GALATZE
Zu RIGA
Bey Eusebio Erdmann gedruckt/ Im Jahr
1683. M. DC. LXXXIII.

1.

Musikalischer Nachklang
Der
Wohl-Edlen/ Manns-Weibland Wohlgelehrten
HERRN
Johann Rihmann/
Des Königl. Schwedischen Burg-
Gerichts in Riga verordneten Assessoris/
Der Wohl-Edlen/ Viel-Ehrenreich Tugendbegabten
Jungfer Catharina Becker/
Der Weisen
Wohl-Edlen/ Groß-Archibaren und Wohlgelehrten
Herrn Jacob Beckers/
Königl. Schwedischen Post-Directoris in Riga/ und Erbgerichte-
rathes auf Klausen/inn
Nachgelassenen jüngsten Jungfer Tochter/
Erstlichem Hochzeit-Gelich
den 27. Tag des Augustmonathes 1683. In Riga/
solennlicher gehaltenen Hochzeit-
besungen
VON
JOHANN VALENTINO MEDERO.
Drukts mit Nöllerischen Schriften Jo. Zachar. Nisius.

2.

“Jauna latviska dziesmugrāmata ..” un tās ilustrāciju emblēmu izcelsme

Elita Grosmane

Rakstā analizēta “Jauna latviska dziesmugrāmata ..”, kas 1733., 1742., 1748., 1752. un 1762. gadā izdota Rīgas pilsētas iespaidēja Zāmuēla Lorenca Frēliha (*Frölich*, ?–1762) apgādā.¹ Pazīstama tā arī kā Vidzemes luterāņu dziesmugrāmata, kas “Vidzemes zemnieku valodā” publicēta kopš 1615. gada, lai gan protestantu dziesmugrāmatu tradīcijai Rīgā ir vēl senākas saknes, kas aizved līdz 1567. gadam. Piecas minētās grāmatas ir 17.–22. latviešu izdevums, un tās vieno vairākas kopējas pazīmes. Vispirms tas ir duodecimformāts, tad askētiskais iesējums melnos ar ādu apvilktos vākos, lētais nobrūnējušais iespaidpapīrs, kas no biežās šķirstīšanas stipri nolietojies (tādi vismaz ir bijuši visi autores rīcībā nonākušie eksemplāri) un visbeidzot, šī raksta kontekstā pats svarīgākais, simboliskie attēli un ainavas, kas atšķir tieši šos izdevumus no visiem iepriekšējiem un arī turpmākajiem dziesmugrāmatas iespaidumiem.

Pirms pievērsos neparasto attēlu analīzei, sākumā vēl daži vārdi par “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” formātu. Grāmatniecības vēsturē 17. un 18. gadsimta masveida izdevumu produkcija, atšķirībā no 16. gadsimta humānistu izkoptās iespēšanas tradīcijas, parasti tiek aplūkota kā pagrimuma periods, kad, paplašinoties lasītpratēju lokam un pieaugot tirāžām, grāmatu mākslinieciskais veidojums atkāpās otrā plānā. Kaut kādā mērā šo “tautas grāmatas” tradīciju atspoguļo arī Z. L. Frēliha izdevumi, kas “vieglas klātnēšanas dēļ”² Latvijā tika dēvēti par “nukām” vai “nucenēm” un pazīstami jau kopš 17. gadsimta 70. gadiem. Lai gan šāds formāts nebija lokāls jaunatradums, bet aizgūts no Vācijas un bez ilustrācijām izmantots jau Vidzemes luterāņu dziesmugrāmatas 12. un 13. izdevumam (kas starp 1704. un 1708. gadu drukāti Rīgā Georga Matiāsa Nellerā (*Nöller*, ?–1712) spiestuvē³), par “nukām” tās sauca tikai šajā reģionā. Vārda lokālo izcelsmi apstiprina tā etimoloģija, kas ir atvasināta no “ņukas” un mūsdienu valodas aprītē asociējas ar biezu maizes gabalu⁴, bet tā lietošanas senumu apstiprina mācītāja Gotharda Frīdriha Stendera Jelgavā 1789. gadā izdotajā “Latviešu leksikonā” sniegtais skaidrojums. Tāpat kā šodien tikai par “nuku” tika

saukta “bieza un liela maizes šķēle ar garozu”.⁵ Ar vārda saturisko paplašinājumu pirmo reizi jāsastopas Kārļa Milenbaha ievadītajā un Jāņa Endzelīna rediģētajā daudzsējumu “Latviešu valodas vārdnīcā”, kur šādi apzīmēja ne tikai “.. lielu, ķīļveida maizes, siera, sviesta gabalu”, bet arī “diezgan biezu grāmatu ar šaurām iegarenām lapām”.⁶ Kopš tā laika nekādi jauni leksiski skaidrojumi vai papildinājumi vairs nav radīti, un “nuka” jeb “nucene” kā noteikts jēdziens nostiprinājies latviešu grāmatniecībā.⁷

Ne mazāk svarīgs par “Jaunas latviskas dziesmu grāmatas ..” formātu ir tās mākslinieciskais veidojums: aiz ārējā askētisma slēpjas vairāki lokāli jauninājumi, kas skar tieši latviešu grāmatniecības vēsturi. Šai aspektā tas tiek vērtēts kā pirmais mēģinājums “mērķtiecīgi koordinēt grāmatas iekšējā mākslinieciskā iekārtojuma elementus (frontispisu un ilustrācijas), lai radītu ansambli”.⁸ Šādam viedoklim var pievienoties, viengabalainību visiem pieciem izdevumiem piešķir veiksmīgā korelācija starp atturīgo vāku, lietišķo formātu, vienādotajiem ilustrāciju izmēriem un, visbeidzot, kokgriezuma tehnisko iespēju raupjā nosacītība. Plašākā skatījumā to var vērtēt kā lokāla konservatīvisma un pašpietiekamības izpausmi, tomēr nedrīkst aizmirst, ka “Jauna latviska dziesmu grāmatas ..” bija iecerēta masu produkcijai, kas guva lasītāju atsaucību, tādēļ izceļama kā unikāls fenomens, kuram bija svarīga nozīme latviešu pasaules uzskata un pašapziņas veidošanā.

Grāmatas tapšana cieši saistīta ar izdevēja Z. L. Frēliha darbību. Dzimis Lībekā, jau agri Frēlihs pārcēlās uz Rīgu. 1713. gadā viņš ieprecējās darbnīcas vadītāja amatā, kļūdamas par G. M. Nelleras spiestuves mantinieku. Tikko uzsākto praksi pārtrauca ar Ziemeļu karu saistītā valdības maiņa. Zviedrijas vietā pilsētas pārvaldē nostiprinājās Krievijas ietekme, kas nesa sev līdzī administratīvus pārkārtojumus un skāra arī izdevējdarbību. 1714. gadā pēc cara Pētera I pavēles no Rīgas uz Sanktpēterburgu pārsūtīja Z. L. Frēliha spiestuves inventāru.⁹ Tikai 1731. gadā cariene Anna Joanovna izdeva pozitīvu rezolūciju, kuru “turpmāk uzlūkoja par Rīgas pilsētas spiestuves privilēģiju kā vienīgajai Vidzemes guberņā izdot Bībeles un grāmatas baznīcām un skolām”.¹⁰ Tai sekoja “Jaunas latviskas dziesmu grāmatas ..” pirmizdevums 1733. gadā. Krievijas varu apliecina grāmatas frontispiss divu lapu platumā ar uzsvērtu valstisko heraldiku. Pašā augšā gaismas staru lokā attēlots Krievijas ģerboņa divgalvainais ērglis ar varas regālijām: kroni, valstsābolu, scepteri un svēto Juri uzveicam pūķi. Lapas centrā atrodas kartuša ar grāmatas nosaukumu: *Jauna Latviska Dzeesmu un Deewa Luhschanu Grāmata*, izdošanas vietu un izdevēja vārdu: *Rīga, pee Samuel*

Lorentz Frölich. Kā ķēdes posmi ar nosaukuma kartušu sastiprināti malējie ovāli, kur kreisajā pusē redzams Vecās derības ķēniņš Dāvids – psalmotājs ar arfu rokās, bet labajā – upuraltāris. Tie nav vienīgie grāmatas reliģiskā satūra apliecinājumi. Glorificētā kompozīcija ietverta akanta ornamentā un novietota uz altāra galda. Tā pamatni rotā Rīgas ģerbonis un panorāma no Vidzemes priekšpilsētas puses. Uz upes un Pārdaugavas pakalnu fona skaidri izzīmētas lielākās baznīcas, rātsnams, pils, intensīvā dzīvojamo namu apbūve un 17. gadsimta vidū izbūvētie nocietinājumi, tādēļ šim attēlam ir gan vēsturiska un topogrāfiska vērtība, reizē tā ir Z. L. Frēliha izdevniecības pakļautības zīme divām laicīgām varām – pilsētas rātei un Krievijas valdībai.

Lapas veidojumā īpašu uzmanību piesaista apakšā labajā pusē uz gaišā altāra galda pamatnes fona iegrieztais burts M. – kokgriezēja (visu ilustrāciju autora) atstātā signatūra, kas kļuvusi par vēl vienu mīklu latviešu grāmatniecības vēsturē. Autora monogrammas atkārtotās citās tālaika latviešu grāmatās radījusi hipotēzi, ka gravieris “varbūt bija rīdzinieks”¹¹, bet nelielā laika atstarpe (1730–1733) starp M. parakstītajiem izdevumiem, likusi pieņemt, ka autora uzturēšanās Rīgā bijusi īslaicīga un norāda uz viņa piederību vācu tautībai¹² (to apstiprina dažos attēlos iekļautie vācu un latīņu teksti).

Atstājot atklātu jautājumu par joprojām neatšifrēto kokgriezēja M. personu, tautību un izcelsmi, jāpievēršas pašam attēlu komplekta raksturojumam. Bez jau aplūkotā frontispisa, tas sastāv no 37 attēliem kokgriezuma tehnikā. Tematiski “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” ilustrācijas var iedalīt vairākās grupās: ainava, klusā daba, putni un dzīvnieki, kā arī reliģiski simboli, mitoloģiskas izcelsmes figūras un no Bībeles aizgūtas ainas. Tomēr šāds iedalījums ir nosacīts, katras nosauktās grupas robežas ir izplūdušas, un vienā attēlā var būt apvienoti visdažādākie elementi. Apskatot šo vizuālo konglomerātu kopumā, nav šaubu, ka attēlu pamatuzdevums nav tieši ilustrēt tekstu vai pildīt naratīvo funkciju, bet gan drīzāk ar noslēpumaino zīmju un savienojumu palīdzību mulsināt skatītāju, likt tam piepūlēties un mēģināt pašam meklēt redzamo tēlu un priekšmetu kop-sakarības. Duāls ir attēlu (*pictura*) ietverošais teksts, kas sastāv no divām daļām: kodolīgas frāzes no Vecās vai Jaunās derības ornamentālā ietvarā vīrs attēla (*inscriptio*) un ierāmētas divrindes zem attēla (*subscriptio*). Šāda uzbūve pilnībā atbilst “klasiskās” emblēmas trīspakāpju struktūrai. Emblemātika 16.–18. gadsimta Eiropā sasniedza savu popularitātes apogēju un ietekmēja gandrīz visas tālaika dzīves jomas, grāmatniecību ieskaitot. Vēlāk šī nozare tika piemirsta. Interese par to atdzima 20. gadsimtā un

paliek aktuāla joprojām kā aizraujošs pētniecisks fenomens.¹³ Vēl jāpiezīmē, ka emblēmas tieši skar grāmatniecības jomu, jo tika apkopotas un izdotas grāmatas formā. Šai sakarā izceļams viens no ievērojamākajiem Georga Vilkena (*Wilcken*, ?–1701) tipogrāfijas 1678/1679. gada izdevumiem – protestantu teologa Līneburgas superintendenta Johana Arnta (*Arndt*, 1555–1621) *Vier geistreiche Bücher vom wahren Christentum*¹⁴, kurā apkopotas 56 kā emblēmas interpretējamas ilustrācijas. Paradoksālā veidā šis grāmatas pirmizdevums nekļuva populārs lokālajā vidē, bet dažādās Eiropas un pat Amerikas izdevniecībās tika atkārtots līdz pat 1930. gadam¹⁵ un būtiski ietekmējis Vācijas protestantu baznīcu dekoratīvo apdari 18. gadsimtā.¹⁶ Otrs izdevums, kuru var iekļaut emblēmu kategorijā, ir Rīgas jurista Hermaņa Brēvera (*Breuer*, 1663–1721) sastādītā *Exercitatio academica De symbolo heroico, Italīs Impresa, Gallīs Devise dicto ..*¹⁷, kas 1686. gadā izdota Vācijā Altdorfā bez ilustrācijām.

Lai pilnīgāk atklātos “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” iespieduma fenomens, jau uzreiz jānorāda tepat Rīgā Z. L. Frēliha iespiestais tās prototips, kas 1715. gadā sagatavots ar Leipčigas izdevēja Johana Frīdriha Glediča (*Gleditsch*, 1653–1716) atbalstu un saucas *Neu- Vielvermehrtes Rīgisches Gesangbuch ..*¹⁸. Domājams, ka šiem sakariem, kas līdz šim nav pētīti, bijusi daudz lielāka nozīme Rīgas un latviešu grāmatniecības vēsturē nekā zināms pašlaik, un, domājams, tieši Leipčigā Glediča ietekmju lokā, kas specializējās zinātniskas un teoloģiskas literatūras izdošanā,¹⁹ meklējamas saknes turpmākai “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” iespiešanas tradīcijai 18. gadsimta 30. gados. Arī pati izvēle nebija nejauša, jo Gledičs sadarbojies ar Rīgu jau agrāk, 1713. gadā izdodot Rīgas lūgšanu grāmatu²⁰. Savukārt, *Neu- Vielvermehrtes Rīgisches Gesangbuch ..* titullapā pieminētā privilēģija ir attiecināta uz Rīgu un Leipčigu. Detalizētāk iepazīstot šo izdevumu, duras acīs, ka teksta un attēlu paginācija nesakrīt, kas varētu liecināt, ka Z. L. Frēliha Rīgā iespiestai grāmatai Leipčigā iepirkts emblēmu ilustrāciju komplekts vara grebuma tehnikā (zīmīgi, ka visiem vācu izdevumiem ir nukas formāts, tie iespiesti uz labāka papīra un jo īpaši izceļas ar kolorētiem ekskluzīvi grezniem pergamenta iesējumiem ar zeltītu griezumumu). No vācu izdevuma attēlu izcelsmes vēstures viedokļa pieminams grafiķa Johana Georga Mencela (*Menzel*, 1677–1743) paraksts,²¹ kura nozīme ilustrāciju komplekta radīšanā vēl noskaidrojama.²²

Atšķirībā no latviešu varianta *Neu- Vielvermehrtes Rīgisches Gesangbuch ..*²³ ilustrāciju zīmējums ir niansēs bagātāks un daudzveidīgāks,

gan modelējot apjomu, gan izstrādājot detaļas. Barokālu izteiksmību attēliem piešķir sabalansētie melnbaltie kontrasti, kas nav pārspīlēti un ļauj skatītājam iepazīt centrālos tēlus un fona objektus visās niansēs. Šādu attieksmi varētu raksturot kā vācisku mīlestību uz tēlojuma precizitāti. Emblemātikas jomā tos var iekļaut attēla un teksta uzbūves trīspakāpju struktūras dēļ, kurai neparastību piešķir divi *inscriptio*. Viens vācu valodā, precīzi norādot citāta bībelisko avotu, otrs – īsa latīņu teiciena veidā, kas iekļauts ilustrācijas kompozīcijā, augšdaļā to noslēdzot ar tekstam atvēlētu pusaploces joslu, un norāda uz vēl kāda, šobrīd nezināma pirmavota eksistenci, kas tuvina emblēmu kompozīcijas 17. gadsimta universitāšu intelektuāļu sabiedrībai. Pilnīgi iespējams, ka *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. sastādītāji meklējami turpat Leipcigā ar tās seno universitāti (dibināta 1409. gadā) un jau kopš viduslaikiem izkoptām grāmatu izdošanas tradīcijām – pilsētā, kas Eiropas kultūras centra slavu sasniedza 17. un 18. gadsimtā. Tikpat svarīgs ir līdz tam brīdim paveiktais emblēmu jomā, jo gandrīz katrā Eiropas lielākajā izdevniecībā tika popularizēti ievērojamākie emblēmu krājumi vai arī meklēti prasmīgi kompilatori, kas spēja ātri sagatavot katrai vajadzībai un jebkuram lasītāju lokam piemērotus emblēmu kopojumus, kā apstiprina nozares bagātīgā, sazarotā un joprojām nepilnīgā bibliogrāfija.

Paredzēta *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .., kā liecina grāmatas nosaukums, bija pilsoniskām un izglītotām Rīgas vācu aprindām, tādēļ tās ilustrācijas vēl saglabā klasiskās tradīcijas atblāzmu latīņu citātu veidā. “Jauna latviska dziesmu grāmata ..” jāaplūko kā nākošais etaps emblēmu idejas lokalizēšanās ceļā, veidojot pāreju no turīga dievbijīga lasītāja uz tautiskām reliģiskas didaktikas ietekmējamām aprindām, turklāt daudzos gadījumos bez lasītprasmes. Šādam izdevumam latīņu citāti vairs nebija nepieciešami. Kvalitatīvas svārstības skāra arī ilustrāciju ciklu, izdevējam atsakoties no vara grebuma un pievēršoties vecmodīgajai kokgriezuma tehnikai meistara M. izpildījumā. Paradoksālā veidā tieši tad – latviešu grāmatniecības vēsturē – nukas veidojums un ilustrācijas iegūst inovatīvu nozīmi, jo salīdzinājumā ar Nikolaja Mollīna (*Mollinus, Mollyn*, ap 1550/1555–1625) ievestajām vēl renesanses mākslā iedvesmotajām klišejām, kas bija pārpirktas no Ziemeļvācijas un Prūsijas mazajām tipogrāfijām,²⁴ apliecina nākamo soli reliģiskās kultūras un tautas izglītības progresā virzienā. Teksta didaktiskais saturs un attēla sarežģītā struktūra lika domāt par daudz plašākiem abstraktiem vispārinājumiem, novēršot

gaišākos prātus no pragmatiskās ikdienas, un šai procesā var saskatīt pirmos apgaismības aizmetņus, kuru izveidē sava vieta ierādāma arī emblemātikai.

Tādēļ jāpievēršas “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” attēlu emblēmu dabas un pirmavotu noskaidrošanai. Jau uzreiz jāatzīst, ka uzdevums izrādījās sarežģītāks nekā sākumā likās, jo no emblēmu vēstures viedokļa ilustrāciju komplekts nav viengabalains, bet sastādīts, izmantojot dažādus emblēmu literatūras avotus. Ne visus līdz šim izdevies sameklēt. Piemēram: attēls, kurā redzams uz klinšainas dabas fona pakritis lauva. Ap mirušā zvēra purnu lidinās vesels kukaiņu spiets. Biedējošās ainas priekšplānā liels dzīvnieka žokļa kauls. “Jaunā latviskā dziesmugrāmatā ..” tas iekļauts nodaļā *Prieksch Swehta Wakkar-Ehdeena* ar *inscriptio* no Dāvida dziesmām 23. 3.: *Wunsch atspirdsina mannu | Dwehseli un subscriptio: Tas, kas sche pakrittis | Irr daschu meelojis*. Tulkotais teksts latviešu valodā pārņemts no *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch ..*²⁵ Emblēmu literatūrā par šī tēmas radītāju tiek uzskatīts spānis dons Diego de Saavedra Fahardo (*Saavedra Fajardo, Faxardo, 1584–1648*). Viņa politisko emblēmu krājumā²⁶ uz mazāk dramatiska fona redzams miris lauva, kura pavērtajā mutē iemājojušas bites ar *inscriptio: Merces belli*.²⁷ Iekļaujot šo attēlu reliģisko emblēmu jomā un dziesmugrāmatas kontekstā, saistot ar Kristus upura nāvi un gaidāmo augšāmcelšanos, aktualizējas jautājums, kas tad īsti riņķo ap pakritušā lauvas – dzīvnieku valdnieka, spēka un varenības simbola purnu – nāves un ķermeņa trūdēšanas pavadones mušas, kuru simboliskā nozīme saistīta ar pašu nelabo, vai tikumīgās un čaklās medus vācējas bites, kas atradušas tik neparastu patvēruma vietu?²⁸ Neizvēršot iespējamo attēla un teksta skaidrojuma polemiku, minētais gadījums pierāda, cik viegli variējams ir katras emblēmas tulkojums, kas gandrīz vienmēr ir atkarīgs ne tikai no krājuma sastādītāja un parauga radītāja mērķiem un uzdevumiem, bet arī no skatītāja un lasītāja sagatavotības un iedziļināšanās pakāpes.

Daudznozīmība un zināma noslēpumainība emblēmu nozares ietvaros tika apzināti izkopta un variēta, tādēļ “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” ilustrācijas ļauj saskatīt ļoti dažādus Eiropas mākslas vizuālās kultūras atspulgus. Tā, Ziemassvētku atsvētes jeb Jaungada dziesmas *inscriptio* aizgūta no Jāņa Atklāsmes grāmatas 21. 5.: *Redsi es darru wissas leetas jaunās. Pictura* redzams galds, uz kura virsmas no mākoņiem pastiepta roka ar cirkuli velk apli. *Inscriptio* divrinde vēsta – *Zaur A un O* [alfa un omega – E. G.] | *Tik jalihgsmo*.²⁹ Korelācija starp vārdu un attēlu pirmajā brīdī liekas mulsinoša

un bez priekšzināšanām nesaprotama. Ja *inscriptio* saistība ar jaunām cerībām, iesākoties jaunam gadam, vēl nesagādā izpratnes grūtības, tad roka ar cirkuli jau ietver izteiktus rēbusa elementus, jo īpaši kā “liksmības” raisītāja. Tādēļ svarīgi paskaidrot, ka cirkulis un apla ģeometriskā forma, kas atgādina zemeslodī, izmantota jau viduslaiku reliģiskajos manuskriptos, attēlojot Dievu tēvu pasaules radītāju kā kosmosa arhitektu un dievišķās ģeometrijas iemiesojumu.³⁰ Simboliskais tēlojums viegli iekļaujas un ir iekļauts emblēmu literatūrā. Piemēram, nozares dibinātāja Milānas jurista Andreas Alčato (*Alciato*, 1492–1550) grāmatas *Omnia .. Emblemata* 1581. gada Antverpenes izdevuma titullapā redzama no mākoņiem pastiepta roka, kas velk apli ar latīņu tekstu: *Labore et constantia* un izmantota kā Kristofora Plantēna (*Plantin, Plantijn*, ap 1520–1589) izdevniecības marka.³¹ Formālā līdzība ļauj to aplūkot kā vienu no šīs kompozīcijas pirmparaugiem emblēmu jomā. Izmantots šis motīvs arī jau minētā D. Saavedras Fahardo krājumā, kur caur mākoņiem pastiepta roka ar cirkuli vēl tikai gatavojas vilkt apli uz balta papīra lapas.³² “Jaunā latviskā dziesmugrāmatā ..” saturisko skaidrojumu sniedz citāts no Jāņa Atklāsmes grāmatas “Es esmu A un O, sākums un gals”, kas pārfrazēts *inscriptio* uzmundrinošā divrindē *Zaur A un O | Tik jalihgsmo* kā labākas pasaules kārtības apsoliņums, kas nav pretrunā ar līdzšinējo novērojumu, ka ilustrācijas īsti nesaistās ar tekstu, bet “risināja patstāvīgu domu, abstraktu vispārinājumu”³³, un atbilst baroka laikmeta mīlestībai uz apzināti sarežģītu, neskaidru izteiksmes formu, kas varēja būt svarīga izglītotajiem izdevumu sastādītājiem, bet pārāk “ciets rieksts” pie Rīgas un Vidzemes latviešu draudzes piederīgajiem.

Plašāku piekritēju loku varētu gūt cita emblēma ar *inscriptio* no Mateja evaņģēlija 11. 30. *Manna Nasta irr weegla*.³⁴ Attēlā redzama ciema vai nelielas pilsētas nomalē sakaltuša ērkšķaina krūma priekšā stāvoša spārnota bērna kailfigūra ar kaunumu piesedzošu apmetni. Paceltajā rokā tas cieši satvēris ērkšķainus zarus, par ko *subscriptio* divrindē sacīts: *Kas drohschaki ķers | Tas lehschaki twers*. Kā latviešu, tā arī vācu izdevumā³⁵ tas ir pacilājošs pamudinājums neļauties bēdām un aizvainojumam, kas kā sāpīgi ērkšķi duras rokās, bet droši doties tālāk pa izraudzīto ceļu. Baznīcas mācības kontekstā tas ir norādījums uz Golgātas tēmu, ticību un pazemību Dieva priekšā, kā paskaidrots tekstā *No Tewim nahk ir Behdas, ir dauds Preeka ..*³⁶ No formālā viedokļa uzmanību piesaista spārnotā bērna, iespējams, eņģeļa zīmējuma struktūra. Vitālais ar gaismēnas palīdzību modelētais ķermenis, jo īpaši *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. asociējas ar antīkās

kultūras Erotu (Amoru), kas no pagāniskās vides pārņests reliģiskajā emblemātikā. Renesanses mākslinieki, humānisti klasiskās senatnes tradīcijas apjūsmotāji, to padarīja par dievišķās mīlestības personifikāciju. Piemīlīgais tēls iepatikās viduslaiku askēzes nogurdinātajai sabiedrībai un kļuva par neatņemamu laicīgās un baznīcas mākslas sastāvdaļu. Draiskulīgi eņģeļi, *putti*, kupidoni, kuru nosaukums tika variēts atkarībā no telpiskās vides laicīgās vai reliģiskās nozīmes, piepildīja 17. un 18. gadsimta interjerus un sapludināja tēla pagāniskās un kristīgās uztveres robežas. Emblēmu literatūrā augstāko popularitātes kāpumu tie sasniedza nīderlandiešu Oto van Vēna (*Veen* 1556–1629, *Amorum emblemata*), Pītera Kornelišona Hofta (*Hooft*, 1581–1647, *Emblemata amatoria*) un viņu loka piekritēju izdevumos. Pat “demonstratīvais kailums” tika skatīts ticības kontekstā, un jezuīts Hermanis Hugo (*Hugo*, 1588–1629) to attaisnoja kā “bērnišķās pievilcības” un “svētās iekāres” izpausmi.³⁷ Ne tik izaicinoša šī figūra parādās “Jaunā latviskā dziesmugrāmā ..”, kur izmantota vēl vienā ilustrācijā ar *inscriptio* no Psalmiem 125. 5.: *Meers buhs pahr Israēlu*. Uz degošas pilsētas fona profilā pagriezts stāv spārnotais bērns aizsietām acīm. Viņš negrib vai nespēj redzēt sev priekšā notiekošo: namdari, kas mierīgi turpina iesāktās ēkas celtniecību, un karavīru draudīgā pozā ieplestām kājām un diviem kailiem zobeniem rokās, kas neļauj tuvoties posta piemeklētai pilsētai. Ietverti morāli atsedz *subscriptio* pamācošais tonis *Meers kuppina | Karrsch ispolsta*.³⁸

Tiešā vai pastarpinātā veidā emblēmu tradīcija atklājas arī citos “Jaunas latviskas dziesmugrāmas ..” attēlos, neprecizējot, bet tikai nojaušot to pirmavotus. Pie tādiem, piemēram, varētu pieskaitīt vistas un vanagu motīvu: ar *inscriptio* no Pāvila vēstulēm romiešiem 8. 31.: *Kas warr pretti mums buht* un *subscriptio*: *Eņģelīshi pasarga | Ka muhs ļauns Garrs ne | ustah*.³⁹ Par šī motīva radītāju saistībā ar laicīgo valdnieku aizgādības funkciju varētu uzskatīt vācu ārstu Joahimu Kamerāriju (*Camerarius*, 1534–1598), kas ir viena no savulaik visbiežāk lietotā krājuma *Symbolorum et emblematum* autors.⁴⁰ *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch ..* un “Jaunā latviskā dziesmugrāmā ..” pakritusi vista ieplestiem spārniem, zem kuriem paslēpti cāļiši no tos nolaupīt kāriem uzbrucējiem, pārnesta uz Dieva valstību, solot ticīgajam debess spēku aizsardzību. Tie nav vienīgi no Kamerārija atvasināmie motīvi, pie tādiem varētu pieskaitīt vēl citus, piemēram, upuraltāri, paradīzes putnu, degošo salamandru. Tomēr pārsteidzīgs būtu apgalvojums, ka šis izdevums tiešā veidā iedvesmojis *Neu-*

Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch .. sastādītājus, jo attēli vairākkārtējos atkārtojumos tikuši lielākā vai mazākā mērā modificēti un tikai apstiprina, “ka Kamerārija emblēmas kā citāti pārstādītas citās kopsakarībās un tur savukārt kļuvušas par piedāvājumu atkal jauniem citātiem”.⁴¹

Par aizguvumiem no Bībeles ilustrācijām liecina attēls ar Grēku plūdiem un Noasa šķirstu. “Jaunā latviskā dziesmugrāmatā ..” *inscriptio* no Vecās Derības Daniēla grāmatas 12. 1.: *Tannī laikā taps tavi Ļaudis | ispestiti un subscriptio: Deeva Draudses Paspahrnē | Irr it drohscha Rubmite*.⁴² Šai gadījumā vienība starp attēlā redzamo un moralizējošo teksta formulu, uzsverot ticības spēku un solot Dieva aizstāvību, realizēta viegli uztveramā formā, vēl tikai jāpiebilst, ka līdzīgs zīmējums vēlāk atkārtojas latviešu grāmatniecībā.⁴³

Pavisam cits avots atspoguļojas ilustrācijā, kuru iedvesmoja *vanitas* – dzīves niecības tēma, no tās pārņemts galvaskausa motīvs.⁴⁴ Brīdinoša ir *inscriptio: Salam. Gudrib. Graham. 7. 6. | Wisseem irr weenlibdsiga Isee- | schana un subscriptio: Baggati un nabbagi | Kappos wissi weenadi*.⁴⁵ Reliģiskajā emblemātikā galvaskausam kopā ar laika zīmi spārnotu smilšu pulksteni un nāves simbolu izkapti kā cilvēka dzīves nepastāvības atgādinājumam ir svarīga vieta. Konfrontējot attēla aplūkotāju ar nāvi, viņš tiek pamudināts atbrīvoties no pārliedas aizraušanās ar pasaulīgiem labumiem un vērtībām.

Pavisam citā virzienā aizved nožēlas asaru slacītā sirds ziedošā rožu krūmā uz ainavas fona masīva mūra aizvējā. *Inscriptio* citāts no Cakarijas 3. 4. precizē *Es esmu tawu Noseegumu no | tewim atņehmis un subscriptio* papildina *Tahs Grehku- Schehlibas | Irr Sirdim augligas*.⁴⁶ Svētajos rakstos sirds saistīta galvenokārt ar cilvēka garīgo dzīvi, tā ir tikumu un mīlestības mājvieta, kuras nozīme īpaši pieaugu vēlo viduslaiku mistiķu sacerējumos. Alegoriski emblemātiskā kopsakarā tā mēdz būt saistīta ar cilvēka iekāri. Motīva izplatība 17. gadsimtā notika karmelītu un jezuītu ordeņa ietekmē.⁴⁷ Sirds emblēma no katoļu garīgi pacilājošās literatūras tika pārņemta arī protestantu lokā. Papildu nozīmi tā iegūst arī saistībā ar “Jaunas latviskas dziesmugrāmatas ..” izdošanu, kuru Vidzemē atbalstījušas Hernhūtes brāļu draudzes. Sirds brālībai kā būtiskai pestīšanas zīmei bija nozīmīga loma šīs draudzes garīgajā dzīvē un darbībā. Kopš 18. gadsimta 30. gadiem “hernhūtisms ieguva plašu atbalstītāju loku starp latviešu zemniekiem, tādējādi izvērsdamies par masveida kustību, kuru ar pilnām tiesībām var saukt par latviešu nācijās atmodas sākumu”.⁴⁸ Atgriežoties pie nožēlas asaru slacītās sirds

attēla, tā sakritība ar hernhūtismu Vidzemē ir drīzāk nejausa nekā apzināti izvēlēta, jo tā pati morāle par pievarētajām ļaunuma nesējām vabolēm caur grēku atzīšanu un labdabīgajām bitēm, kas veldzējas no sulīgām rožu ziedlapām, ietverta jau *Neu- Vielermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. un uztverama kā daudz plašāka laikmeta akceptētu ideju izplatības tendence.

Kopumā jāsecina, ka no visas lielās emblēmu tēmu, motīvu un tēlu daudzveidības izvēlēti tie, kas pēc nozīmes vislabāk atbilst dziesmu grāmatas saturam. Kombinējot jau zināmus un jaunus elementus, tie kārtoti tā, lai pastiprinātu lasītāja tēlainās asociācijas, rosinot uz abstraktiem vispārinājumiem. Iespējams, ka atsacīšanos no spēcīgiem jutekliskiem efektiem un emocionālas iedarbības noteikusi protestantiskā atturība, cenšoties ar miklino attēlu palīdzību drīzāk atmodināt skatītāja ziņkāri.

“Jauna latviska dziesmu grāmata ..” bija paredzēta pilsētu un lauku draudžu locekļiem, tādēļ tika izdota masu tirāžās, kas sniedzās no 5000 līdz 6000 iespiedeksemplāru. Reizē šo izdevumu iespējams aplūkot kā t. s. “zemnieku bibliotēkas” sastāvdaļu, kuras pamatu bez “Jaunas latviskas dziesmu grāmatas ..” veidoja Bībele, katehisms, baznīcas rokasgrāmata un ābece. Jēdziens “zemnieku bibliotēka” radies saistībā ar 1736. gadā 4. novembrī izstrādāto ģenerālsuperintendenta Jakoba Benjamina Fišera (*Fischer*, 1684–1744) “Livonijas zemnieku skolu uzlabošanas projektu”, kuru apsprieda īpašā konsistorijas sanāksmē, iesakot atzīt par neatbilstošiem iesvētīšanai un laulībai tos jauniešus, kas neprot lasīt.⁴⁹

Šādā aspektā “Jauna latviska dziesmu grāmata ..” kalpoja analfabētisma apkarošanai un modernas audzināšanas programmas īstenošanai. Sākot ar 18. gadsimta 30. gadiem, līdzās izglītības apguvei Livonijas draudzes un muižas skolās sāka pieaugt mājas apmācības nozīme ar pašmācību un skaļu priekšā lasīšanu. Tas ģimenes ļaudis tuvināja, paplašināja viņu priekšstatus par pasaules kārtību un, domājams, palīdzēja rast tajā savu vietu. L. Ādamovičs pētījumā par Vidzemes baznīcu un latviešu zemnieku uzsvēra, ka “latviešu dziesmu grāmata 18. gs. I pusē izveidojusies par daudzpusīgu ģimenes un saimes celsmes vadoni un ierosinātāju”.⁵⁰ Citos gadījumos tā kalpoja kā mierinājums, aiziešana no realitātes. Vidzemes zemnieks Ķieģaļa Pēteris (1711–1802) Liepā savā autobiogrāfijā rakstīja: “Kad es biju drusku paaudzis, tēvs nodeva mani pie sava brāļa dēla, lai es iemācītos drusku lasīt un rakstīt, jo tai laikā nebija šē vēl iekārtota neviena skola. Kad biju izmācījies lasīt, tad lasīju reiz kādā grāmatā, tur atradu stāstu par Jēzu, proti, ka viņš dzīvojis pasaulē. Es lasīju arī, ka viņam bijuši 12 mācekļi – tad es

vēlējos, kaut viņš būtu dzīvojis mūsu laikos, tad es arī gribētu būt viņa māceklis un viņam sekot". Šo nodarbi Ķieģaļa Pēteris turpināja pēc apprecēšanās: "Es lasīju, cik daudz nu man tikai allaž bij laika, garīgas grāmatas un meklēju mieru savai iebiedētai sirdij, bet neatradu".⁵¹ Lasītprasme un apgūtās gudrības deva iespēju gūt ievēribu un apmierināt reprezentācijas tieksmes: "Viņš var priekš citiem cilvēkiem rādīties un lielīties: kāds lasītājs un liels grāmatnieks un dieva vārdu zinātājs viņš esots".⁵²

"Jaunas latviskas dziesmugrāmatas .." masveida izplatība 18. gadsimtā bija nozīmīga ne tikai reliģiskā aspektā, tai bija svarīga loma analfabētisma likvidēšanā un pamatizglītības nostiprināšanā tautas slāņos. Papildinot šo izdevumu ar emblēmu ilustrācijām, izdevuma sociālā iedarbība un izplatība tika vēl vairāk pastiprināta. Grāmatas nozīmi kāpināja tas, ka tā nepalika tikai baznīcas ietvaros, bet guva piekrišanu latviešu zemnieku vidē un kļuva par "mājas bibliotēkas" sastāvdaļu.

Vēres

¹ Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855 : Kopkatalogs. - R., 1999. - 90., 97.– 98., 103., 105. un 115. lpp.

² Ādamovičs L. Dzimtenes baznīcas vēsture. - R., 1947. - 51. lpp.

³ Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. - 78., 81. lpp.

⁴ Latviešu literārās valodas vārdnīca. - R., 1986. - 61. sēj. - 35. lpp.

⁵ *Stender G. F. Lettisches Lexikon. - Mitau, 1789. - Bd. 1. - S. 182.*

⁶ Milenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca / rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. - R., 1925–1927. - 2. sēj. - 753. lpp.

⁷ Apinis A. Latviešu grāmatniecība. - R., 1977. - 69. lpp.

⁸ Villerušs V. Dažas latviešu grāmatu mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam // Bibliotēku zinātnes aspekti : Grāmata – lasītājs – bibliotēka – bibliogrāfija. - 2 (7). - 1979. - 118. lpp.

⁹ Uz tā bāzes bija paredzēts izveidot jaunās rezidences pilsētas izdevniecību. Uzņēmuma sagrāve un cīņa par turpmāko eksistenci atspoguļojas Z. L. Frēliha birokrātiskajā sarakstē ar Sanktpēterburgas administrāciju, tomēr aizvesto spiestuves inventāru vairs neizdevās

atgūt. Sk.: *Buchholtz A. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888.* - R., 1890. - S. 181, 202.

¹⁰ Apinis A. *Latviešu grāmatniecība.* - 70. lpp.

¹¹ Turpat, 75. lpp.

¹² Villerušs V. *Dažas latviešu grāmatu mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam.* - 118. lpp.

¹³ 20. gadsimtā jaunatklātajai nozarei tika pievērsta īpaša uzmanība, gan veidojot bagātīgas izdevumu kolekcijas, izdodot seno apkopojumu faksimilus ar komentāriem, sastādot apjomīgus bibliogrāfijas izdevumus, gan rīkojot starptautiskus emblēmu studiju kongresus. Nozares jaunākās teorētiskās nostādnes un interpretācijas interesentiem noderīgs varētu būt tikko iznākušais divsējumu krājums: *Polyvalenz und Multifunktionalität der Emblematik : Akten des 5. Internationalen Kongresses der Society for Emblem Studies / Hrsg. W. Harms, D. Peil.* - Frankfurt am Main, 2002. - T. 1–2.

¹⁴ *Arndt J. Vier Geistreiche Bücher Vom Wahren Christenthum...* - R., 1679. - (Buch 2–5. - 1678). Pilnīgākais eksemplārs ar titullapu un visiem 56 attēliem atrodams LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā D-1, 10-2. Sk. rakstā: Šiško S. J. G. Vilkena tipogrāfija Rīgā (1675–1713) // *Bibliotēku zinātnes aspekti.* - 1981. - 5 (10). - 147.–148. lpp.

¹⁵ *Peil D. Zur Illustrationsgeschichte von Johann Arndts "Vom wahren Christenthum" : Mit einer Bibliographie // Archiv für Geschichte des Buchwesens.* - 1977. - 8. - Sp. 963–1066; *Peil D. Zur "angewandten Emblematik" in protestantischen Erbauungsbüchern.* - Heidelberg, 1978. - S. 46–62.

¹⁶ *Kemp C. Angewandte Emblematik in süddeutschen Barockkirchen.* - München ; Berlin, 1981. - S. 115; *Liese R. Protestantische Frömmigkeit im Spiegel der kirchlichen Kunst des Herzogtum Württemberg.* - München ; Berlin, 1973; *Gerhardt D., Gerhardt Ch. Welt-Ansichten : Zu Michael Schillings Buch "Imagines Mundi. Metaphorische Darstellungen der Welt in der Emblematik"* // *Daphnis*, 1981. - 2. - S. 456–483.

¹⁷ *Breverius H. Exercitatio academica De symbolo heroico, Italis Impresa, Gallis Devise dicto / Qyam Praeside viro excellentissimo Dn. M. Magno Daniele Omeis, Ethic. & Eloqv. Prof. P. Ordinisq; Philosophici nunc Decano, placido eleganter Eruditorum examini publicè subjiciet Hermannus Breverus Rīgā Livonus Avctor.* - Altdorf, 1686. Eksemplārs LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, Fl 1.

¹⁸ *Neu- Vielvermehrtes Rīgisches Gesangbuch Bestehend Aus schönen Geistreichen Liedern*

und Psalmen/ Nach Ordnung der Jahr-Zeiten auch hiesigem Kirchen-Gebrauch eingerichtet/ und jetzo mit Geist- und Trost reichen Liedern/ an der Zahl biß auff 1363. vermehret; Nebst einem Andacht- und Trost-vollem Gebet-Buche/ So wol auf jeden Tag in der Wochen als Vesper- Fest- Zeit- Buß- Beicht- und Communion- Fast- und Bet-Tage/ ja alle Noth- und Anliegen gerichtet/ Jedermänniglich zu seelig. Erbauung zu gebrauchen/ aufs neue mit grossem Fleiß übersehen/ Und mit Dem Kern aller Gebet Wie auch Ihro Majestät Kirchen-Gebrauch und sonsten merklich verbessert : Cum PRIVILEGIO. - RIGA und LEIPZIG : Bey Samuel Lorentz Frölich, 1715. Vienīgais eksemplārs Latvijā LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R W2S 33, frontispiss nav saglabājies.

¹⁹ Goldfriedrich J. *Geschichte des deutschen Buchhandels vom Westfälischen Frieden bis zum Beginn der klassischen Literaturperiode (1648–1740) // Geschichte des deutschen Buchhandels.* - Leipzig, 1908. - Bd. 2. - S. 181–254.

²⁰ *Rigisch oder allgemein, auserlesen christliches Gebet-Buch .. - Leipzig : bey Joh. Friedr. Gleditsch und Sohn, 1713.* Grāmatai ir nukas formāts, un tā ir ilustrēta.

²¹ Caurskatot visus autores rīcībā nonākušos *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* eksemplārus, jāsecina, ka iespiedumam nav izmantotas vienas un tās pašas klišejas. Attēli, saglabājot to pašu pamatkompozīciju, ir dažādi. Izmaiņas novērojamas tikai detaļās un ornamentā, kas liecina par attēlu plašo noietu un to vairākkārtēju atjaunošanu un vēl vairāk sarežģī autora noskaidrošanas jautājumu. Leipčigas vara grebēja J. G. Mencela signatūra atrodama tikai 1730. gada eksemplārā, bet pats izdevums palicis bez ilustrācijām.

²² Informācija par J. G. Mencelu ir trūcīga. Pārsvārā izcelti viņa “labā amatnieciskā līmenī” gravētie valdnieku portreti, bet darbība grāmatniecības jomā netiek akcentēta. Sk.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart / Begr. von U. Thieme, F. Becker.* - Leipzig, 1930. - Bd. 24. - S. 403.

²³ Ar vācu dziesmu grāmatām saistīts kāds konflikts 1730. gadu sākumā, kad Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas mācītājs Helings (*Heling*, 1699–1738) izņēma no apgrozījuma Frēliha iespiesto tīrāžu. Strīds nonāca līdz Krievijas ķeizarienes tronim un beigās tika atrisināts par labu izdevējam. Sk.: *Buchholtz A. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888.* - S. 192, 196–201.

²⁴ Sk.: Latviešu grāmatu grafika : 17. gadsimts : Ilustrācijas un vinjetes. - Rīga, 1998.

²⁵ *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch .. - S. 377.* Sk. vācu *inscriptio: Psalm. XXIII. 3. | Er erquicket meine Seele.* Latīņu: *Nil dulcius his est; subscriptio: Der hier erstickt | hat viel' erquicket.*

- ²⁶ Saavedra Faxardo D. *Idea Principis Christiano-politici centum Symbolis*. - Jenae, 1686. - P. 765.
- ²⁷ *Emblemata : Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts* / Hrsg. A. Henkel, A. Schöne. - Stuttgart ; Weimar, 1996. - S. 401.
- ²⁸ Heinz-Mohr G. *Lexikon der Symbole : Bilder und Zeichen der christlichen Kunst*. - Freiburg im Breisgau, 1991. - S. 53-54, 117-118, 233.
- ²⁹ *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch ..* - S. 44. *Inscriptio: Apoc. XXI. 5. Siehe, ich mache alles neu.* Latīņu variants: *A Te principium, Tibi definet, subscriptio: Das A. und O. | Macht alles froh.*
- ³⁰ *Lexikon der christlichen Ikonographie* / Hrsg. E. Kirschbaum. - Freiburg im Breisgau, 1994. - Bd. 4. - S. 572-574; Ladner G. B. *Handbuch der frühchristlichen Symbolik: Gott Kosmos Mensch*. - Wiesbaden, 2000. - S. 69-98.
- ³¹ Sk.: *Omnia Andreae Alciati V. C. Emblemata*. - Antverpiae, 1581. Eksemplārs Viļņas Universitātes bibliotēkā.
- ³² *Inscriptio: Qui secretis ab omnibus.* Sk.: Saavedra Faxardo D. *Idea Principis Christiano-politici centum Symbolis*. - P. 442.
- ³³ Apīnis A. *Latviešu grāmatniecība*. - 75. lpp.
- ³⁴ *Jauna latviska dziesmugrāmata ..* - R., 1733. - 499. lpp.
- ³⁵ *Inscriptio: vācu Matth. XI, 30. Meine last ist leicht, latīņu Fit leve, quod bene fertur onus. Subscriptio: Dem Leicht, der 's trägt | Dem schwer, der 's regt.* Sk.: *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch ..* - 1715. - S. 507.
- ³⁶ *Jauna latviska dziesmugrāmata ..* - 1733. - 499. lpp.
- ³⁷ Wagner A. *Begehrte Knaben : Zur Mehrdeutigkeit und Funktion der Putten in der religiösen Emblematik // Polyvalenz und Multifunktionalität der Emblematik*. - T. 2. - S. 615-632.
- ³⁸ *Jauna latviska dziesmugrāmata ..* - 1733. - 621. lpp. Sk. arī *inscriptio: Psalm. CXXV. 5. Friede sey über Israel; subscriptio: Der Fried erhebrt | Der Krieg verzehrt vācu izdevumā: Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch ..* - 1715. - S. 722.
- ³⁹ *Jauna latviska dziesmugrāmata ..* - R., 1742. - 266. lpp. Sk. arī: *inscriptio: Rom. VIII.*

31. *Wer mag wider uns sein un Sic servat illis; subscriptio: Der Engel Schutz | Ist unser Trutz* vācu izdevumā, 232. lpp.

⁴⁰ *Inscriptio: Dulce et decorum est; subscriptio: Gallina ut timidos defendit provida pullos, Sic populū auxilio Rex tegit ipse suo // Camerarius J. Symbolorum et emblematum .. . - Nürnberg, 1596. - Cent. 3. - P. 30.* Unikāls J. Kamerārija izdevums atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu fondā. Ievēribu tas ieguvis nevis kā tipogrāfiska raritāte, bet kā kolorēts un ar komentāriem bagātināts eksemplārs. Ar eruditā bibliogrāfa Alekseja Apiņa palīdzību, par kuru īpaši pateicos, izdevies precizēt to izcelsmes vēsturi un laikposmu. Par orientieriem šai ziņā kalpoja daudzām emblēmām pierakstītie īpašnieka paskaidrojumi un antīko autoru citāti, kas ļāva secināt, ka grāmata piederējusi kādam, domājams, vācu humānistam, kas labi orientējies šai jomā. Savukārt kristīgie komentāri, piemēram, izraksti no skotu humānista protestanta Džordža Bjukanena (*Buchanan, 1506–1582*), darbiem, varētu norādīt, ka J. Kamerārija emblēmu skaidrotājs dzīvojis grāmatas izdošanas laikā un bijis protestants.

⁴¹ *Harms W., Kuechen U. B. Einführung // Joachim Camerarius symbola et emblemata (Nürnberg, 1590 bis 1604). - Graz, 1988. - S. 30.*

⁴² Jauna latviska dziesmugrāmata .. . - 1733. - 576. lpp. Sk.: *inscriptio: Dan: XII.1. | Zur selbigen Zeit wird dein Volck | errettet werden un Non vivitur extra, subscriptio: Der Kirchen Port, | Ein sicher Ort* vācu izdevumā, 620. lpp.

⁴³ Piemēram, 1754. gadā izdotajā “Kurzemes jaunā un pilnīgā dziesmugrāmātā”.

⁴⁴ Kā dzīves niecības atgādinājums vai meditācijas zīme galvaskauss bieži sastopams 17. gadsimtā portretos. Sk.: *Портрет XVII века в Латвии : Каталог выставки в Рундальском дворце / Сост. Е. Ланцмане. - Р., 1986.*

⁴⁵ Jauna latviska dziesmugrāmata .. . - 1733. - 660. lpp. Sk. *inscriptio: Sap. VII. 6. | Sie haben alle gleichen aufsgang un Qvis, qvaeso, evadet?, subscriptio: So arm als reich, | hier alle gleich* vācu izdevumā, 749. lpp.

⁴⁶ Jauna latviska dziesmugrāmata .. . - 1762. - 319. lpp. Sk. *inscriptio: Zach. III. 4. | Ich habe deine Sünde von dir genom- | men un Haud me poenitet unqvam, subscriptio: Der Reue Schmerz | Erfreüt das Hertz* vācu izdevumā, 290. lpp.

⁴⁷ *Lexikon der christlichen Ikonographie. - Bd. 2. - S. 248–254.*

⁴⁸ Straube G. Ungurmuiža, fon Kampenhauzeni un Hernhütes brāļu draudzes Vidzemē // Muiža zem ozoliem : Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē : Katalogs

izstādei Rundāles pils muzejā un Herdera institūtā Mārburgā. - R., 1990. - 82. lpp.

⁴⁹ Papildināto projektu nosauca *Annotationes bey dem Entwurf der Verbesserung der Schulen*. Sk.: Ādamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740. - R., 1933. - 99. lpp.

⁵⁰ Turpat, 336. lpp.

⁵¹ Turpat, 434. lpp.

⁵² Apīnis A. Grāmata un lasīšana latviešu sabiedrībā līdz 18. gadsimta vidum // Bibliotēku zinātnes aspekti. - 4 (9). - 1980. - 39. lpp.

Attēli

1. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1742. Iesējums.
2. *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. - Riga und Leipzig, 1750. Iesējums. (Sk. krāsaino att. nr. 5.)
3. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1733. Frontispiss.
4. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1762. Ilustrācija ar roku, kas velk apli.
5. *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. - RIGA und LEIPZIG, 1715. Ilustrācija ar roku, kas velk apli.
6. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1733. Putti kailfigūra ar ērkšķu zariem.
7. *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. - RIGA und LEIPZIG, 1715. Putti kailfigūra ar ērkšķu zariem.
8. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1733. Grēku plūdi.
9. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1733. Galvaskauss ar izkapti un spārnotu smilšu pulksteni.
10. *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. - RIGA und LEIPZIG, 1715. Galvaskauss ar izkapti un spārnotu smilšu pulksteni.
11. Jauna latviska dziesmugrāmata .. - R., 1762. Nožēlas asarām klāta sirds rožu krūmā.
12. *Neu- Vielvermehrtes Rigisches Gesangbuch* .. - RIGA und LEIPZIG, 1715. Nožēlas asarām klāta sirds rožu krūmā.

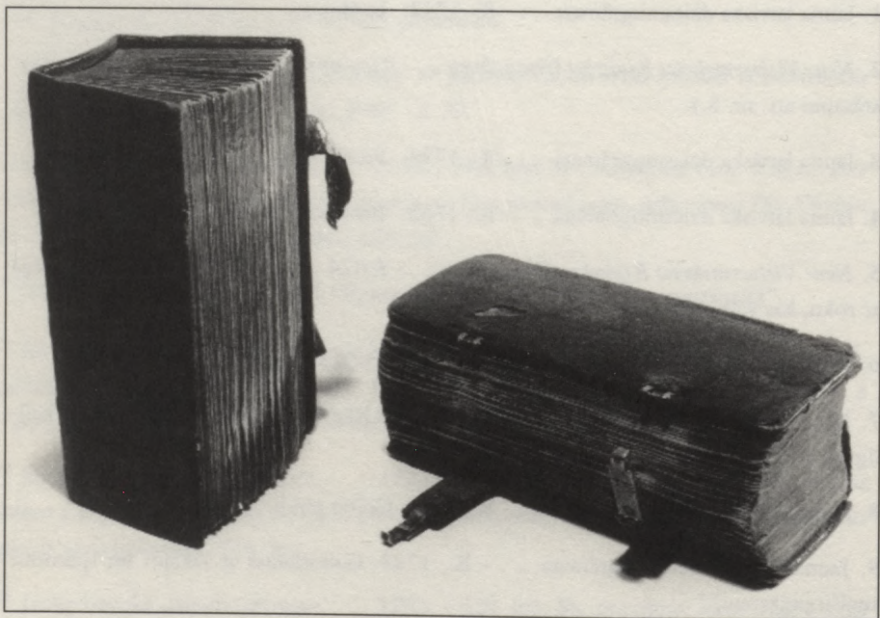
13. *Saavedra F. Idea principis christiano-politici centum symbolis. - Jenae, 1686.* Emblēma ar ērgļiem. (Sk. krāsaino att. nr. 6.)

14. *Saavedra F. Idea principis christiano-politici centum symbolis. - Jenae, 1686.* Emblēma ar roku, kas velk apli. (Sk. krāsaino att. nr. 7.)

15. *Saavedra F. Idea principis christiano-politici centum symbolis. - Jenae, 1686.* Lauva ar bitēm ap purnu. (Sk. krāsaino att. nr. 8.)

16. *Camerarius J. Symbolorum et emblematum .. - S. l., 1596.* Lidojošs ugunsputns. (Skatīt krāsaino attēlu nr. 9.)

17. *Camerarius J. Symbolorum et emblematum .. - S. l., 1594.* Degošā salamandra. (Sk. krāsaino att. nr. 10.)

1.

3.

Seemas = Swehtku Aefwehtes
 jeb Jauna Gadda. Dseefmas.

Parahd. 21, 5.
 Redsi es darra wiffas lectas
 jaunas.

Saur Mun Q
 Tibt jalibgsmo.

4.

5.

Matt. II. 30.
 Manna Nasta ier weegla.

Kas drohschati kers
 Tas lehschati twers.

6.

p. 507

Matt. XI. 30.
 Meine last ist leicht.

Fit leve quod bene fertur omis.

Dem leicht der's trägt
 Dem schwer der's regt.

7.

Salam. Gudrib. Brahm. 7 6.
 Wisseem irr weenlibdsiga Isee:
 schana.

Baggati un nabbagi
 Kappôs wiffi weenadi.

10.

Johans Kundīzijs

Māra Grudule

Johans Kundīzijs (*Cundisius*, ?-?) ir 17. gadsimta vācu dzejnieks un izdevējs, grāmatas “Garīga pārļu rota” autors. “Garīga pārļu rota”¹ nāk klajā Smiltenes mācītāja Svantes Gustava Dīca (*Dietz*, 1670–1723) tulkojumā latviešu valodā 1711. gadā. Tā ir pirmā īpaši latviešu sievietēm veltītā lūgšanu, dziesmu un padomu grāmata, lai arī, protams, S. G. Dīcs ievadā norādījis: *ne vien tā sievišķu kārta, pēc kuras tā visu vairāk sataisīta, bet arīdzan ikviens, kas grāmatu lasīt prot, auglīgi var valkāt .., nebūdamies, ka šās pērles tai jeb tam kas noplēsīs* (XX–XXI).²

Īsi atgādināšu krājuma saturu. Tas sastāv no astoņām nodaļām jeb J. Kundīzija vārdiem – *pērļu virknēm*, kas pakārtotas sievietes dzīves ritumam, tā piemēram,

pirmā *pērļu virkne* jeb *nedēļas grāmatiņa* ietver rīta un vakara lūgšanas un dziesmas katrai nedēļas dienai;

ceturtnā *pērļu virkne* – *kristīgu brūšu, sievu, tiklab to, kas uz grūtām kājām staigā, kā to, kas iekš radības sāpēm ciešās, kā arī vientuļo atraitņu visu labais miesas un dvēseles glītums* ir domāta sievietēm mātes cerībās un atraitnēm;

sestā ir *ceļa grāmatiņa* ar lūgšanām sievietēm, kas dodas apciemot kādu attālāku radniecī, vai kādu citu iemeslu dēļ spiestas uz laiku pamest savas mājas;

septītā nodaļa paredzēta padzīvojušām un savārgušām dvēselēm *iekš neveselības* vai arī, *kad tām šī pasaule jāatstāj*;

astotajā *pērļu virknē* apkopotas *dažādas jaunas dziesmas*.

Johans Kundīzijs “Garīgu pārļu rotu” veidojis kā dažādu, galvenokārt 16. un 17. gadsimta reliģisko tekstu – lūgšanu, garīgu dziesmu un sprediķu fragmentu kompilāciju, tā piemēram, izmantotas 1657. gadā Amsterdamā iznākušās Filipa fon Cēzena (*Zesen*, 1619–1689) sieviešu lūgšanu grāmatas *Frauenzimmers Gebeth-Buch* un *Frauenzimmers Buss- Beicht- und Beht-Büchlein*, Kegelija (*Kegelius*, dzīvojis Lineburgā 1611. gadā) garīgu lūgšanu krājums *Zwölff Geistliche Andachten*, kā arī mācītāja Bonifācija Štelclina (*Stöltzlin*, 1603–1677) un Jēnas universitātes vēstures un dzejas profesora Kvirīna Kūbaha (*Cubach*, 1589–1624) lūgšanu krājumi *Geistlicher*

Rauchalter un *Bet-, Buss-, Lob- und Dankopfer*, Kaspara Melisandera (*Melissander*, 1540–1591) kristīga grāmatiņa laulājumiem ļaudīm *Christliches Ehebüchlein*, Mārtiņa Mollera (*Moller*, 1547–1606) *Meditationes sanctorum patrum*, kā arī fragmenti no Mārtiņa Lutera (1483–1546), Hilārija (IV gs. sāk.–366) un Hrizostoma (349?–407) rakstiem. Zviedru teologs un literatūr-pētnieks Dāvids Lindkvists pat izsaka šaubas, vai J. Kundīzija “Garīgu pārļu rotu” var uzlūkot par oriģināldarbu.³ Dažādu laikmetu tekstu kompilācija krājumā patiešām ir jūtama – lappusēm garu, vienmuļu tekstu rāmo plūdumu pēkšņi pārtrauc žilbinoši krāšņas, hiperbolām un metaforām bagātas rindkopas.

Grāmatā apvienotas vēl joprojām viduslaiku pasaulei raksturīgās iezīmes – sievietē kā nešķīsto, tumšo spēku varā esoša būtne, kā kārdinātāja Ieva (.. *jo mani grēki iet pār manu galvu, un to ir vairāk nekā smiltis jūrmalī* (586), .. *ka es neesmu tavs ģimīs, bet viens ģimīs tā vella* (591), .. *es esmu pasaules dzīvošanā ieslikusi, smirdēdama lepnībā par šķēķi palikusi* (608)) – un jau 17. gs. raksturīgā vēlme uztvert sievieti kā vīrietim līdzīgu gudru un patstāvīgi domājošu būtni (sal. .. *kā tas vīrs ir dzīves tēvs, tā ir viņa dzīves māte un saimniece* (429)) un tāpēc pamācīt gluži sadzīvīskās situācijās – kā tikt galā ar bargu tiepēju vīru, kā sadzīvot ar negribētu znotu, kā novērtēt, vai cilvēks laulībā ir gatavs un spējīgs uzņemties jaunu rūpju nastu utt. Un daudzi padomi vēl šodien ir ieklausīšanās vērti. Valodai vietumis raksturīga 17. gs. barokāli krāšņa izteiksme, kuras pamatā Bībeles simbolika un tēli, tekstos uzsvars personiskajam pārdzīvojumam. Grāmatas centrā ir ticīga dvēsele, kura dažkārt šķiet rūpju un raīžu nomākta, dažkārt rāma prieka apstarota, bet tā allaž tiecas pēc Dieva žēlastības un atbalsta. Ieskatam dažī citāti:

Manu miesu, to vāju kožu maisu, kas tomēr nonīkst kā ēna, esmu es visai daudz mīlējusi (217). *Valdi manu mēli, to nemierīgu ļaunumu .. aizbāz manas ausis priekš visām kauna valodām .. apsedz manas acis priekš visiem grēkiem un blēnām tās pasaules .. aizdari manu sirdi priekš visām kāribām tās skādīgas miesas* (24–26). *Dod arī, ka es sargājos par tām sešām lietām, ko tu ienīsti, un par to septītu, ko tu par negantību turi; kādas ir lepnas acis, viltīga mēle, rokas, kas nenoziedzīgu asini izlej, viena sirds, kas ar viltīgām domāšanām tinās, kājas, kas žiglas ļaunumam pakaļ dzīties, viltīgs liecinieks, kas droši melus runā, un kas ķildu starp brāļiem ceļ* (314–315).

Bez šās tavas gaismas iekš manim nekāda gaišuma nevaids; es esmu mells un tumšs, tāpēc apgaismo tu mani, ak, manas dvēseles saule; ka es kā mēness no saules no tev, ak, dzīvības saule, spožumu un skaidrību dabūju, ka ir es ceļos kā

tā rīta dziesna .. ar sauli apģērbta, ar tās nenīcīgas skaidrības svārkiem tēp-
ta, ar divipadesmits zelta zvaigznēm apkropāta pretī iemu (47–48).

Dod man jaunu spēku pie miesas un prāta, ka es uz augšu skrienu ar
spārniem kā ērglis, ka es teku un nepieķūstu, ka es staigāju un nenogurstu, jā,
ka es tavos pagalmos zaļoju, ka es ziedu, auglīga un spīrgta esmu, kamēr es kā
labības gubiņa topu ievesta un savā vecumā iekš kapa nāku (351).

Manuprāt, tieši asociatīviem tēliem bagāti tekstu fragmenti ir “Garīgas
pērļu rotas” interesantākā un vērtīgākā daļa, kaut gan tādu vietu nav daudz.
Baroka laikmeta ietekme grāmatā jūtama nepārprotami, tomēr tikai atbalss
veidā – hiperbolas, metaforas, salīdzinājumi pazib, uzmirdz un pazūd no lap-
pusēm, daudziem lūgšanu un dziesmu tekstiem (to vidū lielisks izņēmums ir,
piemēram, iestarpinātās Kristofora Firekera dziesmas) pelēcīgi mijoties un
vienkāršā valodā aicinot dievlūdzcēju peticībā nopūsties, cerēt uz maigo un
drošo Dieva paspārni, lūgt dvēseles mieru un solīties negrēkot. Iespējams, ka
tik atšķirīgs izteiksmes veids saistīts ar vācu oriģinālā iekļautajiem dažādu laik-
metu un līdz ar to arī noskaņu tekstiem.

Bet nu atgriezīsimies pie Johana Kundīzija. Par viņu ziņas ir ārkārtīgi trūcī-
gas,⁴ pat ne dzimšanas, ne miršanas gada. Iespējams, J. Kundīzijs varētu būt
dzimis 17. gadsimta 30. gados un miris 18. gadsimta pirmajā desmitgadē.

Dažās vācu enciklopēdijās⁵ minēts vēl viens Kundīzijs – luterāņu mācītājs,
teoloģijas doktors Gotfrīds Kundīzijs (*Cundisius*, 1599–1651), kas darbojies
religiskās literatūras laukā visās teoloģijas nozarēs, bet īpaši – dogmātikā un
simbolikā. Gotfrīds Kundīzijs strādājis dažādās Vācijas pilsētās, bet mūža otrā
pusē bijis mācītājs un teoloģijas profesors Jēnā, kur 1651. gadā, turot sprediķi
kancelē, arī miris. Interesanti, ka 17. gadsimta 30. gados, laikā, kad pasaulē
nāk Johans Kundīzijs, Gotfrīds Kundīzijs bijis Merzeburgā klostera mācītājs.
Savukārt Johana Kundīzija biogrāfijā minēts, ka viņš ir ienācējs no
Merzeburgas, un tāpēc, manuprāt, pastāv iespēja, ka Gotfrīds Kundīzijs varē-
tu būt kāds Johana Kundīzija visai tuvs radnieks. Diemžēl literatūrā par G.
Kundīzija laulībām un bērniem nekas nav minēts, tāpat kā trūkst sīkāku ziņu
par J. Kundīzija izcelšanos.

Johans Kundīzijs 1656. gadā apmeties Gerlicā kā grāmatu tirgotājs, pēc
dažiem gadiem tur ieguvis pilsoņa tiesības, bet 60. gados strādājis arī par izde-
vēju. Kādā vācu grāmatniecības leksikonā atzīmēts – visiem Gerlicas tipogrā-
fiem vācu 17. gs. vidus izdevniecību kopainā (arī Kundīzijam tai skaitā) gan ir
tikai lokāla nozīme (*Alle erlangten jedoch nur lokale Bedeutung*).⁶

J. Kundīzijam ir vairākas grāmatas, visas nākušas klajā Gerlicā, garīgu

dziesmu un lūgšanu krājumi: jau iepriekšminētā *Geistlicher Perlen Schmuck* (Garīga pārļu rota, 1667), *Beth- Buß- Beicht- und Speise-Kammerlein* (Lūgšanas, grēku nožēlošanas, bikts un ēšanas istabiņa, 1688), *Geistlicher Seelen Schmuck* (Garīga dvēseles rota, 1702), *Hand-Buchlein mit lateinischen Schriften* (Rokasgrāmatiņa ar latīņu rakstiem, 1708) un *Geistliche Pilgrams-Reise* (Garīgs svētceļojums, bez izdošanas gada). No tām visām šķiet, ka tieši “Garīga pārļu rota” izpelnījies vislielāko popularitāti, ne velti to pieminējis arī Svante Gustavs Dīcs latviešu varianta priekšvārdā:

Ir Dievs tai daudz svētības devis, ka tā daudz un dažās vietās pēc atkal driķēta un iekš Dieva draudzēm no visām ticīgām dvēselēm augsti cienīta ir (XVIII).

Tomēr tā ir retums un, manuprāt, Latvijas bibliotēkās neviena eksemplāra ne no vienas J. Kundīzija Vācijā izdotās grāmatas nav.

Uz jautājumu, kā grāmata nokļuva līdz Vidzemei un nonāca S. G. Dīca rokās, precīzu atbildi grūti sniegt faktu trūkuma dēļ. Tomēr, manuprāt, gluži bez ievēribas arī nav atstājami vairāki apstākļi, kas ļauj vismaz hipotētiski izskaidrot cēloni S. G. Dīca interesei par J. Kundīzija brīnišķīgo un savdabīgo “Garīgu pārļu rotu”:

- 1) laikmeta – 17. un 18. gs. mijas vēsturiskie konteksti;
- 2) J. Kundīzija tekstu piētiskās noskaņas, kas varbūt valdzinājušas piētisma idejām simpatizējušo tulkotāju S. G. Dīcu;
- 3) iespējams – un šis cēlonis laikam būs visgrūtāk pierādāms – daļa atbildes meklējama S. G. Dīca ģimenes dzīvē.

S. G. Dīca biogrāfija apliecina neslēptas simpātijas un atbalstu zviedru valdīšanai Vidzemē, viņš mācījies zviedru dibinātajā licejā Rīgā, kur apguvis arī zviedru valodu. Tās zināšana likta lietā, vēlāk tulkojot no zviedru valodas latviski baznīcas dziesmas un arī agendū jeb baznīcas rokasgrāmatu. Laikam gan lielāko daļu tekstu no zviedru valodas S. G. Dīcs tulko Ziemeļu kara laikā 18. gs. sākumā. Baznīcas rokasgrāmata nāk klajā 1708. gadā, kad jau faktiski Vidzemes liktenis ir izšķirts, tomēr tās izdošana apliecina S. G. Dīca nešaubīgo ticību zviedru armijas panākumiem un galu galā – uzvarai pār krieviem. Un iespējams, ka šo ticību vēl stiprina naidis, kādu mācītājā raisa krievu karaspēka ārdīšanās Vidzemē un par kuru ar tik neslēptu sašutumu viņš raksta Smiltenes draudzes baznīcas grāmatā:

1701. g. 5. februāris: *Pateicības dievvārdi baznīcā par Ķēniņa Kārļa XII lielo uzvaru pie Narvas 20. novembrī 1700. g. pret nelietīgiem maskaviešiem (die treulosen Moskoviter);*⁷ tālāk – 1701. gada beigās: *Trīsvienīgajam Dievam*

*pateicība, gods un slava, kas mūs izsargājis no maskaviešu varmācībām un nogriezis no mums un mūsējiem ienaidnieku trakumus;*⁸ tālāk 1702. gada 9. augustā: *Smiltene un Rauna nodedzināta no ienaidniekiem krieviem un Smiltenes draudze novesta tādā izpostījuma stāvoklī: pirmkārt, Smiltenes muiža ar visām ēkām, kā arī Grotūzis un klāt piederīgais miestņš ir pārvērsti pelnos līdz ar baznīcu un skolu, arī labība tīrumos nodedzināta .. Smiltenes mācītājmuiža izpostīta ar visām ēkām, tīrumi nolaupti.*⁹ Šajā laikā S. G. Dīcs pametis savu muižu un bēguļojis, dzīvojis arī mežā. Ir zināms, ka viņš kādu laiku pavadījis Rīgā – 1702. gada 9. septembrī Pētera baznīcā viņš kristījis savu meitu, bet 1711. gada 6. janvārī atgriezies atpakaļ savā draudzē Smiltēnē.¹⁰ Vidzeme 1710. gada rudenī pārgāja krievu rokās.

J. Straubergs manuskriptā palikušajās piezīmēs “Dīcs un viņa literāriskā darbība” spriež, ka Dīca darbošanās zviedru dziesmu tulkošanas laukā, kā arī rokasgrāmatas latviskojums apliecina iespējamu nodomu Vidzemes baznīcu, dievkalpojumu norisi tuvināt zviedru paraugam, iekļaujot tajā arī zviedru baznīcas dziesmas.¹¹

Manuprāt, šo domu netieši apstiprina arī “Garīga pārļu rota”. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā saglabāties S. G. Dīca tulkojuma manuskripta fragments (tikai atsevišķas dziesmas), kas datēts ar 1710. gada pavasari – no 11. janvāra līdz 4. martam.¹² Un tas ir laiks, kad Vidzeme vēl nav oficiāli padevusies krieviem. “Garīgas pārļu rotas” tekstu tulkojums, iespējams, veikts 1709. gada nogalē un 1710. gada pirmajā pusē, vai arī tikai 1710. gada pavasarī, varbūt lai gaisinātu drūmās noskaņas?

Kāds sakars “Garīgai pārļu rotai” ar zviedriem? Šajā laikā tā jau tulkota zviedriski un pirmizdevums Stokholmā nāk klajā 1696. gadā, tam seko atkārtots izdevums 1709. gadā¹³. Kaut arī S. G. Dīcs pats latviskā varianta ievadā atzīmējis, ka viņš “Garīgu pārļu rotu” ir tulkojis no vācu valodas, pieļauju iespēju, ka viņš ir zinājis par grāmatas izdevumiem zviedru valodā un, iespējams, tās panākumu iedvesmots, veicis arī latviskojumu, kas publicēts divus gadus pēc otrā zviedru tulkojuma izdevuma 1711. gadā. Atzīmējama vēl viena līdzība – J. Kundīzija “Garīga pārļu rota” zviedriski piedzīvo vēl divus izdevumus Stokholmā un Vesterosā 1726. un 1760. gadā, bet latviski tā atkārtoti publicēta Jelgavā 1847. un 1867. gadā.

Domāju, tulkojuma izvēlē būtiska bijusi arī grāmatas tekstu piētiskā ievirze. Kaut gan Vidzemē 18. gs. sākumā piētisms tiek oficiāli aizliegts¹⁴ un piētisti pakļauti vajāšanai, starp tiem ir arī zviedru dibinātā Rīgas Kārļa liceja (tajā savulaik mācījies arī S. G. Dīcs) rektors Vendelīns Šteidings (*Steding*,

?-1726), kas ļoti labi pratis latviešu valodu, pat piedalījies Bībeles tulkojuma valodas rediģēšanā.¹⁵ Licejā mācījušies arī vairāki latvieši, un iespējams, tieši tur modusies S. G. Dīca interese par latviešu valodu. Kā jau atzinis J. Straubergs, S. G. Dīca dziesmām kopumā raksturīgas piētiskas noskaņas¹⁶, par to klātbūtni liecina arī viņa milestība pret sentimentalitātes un dabas jūsmas apdvesto Paula Gerharta (*Gerhardt*, 1606–1676) dzeju – tieši P. Gerhartu no vācu dzejniekiem S. G. Dīcs tulkojis visvairāk.

Bet, iespējams, mācītāja rūpju cēlonis, dodot latviešu literatūras vēsturē pirmo sievietēm domāto krājumu, ir meklējams viņa paša ģimenes dzīvē – S. G. Dīcam bija 13 bērni¹⁷, un trauksmainajā 17. un 18. gs. mijā viņa sievai Suzannai Margarētei, dzim. Otonīnai (*Otonis*), tos auklēt un audzināt nebija nemaz tik viegli. Arī tā ir tikai versija, tāpēc, sabalsojoties ar S. G. Dīca “Garīgas pārļu rotas” latviešu tulkojuma priekšvārdu, atstāju brīvu vietu jaunām hipotēzēm un atklājumiem:

Laiks ir šo priekšvalodu beigt, tāpēc mums arī nemīl lielīgi jeb plaši runāt, ar kādu apdomu un tikumu šī grāmatiņa sarakstīta un sataisīta ir .. Ja kas būtu gadījies, kam šās pārles nepatīktu, tam mēs labprāt vēlim un no sirds nosliecamies, ka tas labākas kādas nešļavas pie Dieva dzīvokļa samādītu; vienumēr cerēdami, ka Dievs aizsargās, ka ir šās pārles cūkām neticis, nedz no viņām samītas taps (XXIII-XXIV).

Vēres

¹ Grāmatas pilns nosaukums: *Garīga pārļu rota jeb tās teicamas kristīgas kārtas Dieva un labo tikumo mīļotājas visudārgais miesas un dvēseles glītums, pastāvēdams iekš izlasītām Dieva lūgšanām, Dieva raksto gabaliņiem, atskaņām un daudz jaukām, līdz šim nedrīkētām garīgām dziesmām astoņās savādās virknēs jeb nodaļās saņemts un vāces valodā priekš šim kopā sarakstīts no Johann Cundisius: Dievam par godu un tai latviešu draudzei par labu šās zemes valodā iztulkāts un ar vajadzīgām lūgšanām vairots gadā 1711. - Rīgā : driķētos rakstos iespiests pie Georg Mathias Nöller.*

² Rakstā citēšanai izmantots “Garīgas pārļu rotas” I. izdevums, kas iznāca 1711. gadā, iekavās norādot lappuses numuru. Teksti citēti atbilstoši mūsdienu ortogrāfijai.

³ *Lindquist D. Andelig Pärle-skrud // Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet. - Uppsala, 1939. - S. 184-193.*

⁴ Sal. divas rindiņas un darbu nosaukumi: *Deutsches Literatur-Lexikon : Biographisch-*

Bibliographisches Handbuch / Begründet von Wilhelm Kosch. - Bern und München, 1969. - Bd. 2. - S. 863 vai viena rindkopa: Benzing, J. Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts // Archiv für Geschichte des Buchwesens. - Frankfurt am Main, 1977. - 18. - S. 1117, vai arī internetā : World Biographical Index (www.saur.de) ; VD17 (www.vd17.de).

⁵ Sal. *Allgemeine deutsche Biographie : Neudrucken der 1. Auflage vom 1876. - Berlin, 1968. - Bd. 4. - S. 640-641.*

⁶ Corsten S., Pflug G., Schmidt-Künsemüller F. A. *Lexicon des gesamten Buchwesens. - Stuttgart, 1991. - Bd. 3. - S. 199.*

⁷ Citēts pēc: Kundziņš K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas // Svētdienas Rīts. - 1924. - Nr. 1. - 5. lpp.

⁸ Kundziņš K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas // Svētdienas Rīts - 1924. - Nr. 3. - 4. lpp.

⁹ Kundziņš K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas // Svētdienas Rīts. - 1924. - Nr. 3. - 4. lpp.; Nr. 4. - 4. lpp.

¹⁰ Treijs A. Smiltenes draudzes mācītāja prāvesta maģistra Svantes Gustava Dīca liktenis un sadzīve ar draudzes zemniekiem Ziemeļu kara laikā (pēc Valsts arhīva dokumentiem) // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. - 1934. - Nr. 3. - 224.-233. lpp.

¹¹ Straubergs J. Dīcs un viņa literāriskā darbība. - Rokraksts, LNB R X 59, 9, 5-6.

¹² LAB R Latviešu Draugu biedrības fonds, Nr. 5337.

¹³ *Andelig pärle-skrud, eller det christ-loflige Gudh- och dygdälskande fruen-timbrets all-draädlaste kropps- och siäle-zijrat. Uti en sann och nödig gudachtighets öfning, medelst gudelige och ande-rijke böner, bibliske tröst- språk, skiöne: rijm och andächtige wijsor, uti ätta ätskilliga pärle-band / samman fattat af Johanne Cundicio. Men nu utur det tyska af Johanne Petreo öfversatt, och andra gången uplagt. -Stockholm : tryckt hoos Julius G. Matthie, åhr 1709.*

¹⁴ Sk. Kārļa XII vēstuli un pavēli (*Ibrer Königl. Majest. gnädigster Brieff und Befehl ..*) 1706. g. 7. jūnijā: *Lieffländische Landes-Ordnungen. Nebst dazu gehörigen Placaten und Stadgen. Anno 1707. - Riga : Nöller, 1707. - S. 748-751.*

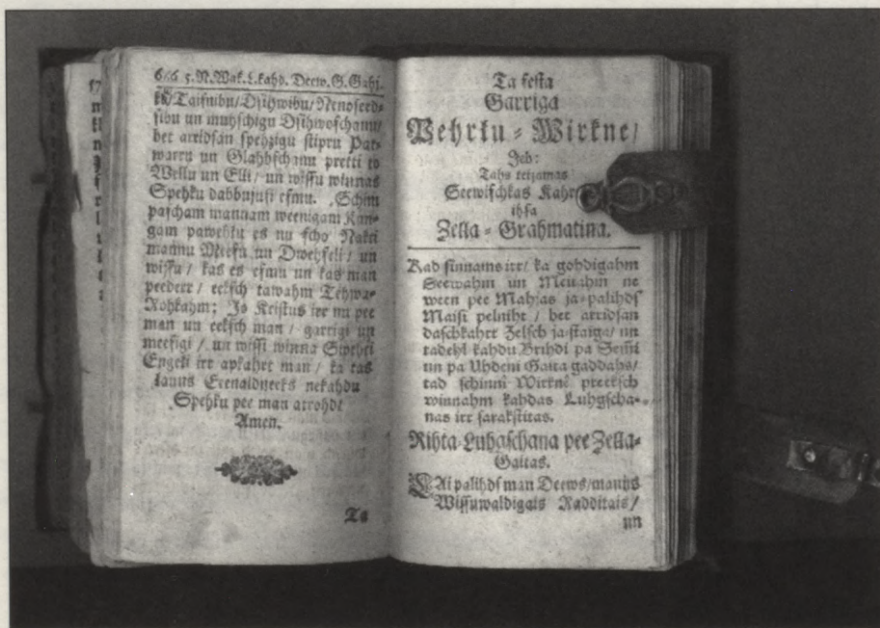
¹⁵ Straubergs J. Rīgas vēsture. - R., 1937. - 362. lpp.

¹⁶ Straubergs J. Latviešu pirmās dziesmu grāmatas. - R., 1936. - 30. lpp.

¹⁷ 1720. gada 19. aprīlī kristīts Dica, mācītāja, trīspadsmitais bērns Ernsts Frīdrihs, kas nomirst 5. maijā. Sk.: Kundziņš K. Ko mums stāsta vecās baznīcas grāmatas // Svētdienas Rīts. - 1924. - Nr. 3. - 27. lpp.

Attēli

1. *Garīga pārļu rota .. / no Johann Cundisius ... - R., 1711. Atvērums.*
2. *Geistlicher Perlen-schmuck, .. / von Johann Cundisio ... - Nürnberg, 1679. Titullapa.*
3. *Andelig pärle-skrud .. / af Johanne Cundicio ... - Stockholm, 1696. Titullapa. (Sk. krāsaino att. nr. 11.)*

Geistlicher
Perlen-schmuck/

Oder:

Des Christlichen Gott-
und Tugendliebenden

Frauen = Zimmers

Aller Edelster

Leibs und Seelen

Zierath;

Bestehend in auserlesenen

Geistreichen Gebeten/ Bi-

bel-Sprüchen / Reimen und

dan in acht unterschiedene Schnit-

ten oder Teile gefasset/ und mit 17.

schönen Kupffern gezieret.

Zusamen geschrieben / in

dieses bequeme Format zum

Druck befördert/

von

Johann CUNDISIO,

Mit Churf. Sächs. Privilegio.

Zu finden

Bey Johann Hofmann/

Kunst-ändl. in Nürnberg/

Gedruckt im Jahr 1679.

2.

M. Lutera Livonijai veltīto darbu izdevumi reformācijas grāmatniecības kontekstā un saglabājušies eksemplāri Latvijas Nacionālajā bibliotēkā

Ināra Klekere

Atsaucoties uz Rīgas reformācijas darbinieku lūgumiem, laikā no 1523. līdz 1525. gadam M. Luters (*Luther*, 1483–1546) ir uzrakstījis trīs apjomā nelielus darbus¹. Turpmākajos gadsimtos tie nav likušie īpaši nozīmīgi ne citautu (vispirms vācu) teoloģijas vēstures pētniekiem, ne Lutera biogrāfiem, jo līdzīgi daudzām 16. gadsimta 20. gadu reformācijas brošūrām tajos pārsvarā atkārtotas citos sacerējumos izvērstāk noformulētas Lutera mācības pamatziņas. Lutera darbu nozīmīgākajos jaunlaiku izdevumos biežāk tiek iekļauts viens no šiem Livonijai veltītajiem sacerējumiem – *Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland*.

Rīgas reformācijas atbalstītāju iniciēto iespiedumu rašanās fakts un teksti vairāk pamanīti ir Latvijas reformācijas vēstures pētījumos, kur tie izpelnījušies detalizētu aplūkojumu². 1866. gadā visi teksti tika publicēti K. K. Ulmanim (*Ulmann*, 1793–1871) veltītajā grāmatā *Luther an die Christen in Livland*³.

Agrīnās reformācijas literatūras paraugi un to izdevumi latviešu grāmatniecības vēsturei ir būtiski kā viens no ceļiem uz tās intelektuālās situācijas apjautu, kas saistās ar latviešu pirmās iespiestās grāmatas rašanos. Tāpēc interese par Livonijai veltītajiem Lutera darbiem palielinājās 2000. gadā, kad Latvijā tika atzīmēti 475 gadi, kopš klajā nākusi pirmā grāmata latviešu valodā.⁴

Līdz šim Latvijas autoru publikācijās avotu trūkuma dēļ nav pievērsta pienācīga uzmanība Lutera Rīgai veltīto darbu iespēšanas apstākļiem. Arī vairāku gadsimtu gaitā radītajās vācu grāmatniecības literatūras publikācijās, kas balstītas uz nesalīdzināmi bagātīgāku avotu klāstu, neskaitāmas detaļas un pat būtiski jautājumi par 16. gs. tipogrāfiem, izdevējiem, grāmattirgotājiem un iespiedprodukciju joprojām paliek nenoskaidroti. 1950. gadu beigās atrastās fragmentārās ziņas par latviešu pirmās grāmatas esamību ir spilgtākais apliecinājums tam, ka joprojām paliek iespēja atklājumiem un precizējumiem.

Saglabājušos eksemplāru izpēte un izdevumu identificēšana ir izrādījies viens no perspektīvākajiem ceļiem kopainas apzināšanai gadījumā, kad

jāsaskaras ar tādu dinamisku vēsturisku pārmaiņu periodā norisinājušos, masveidīguma un milzīgā apjoma dēļ grūti apzināmu parādību kā reformācijas laika grāmatniecība Vācijā. Samērā daudz jaunas, Latvijas pētnieku aprītē vēl nenonākušas informācijas par Lutera darbu izdevumiem atrodams bibliogrāfiskā rādītāja *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts* 12. sējumā, kur uzrādīti arī triju Livonijai veltīto darbu četrpadsmit iespaidumi, kas nākuši klajā dažādās Vācijas pilsētās (šajā skaitā nav ietilpināti daži vēlāki izdevumi, tekstu publikācijas savienojumā ar citiem darbiem)⁵.

Arī šis rādītājs nav varējis sniegt absolūti pilnīgas ziņas par aprakstītajiem izdevumiem. Iespiedumos parasti tiek uzrādīts darba sarakstīšanas gads, kas sakrīt ar pirmizdevumu, bet faktiski var būt atšķirīgs pārdrukājumos (īpaši gadījumos, kad to skaits bijis vairākus desmitus liels).

Eiropas grāmatniecībā līdz tam nepiedzīvotais iespieddarbu izplatības apjoms, kā arī kvalitatīvi jaunas iezīmes, kas saistās ar sabiedrības saziņas procesa izmaiņām, grāmatai demokratizējoties un kļūstot par aktuālās informācijas avotu, dažkārt rosinājušas vācu grāmatniecības vēsturniekus domāt, ka divdesmit gadus vēlāk, tieši ar reformācijas sākumu, nevis 15. gadsimta beigās, kā pieņemts uzskatīt tradicionālos grāmatniecības vēstures pētījumos, noslēdzas iespīestās grāmatniecības sākumposms (inkunābulu periods).

Laikposmā pirms reformācijas tika radīti grāmatu ražošanas tehniskie priekšnosacījumi, kas izrādījās piemēroti lielu tirāžu producēšanai un pamatos palika nemainīti turpmākos trīs gadsimtus, bet grāmatiespiešanas komunikatīvās iespējas vēl nebija apjaustas un pilnvērtīgi izmantotas. Grāmatniecībā joprojām prevalēja viduslaiku kodekss, gan pagatavots tipogrāfiskiem līdzekļiem. Grāmatas lielākoties bija dārgas un lielas. Bibliotēku plauktiem pieķēdēti folianti (katenāti) saistās ar šī laikmeta grāmatas veidolu. Lai arī jau rokraksta grāmatniecības periodā vērojami tautas grāmatas veidošanās aizsākumi, kas turpinājās, arī sākoties grāmatiespiešanai, neskolotiem ļaudīm bija adresēta samērā niecīga izdevumu daļa: ārstniecības un zāļu grāmatas, "spoguļi", satīriski stāsti un dzejojumi, daži humānistu skrejlapu izdevumi.⁶ Inkunābulu periodā sakuploja izdevumi dažādu Eiropas tautu, tai skaitā vācu, valodā, tomēr vienkāršajai tautai grāmatniecība palika sveša.

Viss minētais īpaši kļūst samanāms salīdzinājumā ar to, kas norisinājās uz reformācijas fona. Ne tikai idejisku, biežāk arī ekonomisku apsvērumu vadīti, iespīedēji dažādās Vācijas pilsētās – Augsburgā, Bāzelē, Maincā, Nirnbergā, Štrāsburgā, u. c. – laida klajā jaunas un jaunas reformācijas izdevumu tirāžas.

Lutera darbu izplatīšanai izdevīgā konjunktūra aktivizēja grāmattirgotājus, veicināja jaunu spiestuvju rašanos un rosināja dažādas personas pievērsties grāmatu apgādāšanai. Līdzko kāds jauns Lutera darbs parādījās, tūlīt Bāzelē, Augsburgā, Nirnbergā u.c. radās jauni "pakaļdrukājumi", parasti nenorādot izdošanas vietu. Tā laika vācu grāmatiespiešanas praksē šāda rīcība bija parasta un nesaistījās ar pārmetumiem par ļaunprātību vai nelikumību ne no iespaidēju (īpaši, ja konkurents atradās attālā, paša produkcijai nesasniedzamā vietā), ne autora puses, jo Luters honorārus par saviem darbiem nesauņēma. Šai ziņā viņš neatšķirās no agrākajiem autoriem, kam nācās pārtikt no saviem paša vai amata ienākumiem, kā arī no mecenātu labvēlības. Tāpēc iebildumi pret viņa darbu pārpublicētājiem Luteram radās tikai atsevišķos gadījumos, kad manuskripti tika izzagti un bez korektūras iespiesti sliktā kvalitātē. Lai pasargātu sev tuvo Vitenbergas iespaidēju intereses, viņš gan ir vērsies ar lūgumu pie Nirnbergas rātes, lai tā liek saviem iespaidējiem vismaz septiņas astoņas nedēļas pagaidīt, pirms tie ķeras pie viņa darbu pārdrūkāšanas.⁷ Interese par Lutera mācību Vācijā bija tik liela, ka veco grāmatu krājumiem vairs nebija noieta. Daudzi pazīstami grāmatizdevēji un iespaidēji, kuri nespēja pārorientēties, tuvojās izputēšanai. Labi nostādītu firmu, kā Frobēns Bāzelē, Kobergers Nirnbergā, agrākos gados radītā produkcija saskārās ar ignoranci no jauno grāmattirgotāju puses. Viņi visi metās uz Lutera sacerējumiem, pamatoti tur saskatot sev īstu zelta bedri. Pieprasījums pēc Lutera darbiem bija arī ārzemēs. Savukārt katoļu autori saviem sacerējumiem iespaidējus varēja atrast vienīgi tad, ja paši apmaksāja iespiešanas izdevumus.⁸

Mainījās arī grāmatas ārējais veidols. Ieskiēcējot tā tipoloģiskās iezīmes, vispirms jāmin nelielais iespaiddarbu apjoms. Ne smagus foliantus, bet kvart- un oktāvformāta burtniņiņas saiņos no pilsētas uz pilsētu veda grāmattirgotāji, no rokas rokā nodeva ticības un zemnieku karos ierautie ļaudis. Švābahas šrifts (tā kā ticis lietots vairumam Lutera darbu iespaidumu, tad dēvēts arī par Vitenbergas šriftu) nemācītājiem lasītājiem bija vieglāk uztverams, pieejamāks nekā svinīgi smagie tekstūras burti vai stingrā antīkva. Daudziem reformācijas izdevumiem, kuru ražošana bija liela pieprasījuma un steigas diktēta, ir sliktas kvalitātes papīrs, nevēlīga apdare un iespaidklūdas. Taču ievērojams ir arī tādu Lutera darbu lēto izdevumu skaits, kas nākuši klajā pazīstamās, labi nostādītās spiestuvēs, kur darbojušies izcili mākslinieki un poligrāfijas aroda meistari. Pat lētā un pieticīgā ietērpā tie iemieso sevī daļu no viņu profesionāli augstā snieguma.

Jaunus vaibstus ieguva ne tikai ārējais grāmatu izskats, citāds kļuva arī informācijas pasnieguma veids. No sholastiem un humānistiem Luters atšķirās ar

demokrātiskumu. Viņam bija svarīgi rast atbalstu un sapratni tautā. Augsta teoloģiskās domāšanas kultūra un publicistiska neiecietība pret sava laika katoliskajiem pretiniekiem un viņu radīto sociālās dzīves sastingumu atrada savu izpausmi dzīvē, tautas runai tuvā vācu valodā, kas vienoja dažādu sociālu slāņu un intelektuālā brieduma cilvēkus.

Raksturīgi, ka grāmatu masa 16. gadsimtā kļuva arvien nepārskatāmāka. Ilustrācijai par reformācijas laiku grāmatniecību literatūrā tiek izmantoti atsevišķi patiesi spilgti fakti par grāmatu tirāžām, iespaidumu skaitu, bet jūtams kopsavilkumu trūkums. F. Kaps (*Kapp*, 1824–1884), raksturodams reformācijas izdevumu skaitlisko apjomu, min, ka laikā starp 1518. un 1523. gadu piecdesmit pilsētās vācu valodā iespiestas 3113 grāmatas (no tām 600 – Vitenbergā), atzīstot, ka ārpus bibliogrāfijas ir palikusi kaktu izdevēju produkcija.⁹

Aplūkojot triju Livonijai veltīto Lutera darbu četrpadsmit izdevumus reformācijas grāmatniecības kontekstā, kļūst acīmredzams, ka tiem piemīt visas šiem izdevumiem un to izplatībai raksturīgākās iezīmes. Parasta shēma: arī šo darbu pirmizdevumi nākuši klajā Vitenbergā, pēc tam izplatījušies un pārpublicēti dažādās Vācijas pilsētās.

Iespējamās augstākas peļņas dēļ, kas varētu rasties, apgrozoties Lutera tuvumā, Vitenbergā spietoja vesela plejāde dažāda mēroga iespaidēju. Pats autors savā darbībā parasti sadarbojās ar vienu, kas tad arī, domājams, producēja ne tikai vairumu no brošūru pirmizdevumiem, bet sagatavoja apjomā lielos, redakcionāli sarežģītos Lutera darbus (piemēram, Bībeles tulkojumu).

Lutera darbu pirmais iespaidējs Vitenbergā bija Johans Raus-Grünenbergs (*Rhau-Grunenbergs*), kas šajā pilsētā darbojās no 1508. līdz 1525. gadam. Taču Lutera neapmierināja šī tipogrāfa pieticīgā spiestuves iekārta un darba kvalitāte: nebija grieķu burtu, savukārt vācu šrifti bija neglīti, un iespaidumi iznāca netīri un kļūdaini. Šī raksta sakarā nozīmīgi, ka Grünenberga spiestuvē 1524. gadā nācis klajā viens no *Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland* izdevumiem (VD 16, L 4964).

Atsaucoties uz Lutera pamudinājumu, 1519. gada decembrī ieceļot savu dēlu Melhioru Loteru jaunāko (*Lotter*, ap 1490–pēc 1544) par vadītāju, Vitenbergā atver spiestuves filiāli Leipcigas iespaidējs Melhior Loters vecākais (*Lotter*, ap 1470–1549). Par šo nesalīdzināmi labāk apgādāto tipogrāfiju Loters jau vairākus mēnešus pirms tās darbības uzsākšanas 1519. gada 8. maijā rakstīja G. Spalatīnam (*Spalatin*, 1484–1545), ka M. Loters esot no Frobēna (*Froben*, ap 1460–1527) iegādājies labas burtu matricas un, ja vien

pirms dos atļauju, pārceļoties uz Vitenbergu.¹⁰ Diemžēl, Lutera un Lotera sadarbība, kas vainagojās ar daudziem izdevumiem, tostarp Jaunās derības pirmizdevumu 1522. gada pavasarī, nebija ilgstoša. Saķildojies ar kādu Vitenbergas grāmatcējēju, Loters zaudēja firsta labvēlību un bija spiests 1525. gadā pilsētu pamest. Līdz 1528. gadam Vitenbergā darbu bez agrākā vēriena vēl turpināja viņa jaunākais brālis Mihaels Loters (*Lotter*, ap 1499–?), kuru 1523. gadā tēvs bija sūtījis uz Vitenbergu brālim palīgā. Abi brāļi strādājuši gan kopā, gan atsevišķi. Pie Mihaela Lotera iespiesta 1525. gada jūnijā uzrakstītā un Livonijas mācītājiem veltītā grāmata *Eine christliche Vermahnung ..* (VD 16, L 4210), kurā ietilpst M. Lutera, J. Būgenhāgena (*Bugenhagen*, 1485–1558) un M. Hofmaņa (*Hofmann*, 15. gs. b.–1543) neliela apjoma sacerējumi par “ārējām lietām” luterāņu dievkalpojumā. Viens no šīs grāmatas eksemplāriem ar Breslavas (tagad Vroclava) pilsētas bibliotēkas īpašuma un dubleteksemplāru spiedogiem glabājas arī LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (R BS 1064).

Jautājumā par Lutera darbu nozīmīgāko Vitenbergas apgādātāju pēc tam, kad Melhiora Lotera spiestuve no pilsētas “izskausta”, vācu grāmatniecības vēsturnieku vidū nav vienotības, jo avotos trūkst neapstrīdamu ziņu par nau-
das devējiem lielo izdevumu apgādāšanai.

Divi Lutera draugi – mākslinieks kūrfirsta Frīdriha galma gleznotājs Lukass Krānahs Vecākais (*Cranach der Ältere*, 1472–1553) un zeltkalis Kristiāns Dēriņš (*Döring*, ?–1533) – atsevišķos izdevumos tiek minēti kā Melhiora Lotera misijas turpinātāji.¹¹ Abi jau kādus gadus iepriekš iegādājušies spiestuves: zeltkalis K. Dēriņš 1518. gadā, bet pazīstamais L. Krānahs, kam tolaik jau piederējusi aptieka, papīra un grāmatu veikals, līdzīgu spiestuvi iegādājies 1523. gadā. Tai pašā gadā atvēruši kopīgu uzņēmumu, kas darbojies līdz 1526. gada sākumam. Tehniskais vadītājs bijis Jozefs Klūgs (*Klug*, ?–1552). Pārsvārā iespieduši Lutera darbus. Viens no tiem (pirmizdevums?) – *Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland* (VD 16, L 4963), kura eksemplārs ar senām, iespējams 16. gs. marginālijām (teksta pasvītrojumi, papildinājumi, “rociņas”) glabājas arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (R BS 1061). Iespējams, ka turpmākajos gados Krānaha un Dēriņa loma Lutera darbu izdošanā nav mazinājusies. Kaps raksta, ka 1524. gadā viņi savam apgādam nolīguši Hansu Luftu (*Lufft*, 1495–1584), kas turpmākajos gados Vitenbergā palicis no apgādātājiem atkarīgs un viņu apmaksāts iespiedējs. Par to liecinot arī Lutera sarakste, kur parasti tiekot runāts par Dēriņa un Krānaha uzņēmumu (*Offizin*),

bet Lufts, lai arī iespiedis Lutera sacerējumus jau kopš 1524. gada, netiekot pieminēts. Šajā jautājumā sastopami arī atšķirīgi uzskati. J. Bencings (*Benzing*, 1904–1981) savā 16. un 17. gadsimta vācu iespiedēju biogrāfiskajā vārdnīcā, it kā vairoties no tiešas polemikas, Lufta biogrāfijā sniedzis ziņas par viņa lielaļiem namīpašumiem, cienījamo sabiedrisko stāvokli Vitenbergā, kas maz ticams būtu parastam algotnim.¹² Pievienojoties Kapa versijai, rodas neatbildēts jautājums par Lufta iespiedumu finansēšanu pēc 1553. gada, kad Dēriņgs un Krānāhs ir jau miruši.

Vitenbergā Lufts uzsācis iespiedēja darbību 1523. gadā. Bibliogrāfija uzrāda, ka viņa spiestuvē nācis klajā arī vienīgais zināmais Vitenbergas izdevums Lutera 1523. gada augustā uzrakstītajam un Rīgā tā paša gada oktobrī nonākušajam darbam *Den auserwählten lieben Freunden Gottes, allen Christen zu Riga, Reval und Dorpat in Livland ..* (VD 16, L 3922; LNB eksemplārs R BS 1062). Pārējie trīs zināmie šī darba iespiedumi nākuši klajā citās pilsētās. Bez iepriekš šajā rakstā minētajiem Lutera darbiem Vitenbergā nākusi klajā vēl kāda *Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland* tirāža (VD 16, L 4956), taču nav saglabājušies ne eksemplāri, ne ziņas pār tās iespiedējiem.

Visi trīs Lutera veltījumi Rīgai un Livonijai tika iespiesti ne tikai Vitenbergā, bet arī citās Vācijas pilsētās.

Den auserwählten lieben Freunden Gottes, allen Christen zu Riga, Reval und Dorpat in Livland .. nācis klajā arī Breslavā Kaspara Libiša (*Lybisch*, ?–1540) spiestuvē (VD 16, L 3919), bet Štrāsburgā darbu iespieda Reinharda Beka (*Beck*, ?–1522) atraitne (VD 16, L 3921) nākamajā gadā pēc vīra nāves.

Visvairāk iespiedumu arī reformācijas laikā piedzīvojis Rīgai veltītais 127. psalma izklāsts. VD 16 uzrādīti deviņi izdevumi ar 1524. gada datējumu.

Viens no tā pārdrūkājumiem (VD 16, L 4961) tapis pie Nirnbergas iespiedēja Hansa Hergota (*Hergot*, ?–1527), kas Leipcigā par musinošu rakstu izplatīšanu tika sodīts ar nāvi. LNB glabājas šī izdevuma eksemplārs ar Rīgas Vēstures un senatnes pētišanas biedrības bibliotēkas (*Bibliothek der Gesellschaft für die Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen*) spiedogu un iesējumu ar etiķeti A. V. Būholca (*Buchholtz*, 1803–1875) rokrakstā (R BS 1065).

Divas reizes (VD 16, L 4957, 4958) darbu Augsburgā iespieda Silvāns Otmārs (*Otmar*, ?–1539), kas no 1513. gada bija nodarbojies ar neliela apjoma plašam lasītāju lokam adresētu pamācoša satura grāmatu izdošanu, pēc tam pelnījies arī ar reformācijas rakstiem. Abi viņa “127. psalma” metieni ir

Vēres

¹ Luther M. *Den auserwählten lieben Freunden Gottes, allen Christen zu Riga, Reval und Dorpat in Livland, meinen lieben Herren und Brudern in Christo ..* - Wyttem., MDXXIII.

Luther M. *Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland ..* - Wittemberg, M. D. XXIII.

Eine christliche Vermahnung von äusserlichem Gottesdienste und Eintracht an die in Livland, durch D Martin Luther und andere. - Wittemberg, M.D.XXV.

² Arbusov L. *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland.* - Leipzig; Riga, 1919-1921. - 1. Hälfte. - S. 274-278; 2. Hälfte. - S. 607-611.

³ *Luther an die Christen in Livland.* - R., 1866.

⁴ Klekere I. *Branda protokols: ar dienas precizitāti iezīmēts punkts laika asī // Starptautiska konference Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525-2000 : Materiālu krāj.* - R., 2001. - 1.[sēj.] - 76.-85. lpp.

⁵ *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts.* - Stuttgart, 1988. - Bd. 12 (turpmāk rakstā saīsināti: VD 16, [apraksta numurs]).

⁶ Kapp F. *Geschichte des Deutschen Buchhandels bis in das siebzehnte Jahrhundert.* - Leipzig, 1886. - S. 407. (*Geschichte des Deutschen Buchhandels* : Bd.1.)

⁷ Kapp F., *op. cit.*, S. 425.

⁸ Lange W. *Das Buch in Wandel der Zeiten.* - Berlin, [1941]. - S. 83.

⁹ Kapp F., *op. cit.*, S. 408, 427.

¹⁰ Luther M. *Sämmtliche Schriften.* - St. Louis, 1903. - Bd. 21a. - Sp. 163-164.

¹¹ Kapp F., *op. cit.*, S. 423; Wendland H. *Lucas Cranach der Ä. // Lexikon des gesamten Buchwesens.* - Stuttgart, 1989. - Bd. 2. - S. 193.

¹² Benzing J. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* - Wiesbaden, 1982. - S. 499.

¹³ LAB glabājas šādu izdevumu eksemplāri: *Luther M. Den auserwählten lieben Freunden Gottes, allen Christen zu Riga, Reval und Dorpat in Livland ..* - [Wittemberg : H. Lufft,

1523]. VD 16 L 3922. Priekšlp. Rīgas Vēstures un senatnes pētišanas biedrības bibliotēkas spiedogs. LAB R H2 6.

Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland .. - [Wittenberg : L. Cranach und Chr. Döring, 1523]. VD 16 L 4963. Izņemts no lielāka konvolūta. Rīgas Vēstures un senatnes pētišanas biedrības bibliotēkas spiedogs. Marginālijas ar "rociņām", 1655. gada ieraksts (sentence). LAB R 690.

Eine christliche Vermahnung von äusserlichem Gottesdienste und Eintracht an die in Livland, durch D Martin Luther und andere. - [Wittenberg : Michael Lotter, 1525]. VD 16 L 4210. Titlp. K. K. Kraukliņa (arī *Kraukling, Krauklihn*, 1792–1873) paraksts, priekšlp. antikvariāta *J. Baehr & Co* (1885) un Vidzemes-Igaunijas izstādes (*Livland-Estland-Ausstellung*) etiķete. LAB R H2 6.

Attēli

1. *Eine christliche Vermahnung von äusserlichem Gottesdienste und Eintracht an die in Livland, durch D Martin Luther und andere .. - [Wittenberg : M. Lotter, 1525].* Titullapa.

2. *Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland .. - [Nürnberg : H. Hergot, 1524].* Titullapa.

3. *Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland .. - [Augsburg : S. Otmar, 1524].* Titullapa.

4. *Luther M. Der 127. Psalm ausgelegt an die Christen zu Riga in Livland .. - [Wittenberg : L. Cranach und Chr. Döring, 1524].* Titullapa.

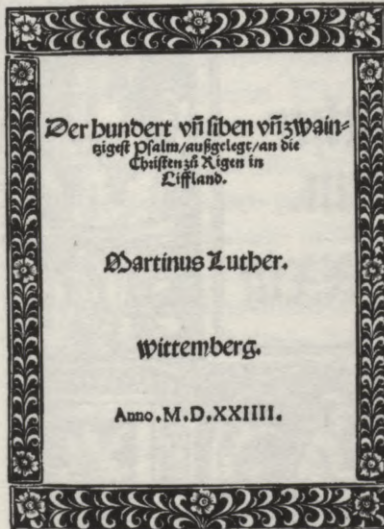
5. *Luther M. Den auserwählten lieben Freunden Gottes, allen Christen zu Riga, Reval und Dorpat in Livland .. - [Wittenberg : H. Luft, 1523].* Titullapa.

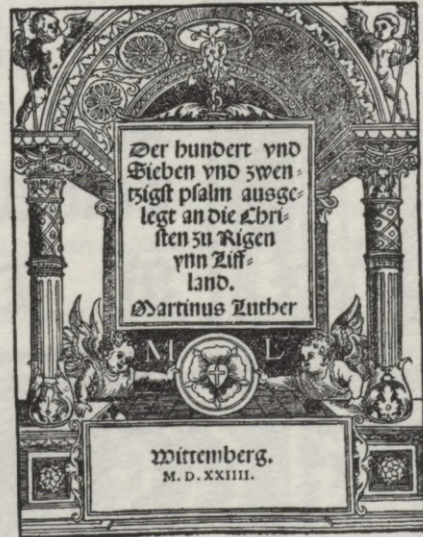
1.

2.

3.

4.

Den Außerwelten
lieben Freunden

gottis / allen Christen zu Ri
ghe / Keuell vnd Tarbthe
ym Lieffland / mey
nen lieben herren
vnd brudern ym
Christo.

Mar. Luther
Eccle. Wyttem.

M. D. XXiii

Heraldikas materiāli Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā

Imants Lancmanis

Heraldikas rokraksti un senākie iespiestie darbi kopš 20. gadsimta 20. gadu sākuma ir sadalīti starp Latvijas Nacionālo bibliotēku, Latvijas Valsts vēstures arhīvu un Latvijas Akadēmisko bibliotēku. Kad tika likvidēta Kurzemes un Vidzemes bruņniecība un saglabātas Pirmā pasaules kara un cīņu laikā izkaisītās privātās kolekcijas un bibliotēkas, šie ļoti specifiskie materiāli iegūla nelietoti un pētniecībā neizvērtēti.

LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļai ir laimējies, ka tā glabā nevis nejauši pieklīdušus fragmentus, bet gan izcili nozīmīgus manuskriptus, Baltijas heraldikas zinātnes un mākslas attīstības stūrakmeņus. Īpaši paveicies ir Kurzemes heraldikas vēsturei, un te pirmā vietā jāmin Kurzemes hercoga arhīva sekretāra Johana Eberharda Neimbtsa (*Neimbts*, 1720–1796) krājums, kas saglabājiem pilnībā un atspoguļo 34 gadus ilgu pētniecības ceļu no materiālu vākšanas 1757. gadā līdz pirmajam iespiestajam ģerboņu krājumam Baltijā 1793. gadā. Starp retajām grāmatām savukārt izcila Eiropas mēroga parādība ir nirnbergieša Johana Zībmahera (*Sibmacher*, ?–1611) Vācijas zemju ģerboņu kopoījums, kas bez 1605. gada pirmizdevuma pārstāvēts ar šī darba dažādajiem tālākajiem papildinājumiem, pārveidojumiem un atkārtotiem izdevumiem.

Senākais krājuma dokuments, kas saistās ar heraldiku, ir Pfalcas herolda Georga Riksnera (*Rüxner*, ?–?) apcerējums par turnīru izcelšanos un norisi Vācijā, kas iespiests Frankfurtē 1566. gadā¹. Riksnera darbs sastāv no divām daļām. Pirmā veltīta turnīru vēsturei, aizklīstot apšaubāmās leģendās par turnīriem, no kuriem grāmatas autoru jau tobrīd šķīra pieci gadsimti. Otrā daļa veltīta korektai informācijai par jaunāka laika turnīriem. Abās daļās ievietots grafiķa Josta Ammāna (*Amman*, ap 1539–1591) kokgriezums ar turnīra attēlu, kas kļuvis hrestomātisks un rotā daudzas grāmatas par heraldiku.

Riksnera grāmata pieder heroldu darbības vēlinajam posmam, kad viņu nodarbošanās ar heraldiku bija atkāpusies turnīru militāri sportisko sacensību priekšā. Tomēr turnīru aprakstiem Riksners pievienojis arī ģerboņu

attēlus. Tur bez turnīra patrona, norises vietas un pilsētas ģerboņa sniegti arī vēlēto turnīru tiesnešu ģerboņi, kas kopā ar viņu uzvārdiem visu zināšanai tika attēloti uz kādas plāksnes. Tas devis īpatnējo apzīmējumu "*zu Blatt tragen*", ko Riksnera grāmatā atrod pie ģerboņu attēliem. LNB grāmatas eksemplārs, kas nāk no Kurzemes bruņniecības bibliotēkas, zaudējis pirmās daļas titullapu. Atzīmējams izcili skaistais vāku iesējums pergamentā ar renesanses ornamenta spiedumu. Iesējums gan vēlākā laikā (18. gs.) ticis labots, pievienojot ādas muguriņu un tai atbilstoši pergamenta vākus iekrāsojot brūnā krāsā.

16. gadsimtā ģerboņi kļuva par būtisku sastāvdaļu grāmatās, kas bija veltītas valdniekiem vai citām ievērojamām personām. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas krājumā vairākās publikācijās var izsekot Kurzemes hercoga ģerboņa maiņām. Pirmo hercoga ģerboni, ko Polijas karalis Sigismunds Augusts 1565. gadā bija piešķīris Gothardam Ketleram, vienā izpildījumā var atrast divos dažādos mācītāja Aleksandra Einhorna (*Einhorn*, ?–1575) izdevumos par Kurzemes baznīcas organizatoriskām lietām, kas iznāca Rostokā 1572. gadā². Prettitulā iespiests pirmais Kurzemes un Zemgales hercoga ģerbonis kokgriezuma tehnikā (1. att.). Ģerboņa vairogā abas figūras – lauva pirmajā un ceturtajā laukā, alnis otrajā un trešajā laukā – vērstas uz vienu, heraldiski labo pusi. Vidusvairogā ar Ketleru dzimtas ģerboni – katla kāsi – centrā likta kronēta Sigismunda Augusta monogramma *AS*. Hercoga Gotharda ģerboņa tālāko attīstību var izsekot hercoga padomnieka, Kurzemes baznīcu vizitatora un Vānes muižas īpašnieka Zalomona Heninga (*Henning*, 1528–1589) Kurzemes hronikas divos izdevumos. Pirmais no tiem nācis klajā Rostokā 1590. gadā³. Hercoga ģerbonis titullapas aizmugurē iespiests no kādas lielāka formāta kokgriezuma klišejas, kas līdz ar to devusi fragmentāru nospiedumu – ģerboņa kreisā un apakšējā mala ir apgriezta (2. att.). Lai labotu šo maz pievilcīgo ilustrācijas veidu, nākošajam Leipcigas izdevumam 1594. gadā pasūtīta īpaša kokgriezuma klišeja ar nelielu ģerboni, kas labi iekomponēts grafiski skaistajā titullapā (3. att.)⁴. Abos gadījumos attēlots pārveidotais Kurzemes un Zemgales hercoga ģerbonis, ko 1579. g. 4. augustā bija piešķīris Polijas karalis Stefans Batorijs. Jaunajā variantā ģerboņa figūras pirmajā un trešajā laukā pavērstas pret simetrijas asi, bet vidusvairogā, Ketleru katla kāša ietverta, klāt nākusi Batoriju dzimtas ģerboņa figūra – vilka žoklis. Šajos izdevumos Kurzemes un Zemgales hercoga ģerboni var atrast apvītu ar skaidrojumiem, kas nenāk no heraldikas, bet politikas un emblemātikas lauka.

Hercoga Gotharda Ketlera padomnieks Frovīns tor Hake sacerējis latīņu dzejoli, kur bez ģerboņa lietišķās apraksta daļas sniegti arī liriski salīdzinājumi un slavinājumi. Tas pats F. tor Hake, kurš vēlāk tika nobilitēts ar fon Torhakena uzvārdu, alegoriskiem izteiksmes līdzekļiem skaidrojis arī hercoga padomnieka Zalomona Heninga ģerboni viņa grāmatā, kas veltīta reliģijas lietu stāvoklim Kurzemes hercogistē un iespiesta Rostokā A. Ferbera tipogrāfijā 1589. gadā⁵. Ģerbonis kokgriezuma tehnikā rāda diezgan veiklu zīmējumu un stilizāciju (4. att.). Tāpat kā hercoga ģerboņi minētajos Z. Heninga Kurzemes hronikas izdevumos, tas neapšaubāmi arī kalpoja māksliniekiem un amatniekiem kā heraldisko formu paraugs šajā ziņā nabadzīgajā Kurzemē.

Heraldiku varēja labi iesaistīt gan neapvaldītos slavinājumos, gan politiskās polemikās. Tā Cēsu katoliskā bīskapa Oto fon Šenkinga (*Schenking*, ?–1632) ģerbonis atrodams Cēsu Doma arhidiakona Johana Teknona (*Tecnon*, 1544–pēc 1606) sacerētājā brošūrā, kas izdota Viļņā 1597. gadā⁶ ar nolūku atspēkot Jēnas universitātes teoloģijas profesora Georga Miliusa (*Mylius*, 1548–1607) apkārtrakstu, kas mudināja evaņģeliskās konfesijas vecākus savus bērnus nesūtīt jezuītu skolās. Titullapas aizmugurē iespiests bīskapa ģerbonis (5. att.) un dzejolis, kas izskaidro tā saturu. Dzejolis savukārt rāda, kā heraldika tika iesaistīta ideoloģijā, kā ģerboņa figūru skaidrojums tika pielāgots laikmeta galma kultūras pārņemtibai ar emblemātiku, alegorijām un poētiskiem slavinājumiem. Bīskapa Šenkinga ģerboņa trīs medību rāgi tiek skaidroti šādi – viens rāgs pieder avju ganam, otrs nama sargam, bet trešais medniekam. Tas dzejojuma autoram ļauj šos simbolus piedēvēt bīskapam kā draudzes ganam un viņu nosaukt par Dieva nama sargātāju un mednieku, kas savu medijumu dzen Kristus tīklā.

Vācu zemēs pati lielākā loma ģerboņu krājumu veidošanā ir Nirnbergas grafiķim un vara grebējam Johanam Zībmaheram. Jau 1596. gadā viņš bija izdevis nelielu burtnīcu ar gravētiem ģerboņu attēliem, tāpēc viņa galvenais darbs, kas 226 lapās ietvēra 3320 ģerboņus un iznāca 1605. gadā, tika nodēvēts par “Jauno ģerboņu grāmatu” (6. att.). Tā glītā 18. gadsimta ādas sējumā pārstāvēta arī LNB kolekcijā.⁷ Ģerboņi sākuma daļā bija sadalīti pēc feodālajiem rangiem, tālāk pēc vācu zemēm, noslēgumā grupējot pilsētu un pilsonisko dzimtu ģerboņus. Grāmata rāda arī veiklu māksliniecisko izpildījumu, kas nebūt nebija viegla lieta, ņemot vērā lielo ģerboņu daudzumu. Heraldiskās krāsas bija uzrādītas ģerboņu aprakstos tekstā, paredzot gravīru izkrāsošanu. Latvijai grāmata interesanta ar to, ka jau 7. lapā

parādīts arī Kurzemes hercoga ģerbonis, kas līdz ar to gan deva paraugu māksliniekiem, gan popularizēja tālo Kurzemi Eiropā.

Zibmahers nevarēja pat iedomāties, cik gara un sarežģīta vēsture būs viņa ģerboņu krājumam, kas tika papildināts līdz pat 1806. gadam, bet 1854. gadā atdzima ar t. s. Jaunā Zibmahera (*Neuer Sibmacher*) nosaukumu, kura izdošana savukārt ilga līdz 1961. gadam.

“Jaunā ģerboņu grāmata” kļuva par aizsākumu agrīnākajam un veiksmīgākajam no visiem Eiropas zemju ģerboņu publicēšanas pasākumiem. J. Zibmahers pats paspēja 1609. gadā izdot otro sējumu ar 164 lapām, bet viņa atraitne 1612. un 1630. gadā laida klajā atkārtotus izdevumus. 1653. gadā gravīru plates nopirka Nirnbergas iespiedējs Pauls Firsts (*Fürst*, 1608–1666) un jau 1655. gadā laida klajā atkārtotu izdevumu, kam 1657. gadā sekoja nākošais. P. Firsts arī ražīgi turpināja krājuma papildināšanu ar jauniem ģerboņiem, un tāpēc tā nosaukums bija “Atjaunotā un papildinātā vācu ģerboņu grāmata”. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas kolekcijā atrodas visi pieci P. Firsta 1657. gada izdevuma sējumi. No tiem pirmais sējums ietver Zibmahera 1605. gada izdevumu, bet otrs – 1609. gada izdevumu. 3., 4. un 5. sējums apkopo paša Paula Firsta sniegumu ar 711 attēlu lapām; pēdējais sējums (7. att.) iznāca neilgi pirms P. Firsta nāves (1666). P. Firsts arī pats darbojies kā gravieris, viņa paraksts atrodams uz 4. daļas titullapas⁸. Grāmatai, kura nonākusi LNB no firsta Mihaela Līvena bibliotēkas Pelču muižā, ir izdošanas laika pergamenta iesējums.

P. Firsta znots Rūdolfs Helmerss (*Helmers*) 1695. gadā radīja ģerboņu grāmatas jaunu variantu. Plates tika iespiestas pa divām vienā lapā, tādējādi grāmata sasniedza *in folio* formātu. R. Helmerss deva arī savus papildinājumus, ko nosauca par “Atjaunotās un papildinātās vācu ģerboņu grāmatas” sesto daļu. Tajā ietilpa 25 lapas ar ģerboņiem, kas daļēji, šķiet, nākušas no J. Zibmahera vai P. Firsta perioda. LNB atrodas arī šis izdevums sākotnējā brūnā ādas iesējumā ar kroņu iespiedumiem uz muguriņas⁹. Tas nācis no Kurzemes bruņniecības bibliotēkas, kur bijis ierakstīts ar 472. numuru.

Zibmahera un viņa pēcnācēju gravīru klišeju ceļi pa dažādām vācu zemju izdevniecībām un to jauniespiedumi 18. gadsimtā LNB nav atspoguļoti. Toties Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā var atrast nākošo svarīgāko šī darba jaunizdevumu. Tas iznāca 1772. gadā Nikolausa Raspes (*Raspe*, 1712–1785) izdevniecībā Nirnbergā un aptvēra visas sešas daļas, saglabājot R. Helmersa ievesto formātu.

No Eiropas zemju ģerboņu publicējumiem nodaļas kolekcijā glabājas

visi desmit Krievijas ģerboņu grāmatas sējumi, kas iznāca laikā no 1797. līdz 1836. gadam¹⁰. Ar ķeizara Pāvila I rīkojumu tika uzsākta Krievijas impērijas ģerboņu apzināšana, pieprasot no visām gubernām muižnieku dzimtu dižciltības un ģerboņu lietošanas pamatojumus. Heroldmeistara kantorī pie Krievijas senāta tika sastādīti rokraksta ģerboņu krājumi, kuri pēc tam tika reproducēti un izdoti gravūrās. Tas bija luksusa izdevums, katram ģerbonim tika atvēlēta vismaz viena lapa, klāt nāca arī apraksts. Tādējādi tas bija pārāk dārgs un lēni rezultējošs pasākums, un pēc 10. sējuma izdošanas turpmākie palika tikai rokrakstā; līdz 1917. gadam tādu pavisam kopā bija 20. Šajos krājumos atrodamas dzimtas, kas atstājušas redzamas pēdas arī Latvijas vēsturē (firsti Līveni, grāfi Pāleni, grāfi Zīversi, grāfi Zubovi).

Atšķirīgu kultūras vidi rāda poļu ģerboņu krājums, ko 1696. gadā publicējis Vaclavs Potockis (*Potocki*, 1625?–1696?)¹¹. Poļu muižniecībai specifisks jau pats ģerboņa lietojums, jo vairums ģerboņu pieder vairākām dzimtām vienlaicīgi, līdz ar to veidojas t. s. ģerboņu grupas. Īpatnēji arī paši ģerboņi, kas vairumā gadījumu ir ļoti vienkārši un tikai ar vienu ģerboņa figūru – nereti tiek lietoti krusti, mēness sirpji, zvaigznes, ieroči un darbarīki. Atšķirīgs no vācu vai franču izdevumiem arī ģerboņa traktējums grāmatā. Vairoga vietā ģerboņa figūru visbiežāk ietver lapu vainags, bet kleinods sniegts tikai apraksta veidā. Teksta vairumu veido dzejoļi, epitāfijas, heraldikas jēdzienu pārmāc sarmātiskās romantikas aizrautība un dzejiskums.

Pats senākais vietējais heraldikas rokraksts kolekcijā ir Kalkūnes muižas īpašnieka Melhiora fon Felkerzāma (*Fölkersabm*, 1601–1665) ģerboņu ciltskoks, kas datēts ar 1613. gada 28. oktobri.¹² Tas rāda M. fon Felkerzāma četru paaudžu priekšteču ģerboņus, tātad pieder klasiskajam 16 senču ciltskoka tipam, taču pārstāv retu to sakārtojuma paveidu, jo nav lietota parastā dakšveida shēma. Tā vietā līmeniska formāta albumā katrā lapā parādās divi ģerboņi, sākot ar tēva līniju (tēvs un tēva māte, tēva vecmāte un tēva vecvecmāte utt). Felkerzāma ciltskoks ir augstvērtīgs vēstures un mākslas dokuments visās sastāvdaļās. Tā ievads interesants ar izklāsta daļu, apstiprinātāju parakstiem un zīmogiem, bet attēlu daļa izceļas ar veiklo un krāsu ziņā iespaidīgo izpildījumu (8. att.). Šis manuskripts, kas kādreiz piederēja Kurzemes bruņniecības arhīvam, 1903. gada Jelgavas heraldikas izstādes katalogā ierakstīts ar 1234. numuru. Izstāde savukārt atzīmējama kā pirmais zinātniska rakstura heraldikas materiālu apzināšanas pasākums Latvijā, ko organizēja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības genealoģijas, heraldikas un sfragistikas sekcija tās priekšsēdētāja barona

Aleksandra fon Rādena (*Rahden*, 1859–1920) vadībā. Jelgavas izstādes katalogs ar 2317 nosaukumiem ir nozīmīga dokumentācija par Latvijas kādreizējām kultūrvēstures bagātībām.

1620. gadā sākās Kurzemes bruņniecības matrikulas sastādīšana, un līdz ar to par dzīves nepieciešamību kļuva vietējo dzimtu ģerboņu atpazīšana. T. s. bruņniecības sols (*Ritterbank*), kolēģija, kurā ietilpa hercogs, četri hercogistes virspadomnieki un Kurzemes muižniecības pārstāvji, lēma par attiecīgās dzimtas senumu un dižciltības pakāpi, ko vajadzēja pierādīt ne tikai ar 16 senču ģenealoģijas koku, bet arī atspoguļot to senču ģerboņu tabulā (*Wappenahnentafel*). Bruņniecības sola sēdes, kam bija jāizšķir, vai attiecīgā dzimta ierakstāma indigenāta dzimtu grāmatā, notika piecās sesijās laikā starp 1620. un 1642. gadu. LNB gan neglabājas neviens no bruņniecības solam iesniegto materiālu oriģināliem, toties fotogrāfijās saglabājušās divas fon Bistramu dzimtas tabulas¹³. Viena no tām ir sevišķi interesanta, to iesniedzis Gothards fon Bistrams pašā pirmajā bruņniecības sola sēdē 1620. gada 17. oktobrī (9. att.). Tabula rāda viņa tēva Kristofa fon Bistrama astoņus senčus, pie kam mātes līnijas iztrūkst. Tomēr G. fon Bistrams tika uzņemts matrikulā un ierakstīts pirmajā, augstākajā klasē. Gleznojumu kopīgais mākslinieciskais līmenis nav visai teicams, tomēr ģerboņu attēlojums apliecina autora ietrenētu roku, kurai bieži nācies zīmēt ģerboņus. Kurzemes bruņniecības arhīvā glabātais dokuments 1903. gada heraldikas izstādē Jelgavā bija eksponēts ar 1214. numuru. Oriģināls nav saglabājies.

Otra fotogrāfijā redzamā 16 senču ģerboņu tabula attiecas uz daudz vēlāku laiku. Tā sastādīta 1783. gadā Jelgavā sakšu armijas kapteinim Georgam Kristofam fon Bistramam. Kaut gan šis dokuments nav minēts 1903. gada izstādes katalogā, jādomā, ka arī tas atradies Kurzemes bruņniecības arhīvā. Izstādē bijusi eksponēta cita no šīs dzimtas senču ģerboņu tabulām, kas 1765. gadā tikusi izsniegta prūšu armijas kapteinim Karlam Vilhelmam fon Bistramam. Līdzīgas šai četru paaudžu senču tabulai 18. gadsimtā tika darinātas samērā bieži, parasti sakarā ar dienestu vai ar muižu iegādi ārzemēs, kā arī ar ārzemju ordeņu saņemšanu.

Bruņniecības sola sēdes bija nepārtraukti saistītas ar heraldiskiem jautājumiem. Sola tiesnešiem bija nepieciešams labi orientēties vietējās heraldikas jautājumos. Ja līdz bruņniecības matrikulas iedibināšanai galvenais izziņas avots par vienas vai otras dzimtas ģerboņa izskatu bija tā attēls zīmogā, tad tagad tapa zīmētu vai gleznotu ģerboņu krājumi.

Pirmais mēģinājums radīt Kurzemes dzimtu ģerboņu krājumu 1642.

gadā pieder nezināmam autoram, kas manuskriptā ar nosaukumu *Waffen bouchk* parādās ar iniciāļiem *M. P. N. B. K.*¹⁴ Nezināmais autors ar apbrīnojamu spalvas vilciena straujumu ir uzskicējis salīdzinot daudz ģerboņu un jau tobrīd veicis grūto apkopošanas darbu, ko simt gadu vēlāk citi pētnieki, piemēram, J. E. Neimbtss, lielā mērā bija spiests atkārtot. Ievadā doti Zviedrijas un Polijas karaļa ģerboņi, kam seko Kurzemes hercoga Frīdriha sievas Elīzabetes Magdalēnas dzimtais Pomerānijas-Štetīnas ģerbonis, tad divi Kurzemes un Zemgales hercoga ģerboņi, viens no tiem veltīts hercogam Frīdriham (10. att.), bet otrs, atšķirīgā stilistikajā izpildījumā, hercogam Jēkabam. Tālāk seko Kurzemes muižnieku dzimtu ģerboņi, bet daudz arī tādu uzvārdu, kas vietējā vēsturē nav zināmi. Tomēr jāatzīmē, ka “īsto” Kurzemes dzimtu apjoms uzskatāms par visai nosacītu. Tā ir īpatnība, kas iezīmē arī daudzus vēlākos ģerboņu zīmējumu krājumus – autori nav nošķiruši vietējās dzimtas no ārzemju, visbiežāk – vācu zemju dzimtām, savukārt vietējie ģerboņi aptver ne tikai imatrikulētās ģimenes, bet arī visu to heraldisko materiālu, kas attiecīgajam zīmētājam bija pazīstams. Tie varēja būt hercoga ierēdņi, tās varēja būt personas, kas īslaicīgi uzturējās Kurzēmē, kam neilgi piederēja kāda muiža. Dažas dzimtas jau bija izmirušas, taču vēsturiskā piemiņa vēl bija pietiekami spilgta, lai arī ģerbonis neiztrūktu heraldisko materiālu krājumos. Vēl vairāk jautājumu sarežģīja no ārzemēm ieprecētu dāmu ģerboņi, kuras tos lietoja paralēli savu vīru ģerboņiem. Tā, piemēram, Kurzemes hercogienes Elīzabetes Magdalēnas dzimto Pomerānijas-Štetīnas ģerboni 17. gadsimta Kurzēmē varēja atrast jo bieži, un līdz ar to šī sarežģītā ārzemju ģerboņa parādīšanās vietējos heraldiskajos manuskriptos bija dabiska. Taču to pašu pēc analogijas var attiecināt arī uz mazāk slavenu ārzemju ģerboņu ienākšanu vietējā heraldikā. Tas nozīmē, ka mūsdienu pētniekiem nav iespējams strikti nošķirt “vietējos” no ārzemju ģerboņiem, jo viss vienmēr ir bijis nepārtrauktā attīstības procesā. Par mērauklu nevar uzskatīt arī Kurzemes matrikulu, jo ir daudzas dzimtas, kas tajā dažādu iemeslu dēļ neiekļuva vai arī nemaz necentās iekļūt, kā bija, piemēram, ar fon Bēriem. Gan *Waffen bouchk*, gan arī citos krājumos iespējams vienīgi izdalīt tās dzimtas, kas tobrīd jau bija ierakstītas Kurzemes bruņniecības matrikulā. Tādu 1642. gadā bija 119, bet *Waffen bouchk* no tām sniedz 76 ģerboņu zīmējumus (11. att.).

Līdzīgu mēģinājumu veikt visu Kurzemes ģerboņu apkopošanu gadus četrdesmit vēlāk bija uzsākusi Ziru muižas īpašnieka un Piltenes landrāta Karla fon Manteifela-Scēges (*Manteuffel, gen. Szoeye*) meita Anna Ģertrūde.

Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā glabājas sējums, kura virsrakstu līcis Karls fon Manteifels-Scēge (12. att.), domājams, jau pēc meitas nāves. Virsraksts liecina, ka Anna Ģertrūde ir gatavojusies apkopot nevien visu Kurzemes dzimtu ģerboņus, bet parādīt arī vācu, poļu, prūšu un Vidzemes dzimtu heraldiku.¹⁵ Tomēr šī sējuma saturs rāda vienīgi pārzīmējumus no Johana Zibmahera ģerboņu grāmatas, kas iznāca 1657. gadā. Kurzemes ģerboņi apkopoti kādā citā A. Ģ. fon Manteifeles-Scēges zīmējumu burt-nīcā¹⁶, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā.

Pirmais, kam Kurzēmē izdevās novest līdz galam kopēja ģerboņu krājuma sastādīšanu, bija Johans Eberhards Neimbtss. Viņš bija studējis teoloģiju Rostokā un Jēnā, bet 1757. gadā kļuvis par Kurzemes hercoga arhīva sekretāru. Tajā pašā 1757. gadā Neimbtss iesāka veidot savu pirmo Kurzemes ģerboņu krājumu, bet iespējais darbs nāca klajā tikai 1793. gadā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā saglabājušies pieci Neimbtssam piedēvēti manuskripti, kas bija eksponēti 1903. gada Jelgavas heraldikas izstādē. Četri no tiem piederēja Kurzemes bruņniecības arhīvam, bet viens – Apguldes muižas īpašniekam Hermanim fon Baham (*Bach*). Vienu no šiem manuskriptiem tomēr nav iespējams uzskatīt par Neimbtssa paša sastādītu.¹⁷

Kā liecina vairākas Neimbtssa aizpildītās piezīmju klades, viņš savu darbu sācis ar materiālu vākšanu no pirmavotiem, taču šķiet, ka viņam nav bijis pazīstams ne 1642. gada *Waffen buch*, ne A. Ģ. fon Manteifeles-Scēges krājums, ne Kristiāna Zidava (*Sidaw*, 1682–ap 1758) ģerboņu skiču grāmata (Latvijas Valsts vēstures arhīvā). Ģerboņu apzināšanas procesu interesanti rāda maza piezīmju grāmatiņa¹⁸ ar 56 lapām, kur skices mijas ar pierakstiem par avotiem, no kurienes ģerbonis ņemts. Grāmatiņai nav titullapas, zīmuļa atzīme par piederību Neimbtssam tapusi 19. gadsimtā. Bez Kurzemes imatrikulēto dzimtu ģerboņiem tajā pārstāvēti vairāku Vidzemes, kā arī bruņniecības grāmatā neiekļuvušu Kurzemes dzimtu ģerboņi. Tie skicēti ar tinti, krāsas pierakstītas ar burtiem (13. att.). Norādījumi par avotu, kur ģerbonis ņemts, dod informāciju par interesantiem heraldikas pieminekļiem, no kuriem dabā šodien gandrīz nekas vairs nav atrodamas. Tādas ir samērā daudzās heraldiskās vitrāžas Jelgavas Trīsvienības un Annas baznīcā, Dobeles baznīcā, ģerboņi uz epitāfijām, baznīcu iekārtas priekšmetiem un dievgalda traukiem.

Līdzīgā veidā ģerboņu avoti uzrādīti arī vienā no diviem 1757. gadā iesāktajiem Neimbtssa albumiem¹⁹. Tas bijis paredzēts gatavajiem ģerboņu zīmējumiem, taču cietis no žurku zobiem, tāpēc greznās titullapas izrotāšana

nav pabeigta, un pieaicinātais mākslinieks paspējis dažādās gatavības pakāpēs aizpildīt 103 lappuses. Ar tušu pilnīgi izzīmēti Finku fon Finkenšteinu, Firstenbergu, Funku, Hovenu, Minsteru, Veisu, Gālavu, Brigeneju ģerboņi, citiem mākslinieks izgatavojis tikai heraldisko ietvaru, bet ģerboņa figūras skicveidīgi iezīmējis pats Neimbtss. Katra atvēruma kreisajā malā iekārtoti laukumi piezīmēm. Tur var uzzināt, piemēram, ka fon Šrēderu ģerbonis aizgūts no biktssola Salgales baznīcā, bet fon Felkerzāmiem no biktssola Penkules baznīcā, fon Herneriem un fon Dortēzeniem – Mežmuižas (Augstkalnes) baznīcas vitrāžā, fon Krummesiem ģerbonis atrasts uz kapakmens Trīsvienības baznīcā Jelgavā, fon Noldēm – uz Jaunauces baznīcas biktssola, fon Šultēm – uz 1684. gada bēru karoga Bauskas baznīcā. To, ka Neimbtss šo eksemplāru turpinājis papildināt ar piezīmēm ļoti ilgā laika posmā, liecina viņa pieraksts pirmā vāka iekšpusē: *Mein Curländisches Wapenbuch wird in Hupels Nordischen Miscellaneen in den 15ten, 16ten und 17ten Theil angeführt* (minētais A. V. Hūpela izdevums iznāca 1788. gadā).

Ar līdzīgu titullapu (14. att.) greznots ir Neimbtsa galīgais Kurzemes ģerboņu albuma eksemplārs²⁰, pēc kā gravētas 1793. gada grāmatas ilustrācijas. Tomēr īpatnēji, ka no kopumā 184 ģerboņiem (fon Brīgeneru ģerbonis parādās kā pielikums) pilnīgi pabeigti ir tikai 86 (15., 16. att.). Tas nozīmē, ka gravieriem, kuri, starp citu, šo manuskriptu krietni nobružājuši un nodeldējuši, nācies izmantot arī kādus citus ģerboņu paraugus. Katrā ziņā sākotnējā iecere ir bijusi ģerboņu zīmējumus izstrādāt izcili rūpīgi un detalizēti. Iespējams, ka rokraksts bija paredzēts kā dāvana Kurzemes bruņniecībai, taču šī doma zaudēja savu jēgu, ievērojot, ka eksemplārs bija nepieciešams par paraugu gravīras plašu izgatavošanā.

Viens no 1903. gada izstādes katalogā Neimbtsam piedēvētajiem materiāliem ir skiču krājums ar astoņām lapām un 16 ģerboņiem katrā²¹. Tomēr rokraksts nepieder Neimbtsam, arī zīmējumu skicveidīgā maniere ar īpatnēji smailiem lambrekenu nobeigumiem (17. att.) neatbilst ne Neimbtsa rokai, ne māksliniekiem, kas vēlāk realizēja Neimbtsa gatavos ģerboņu zīmējumus. Ievada teksts nāk no Annas Ģertrūdes fon Manteifeles-Scēges manuskripta, tomēr tas nav uzskatāms par kopiju no viņas Kurzemes ģerboņu krājuma Latvijas Valsts vēstures arhīvā – klāt nākušas vairākas dzimtas (Felkerzāmi, Holteji, Heningi, Bages of Bo, Kurseli, Kleisti, Knābenavi, Ketleri, Maideli, Zasi, Taubes u. c.). Tā kā nav iemesla apšaubīt Kurzemes bruņniecības arhīva informāciju, ka sējumiņš nāk no Neimbtsa mantojuma, jāpieņem, ka viņš to dabūjis no kāda cita vietējās heraldikas mīlotāja.

No Kurzemes bruņniecības arhīva nācis arī J. E. Neimbtsa darba vainagojums, Kurzemes ģerboņu krājuma iespiestais eksemplārs²². Šķiet, tas ir eksemplārs, kas 1903. gada Jelgavas heraldikas izstādē parādīts kā šī iespieddarba paraugnovilkums. Prettitulā ar tinti ierakstīts pirmā īpašnieka vārds *E von Sacken*, pēc tam eksemplārs piederējis Jānim Heinriham Valdemāram. Titullapu rotā Stefenhāgena tipogrāfijā bieži lietots rokoko ornamentals, uz tās Kurzemes bruņniecības bibliotēkas spiedogs, likts divreiz – ar zaļu un zilu krāsu (18. att.). Grāmatas lapu numerācija sasniedz 44, taču patiesībā iztrūka 18., 19. un 23. lapas. Pēdējā no tām iesieta kā tukša lapa ar Neimbtsa rakstītu norādi, ka četru ģerboņu trūkst, pie kam divi no tiem – Koškulu un fon Krummesu – ilustrēti ar attiecīgo ģerboņzīmogu lakas nospiedumiem. Lapas 45–57 savukārt ir klāt piesieti papildinājumi. Grāmatas gravīru autori bija jelgavnieki Zāmuels Kitners (*Küt(t)ner*, 1747–1828) un Johans Gotfrīds Šefners (*Scheffner*, 1765–1825). 1777. gadā Neimbts bija paziņojis par savu nolūku izdot gravētu Kurzemes ģerboņu grāmatu un sācis organizēt parakstīšanos, taču šo ieceri viņam bija iespējams realizēt tikai pēc tam tad, kad Kurzemes bruņniecība 1789. gadā Neimbtsam piešķīra mūža pensiju.

Neimbts vienā no manuskriptiem pieminējis atsauksmes par savu darbu. Kritisku recenziju mācītāja Augusta Hūpela izdevumā *Neue Nordische Miscellaneen* bija nopublicējis ģeologs Henrihs Johans fon Līvens (*Lieven*, 1732–1815). Tā bija plaša un visumā pamatota kritika. 1796. gadā rakstītajā recenzijā fon Līvens norādīja uz ģerboņu atlasas nekonsekvenci. Patiesi, Neimbts bija izlaidis vairākas senas dzimtas (Hofi, Friki, Štihhorsti, Minhauzeni, Mengdeni), tajā pašā laikā krājumā iekļaujot daudz tādu dzimtu ģerboņu, kuru nēsātāji vairs sen neuzturējās Kurzemē, un 50 dzimtas, kuras nekad nav bijušas imatrikulētas.

19. gadsimtā J. E. Neimbtsa darbu turpināja Jelgavas litogrāfs Dāvids Šāberts (*Schabert*, 1796–1853), kurš mēģināja aizpildīt tos robus, ko bija atstājis Neimbts. 1840. gadā nāca klajā pirmā daļa grāmatai, kuras nosaukums bija “Kurzemes muižniecības pilnīga ģerboņu grāmata”²³, 1841. gadā iznāca otrā daļa, 1843. gadā – trešā, 1846. gadā – ceturrtā. Visu darbu kopā pirmo reizi varēja izdot tikai 1846. gadā, bet 1856. gadā iznāca otrs izdevums ar mainītu titullapu, kurā kā izdevēji bija uzrādīti *Schabert und Soehne*. Šīs titullapas dažādos variantos tika izmantotas, apvienojot atsevišķās daļas vienā grāmatā. Tā kā daļu titullapās bija uzrādīts tikai izdošanas gads, bet ne attiecīgās daļas numurs, atrodami atšķirīgi pilno komplektu datējumi: tā LNB Letonikas krājumā atrodams eksemplārs ar 1843. gada titullapu, kas,

protams, nav iespējams, jo ceturtais laidiens tobrīd vēl nebija tapis.

Šī darba izdošanas process nebija vienkāršs, to ievadīja sešus gadus ilgs sagatavošanas posms. Ne velti Šāberts jau pirmās daļas virsrakstā minējis sadarbību ar Kurzemes bruņniecības ģealoģijas komisiju, jo bez šī atbalsta viņam neglābjami bija jānokļūst pārmetumu krustugunīs, kas saistījās ne vairs ar heraldiskiem jautājumiem, bet ar pretenzijām par vienas vai otras dzimtas ģerboņu uzņemšanu izdevumā. Tāpēc jau 1840. gada 25. septembrī nedēļas avīzes *Libausches Wochenblatt* pielikumā Bakūžu muižas īpašnieks Frīdrihs Vilhelms fon Dortēzens (*Dorthesen*, ?–1843) publicēja kritiku, pārmetot Šābertam, ka no publicētajiem 70 dzimtu ģerboņiem desmit dzimtas nebūt nav uzskatāmas par Kurzemes matrikulai piederošām. Atkārtojās tas pats, ka bija noticis jau ar Neimbtsa grāmatu – heraldiskos jautājumus aizklāja diskusijas par muižnieku dzimtu piederību imatrikulētajai Kurzemes bruņniecībai, kaut gan jau grāmatas virsraksts vēstīja, ka tās uzdevums ir ne vienīgi bruņniecības (*Ritterschaft*), bet muižniecības kopumā (*Adel*) ģerboņu krājuma veidošana. Uz šo kritiku atbildi deva barons Emīls fon der Rops (*Ropp*, 1805–1857) Kurzemes muižniecības dzimtu vēstures un ģealoģijas komisijas loceklis. Viņš pareizi formulēja šī izdevuma mērķi, kas “nav publikai sniegt autentisku muižniecības matrikulu”, un uzsvēra, ka ģealoģijas komisijai piekrit vienīgi “vēsturiskā materiāla savācējas loma”.²⁴ Fon der Rops rūpīgi izskaidroja, kāpēc Šāberta publicētie un fon Dortēzena kritizētie desmit dzimtu ģerboņi tomēr ir tiesīgi atrasties šajā izdevumā, taču interesanti, ka arī viņš, tāpat kā oponents, nerunā ne par vienu specifiski heraldisku jautājumu.

Šābertam viegli neveicās arī ar izdevuma tehnisko procesu. Kā liecina Latvijas Valsts vēstures arhīvā saglabātie darba tapšanas materiāli²⁵, izmēģinājuma iespiedumi un varianti, galīgā Šāberta iecere realizējusies tikai pakāpeniski. Viena no galvenajām izmaiņām bija pāreja uz viena paša ģerboņa attēlošanu katrā lapā. Sākotnēji Šāberts bija iecerējis sekot Neimbtsa paraugam, katrā lapā izkārtējot četrus attēlus, pat uzrakstu forma zināmā mērā imitēja Neimbtsa grāmatas paraugu. Šāberta izvēlētais veidols, katrā lapā liekot tikai vienu ģerboņa attēlu, darīja izdevumu “modernāku”, kaut gan litogrāfisko izpildījumu nevar uzskatīt par īpaši mākslinieciski augstvērtīgu. Cilvēku figūras rādītas pagļēvās pozās, heraldiskajiem dzīvniekiem pilnīgi trūkst ekspresijas, lambrekeni izzīmēti sausi un vienveidīgi. Atšķirība redzama, ja salīdzina grāfu Mēdemu ģerboņa attēlojumu Neimbtsa grāmatā (19. att.) un Šāberta izdevumā (20. att.). Tomēr jāatceras,

ka laiks, kad parādījās Šāberta darbs, bija pats dziļākais heraldikas mākslas pagrimuma posms, neilgi pirms tās atdzimšanas neorenesanses veidošanās.

Šāberta darbs parādījās laikā, kad bija atdzimusi interese par heraldiku. 1833. gadā bija tikusi dibināta Kurzemes muižniecības dzimtu vēstures un ģealoģijas komisija. Šī gada 8. aprīlī landtāgs pieņēma lēmumu, ka par bruņniecības līdzekļiem tiks izgatavoti visu indigenāta dzimtu ģerboņi un uzstādīti bruņniecības namā Jelgavā.

Šāberta grāmatas izdošanas sākumi sakrīta ar tobrīd uzsākto Kurzemes bruņniecības nama izbūvi, kurā gleznotājs Johans Lēberehts Eginks (*Eggink*, 1784–1867) 1840. un 1841. gadā darināja 320 dzimtu ģerboņus, kam viņš, iespējams, izmantoja Šāberta ilustrācijas. Lai šī heraldiskā kopaina uz landtāga zāles sienām būtu pēc iespējas pilnīgāka, Kurzemes bruņniecības komiteja bija uzsākusi vēl vienu masveida kampaņu par to seno dzimtu ierakstīšanu Kurzemes bruņniecības grāmatā, kas līdz šim to nebija izdarījušas. 1841. gadā Kurzemes bruņniecības matrikulā tika uzņemtas daudzas dzimtas, kas daļēji nāca no Vidzemes vai arī no bijušā Piltenes apgabala, kura autonomija un savrupība tādām senām dzimtām kā fon Bēriem, fon Šveriniem, fon Maideliem, fon Biloviem, fon Brukeniem-Fokiem, fon Holtejiem, fon Koškuliem un vēl citām līdz šim bija ļāvuši ignorēt imatrikulācijas procesu.

LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas krājums pārstāvēts ar īpaši interesantu Šāberta darba eksemplāru²⁶. Tas apliecina ne tikai grāmatas īpašnieka interesi par šo izdevumu, bet zināmā mērā arī aktīvu līdzdarbošanos pašā izpētes un papildinājumu procesā. Ģerboņi ar nelieliem izņēmumiem tikuši kolorēti ar akvareli, grāmatas īpašnieks iesējis vairākas papildu lapas, kā arī daudziem ģerboņiem pierakstījis klāt ziņas par attiecīgo dzimtu. Grāmatas beigās iesiets 1863. gadā Kurzemes bruņniecības komitejas izdots bruņniecības imatrikulēto dzimtu saraksts, kas vienlaicīgi arī aptuveni datē grāmatas īpašnieka darbošanās laiku.

Nodaļas krājumā atrodami vairāki piemēri līdzīgai interesei par vietējās heraldikas jautājumiem un mēģinājumi radīt savus ģerboņu krājumus. Viens no tādiem²⁷ pieder jau minētajam Frīdriham Vilhelmam fon Dortēzenam. Tomēr tas neliecina par lielu iedziļināšanos heraldikas jautājumos, jo fon Dortēzens vienkārši sagriezis J. E. Neimbtsa ģerboņu grāmatu un fragmentus grupējis pa tematiem. Viens no tiem, Kurzemes bruņniecības matrikulā neietvertu dzimtu ģerboņi, atbilst viņa publicētajai kritikai par D. Šāberta grāmatu.

Vēl viens piemērs no šīs grupas ir albums ar nosaukumu *Wappen der Geschlechtern die nicht zur Kurlandischen Ritterbank gehören, aber dennoch dort besitzlich gewesen sind*²⁸, ko sastādījis barons Aleksandrs fon Simolins (*Simolin*, 1800–1871) Lieldzeldes muižas īpašnieks un ģenealoģijas pētnieks amatieris. Šo albumu 1888. gadā Štrāsburgā antikvariātā nopircis un savam studiju biedram Eduardam fon Firksam (*Fircks*, 1863–1911) dāvinājis Astafs fon Tranzē-Rozeneks (*Transehe-Roseneck*, 1865–1946). Viņi abi vēlāk kļuva par nozīmīgiem Baltijas dzimtu vēstures speciālistiem. Pirmajā lapā iespiesti arī fon Firksu un fon Tranzē-Rozeneku ģerboņi kongreiva tehnikā. Albumā ielīmēti 44 Šāberta litografētie ģerboņi, kas atbilstoši virsrakstam pārstāv dzimtas, kuras nav bijušas ietvertas Kurzemes bruņniecības matrikulā, taču kurām tomēr piederējušas muižas.

Atšķirīgā veidā Neimbtsa un Šāberta izdevumi izmantoti citā albumā ar nosaukumu *Wappen baltischer Adels Familien*²⁹. Vairākās kopā sašūtās burtniecās 65 lapas ar samērā primitīviem pārzīmējumiem no abu autoru ģerboņu grāmatām. Beigās ielikta lapa, kas darināta ar citu, daudz veiklāku roku, – tie ir mazi krāsaini Kurzemes dzimtu ģerboņi.

Tā kā Šāberta krājums nebija aptvēris visas dzimtas, vairākkārt pacēlās jautājums par papildinājumu izdošanu, tomēr tas viss palika tikai iecerēs. Kurzemes bruņniecība noraidīja gan Šāberta firmas, gan arī Vācijas speciālistu piedāvājumu. Vienīgi 1882. gadā iznākušais Zviedrijas heroldmeistara Karla Arvīda fon Klingspora (*Klingspor*, 1829–1903) sastādītais greznais izdevums *Baltisches Wappenbuch* ne tikai noslēdza daudzus mēģinājumus radīt Kurzemes ģerboņu krājumu, bet deva arī pašu pirmo un vienīgo Vidzemes dzimtu heraldikas apkopojumu, kas pirms tam bija pieejams tikai kā bieži oriģinālmateriālu sējumi Vidzemes bruņniecības arhīvā.³⁰

Heraldikas zīmējumi parasti ietver muižnieku dzimtu ģerboņus, retāk tie ir pilsonisko dzimtu ģerboņi, vēl retāk veltīti pilsētām, organizācijām un cunftēm. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa tomēr glabā arī divus 20. gadsimta sākumā tapušus lielus un nozīmīgus krājumus tieši no šī heraldikas novada. Viens no tiem³¹ darināts virtuozā tušas zīmējumā uz bieza vatmaņa papīra (21., 22. att.). Krājumā ir 45 Latvijas, Igaunijas un dažu Krievijas pilsētu ģerboņi, bet 42 lapas veltītas Rīgas amatu ģerboņiem. Autors nav uzrādīts, arī izcelšanās nav zināma. Zīmējumiem piemīt izteiktas jūgendstila iezīmes. Spriežot pēc satura, krājums, šķiet, piederējis Rīgas Sv. Jāņa ģildei. Otrs krājums³² ir saturā un materiāla sakārtojumā līdzīgs, taču atšķirīgs mākslinieciskā ziņā. Akvareli darinātās lapas rāda centīga krāsotāju

amata meistara roku, kas labi veido ornamentus, toties cilvēka figūrām un heraldiskajiem motīviem trūkst ekspresijas. Stilistiski šie zīmējumi vēl pieder 19. gadsimta neorenesanses un neobaroka lokam (23. att.), taču tie šķiet tapuši uz 19. un 20. gadsimta robežas kā nedaudz vienkāršotas kopijas no Rīgas krāsotāju amata meistara Johana Engela (*Engel*, 1778–1840) heraldiskajiem zīmējumiem Rīgas Sv. Jāņa ģildes ģerboņu attēlu albumos (1886. g.)³³, kas tagad glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā. Uzrakstu forma un šrifts gandrīz pilnīgi atdarina J. Engela paraugus.

Heraldikas literatūras klāstā atsevišķa vieta vienmēr bijusi teorētiskiem sacerējumiem, kas apskata heraldikas vēsturi, sistēmu un terminoloģiju. Arī šajā nozarē nodaļas krājumos atrodami raksturīgi darbi. Īpaši attīstīta heraldikas teorētiskā puse vienmēr bijusi Francijā, kas izpaužas daudzos sacerējumos, ko kopš 16. gadsimta klajā laiduši dažādi autori. Bez lielajiem teorētiķiem un sistematizētājiem (Klods Fransuā Menetrjē (*Menestrier*, 1631–1705), Marks de la Kolombjērs (*Colombière*, ?–1658, Pjērs Pallio (*Palliot*, 1608–1698)) franču heraldikas vēsturē ir daudz publikāciju, kuru mērķis bija popularizēšana vai komercija. Heraldikas vēsturē citādi nepazīstamais Barons (*Baron*, grāmatā nav uzrādīts viņa priekšvārds) 1693. gadā izdevis savas grāmatas atkārtotu izdevumu, kur 35 attēlu lapās sniedzis kompilatīvu, bet pietiekoši skaidru heraldikas sistēmas izklāstu, kas domāts plašai publikai.³⁴ LNB grāmatas eksemplārs saglabājis sākotnējo ādas iesējumu, tas nāk no firsta M. Līvena bibliotēkas Pelču muižā.

Ja materiāla apkopošanas un publicēšanas ziņā Zibmahers pacēla uz augsta līmeņa vācu heraldiku, tad tās teorētiskā puse arī 17. gadsimtā vēl bija ļoti primitīva. To daiļrunīgi apliecina Paula Firsta ģerboņu grāmatas ievadā sniegtās ziņas. Interesanti, ka arī Anna Ģertrūde fon Manteifele-Scēge šo necilo informāciju centīgi pārrakstījusi savas iecerētās ģerboņu grāmatas sākumā.

Tikai 17. gadsimta beigās Vācijā parādījās izdevums, kas vācu heraldikas teoriju strauji pacēla eiropeskā līmenī, vispirms to pietuvinot franču heraldikas izkoptajām normām. Vācu teologs un piētisma ciltstēvs Filips Jakobs Špēners (*Spener*, 1635–1705) 1690. gadā izdeva grāmatu, kas bija veltīta heraldikas teorijai (24. att.). Pats pirmais izdevums³⁵, sākotnējā pergamenta iesējumā, pārstāvēts arī LNB. Špēners bija pievērsies heraldikai, pateicoties franču zinātniekam Menetrjē, vienam no pazīstamākajiem 17. gadsimta teorētiķiem ģerboņu zinātnes laukā. Špēners savukārt visu pakļāva isti vāciskai zinātniskai metodikai, uzbūvēdams stingru shēmu, kas bagātīgi

ilustrēta ar piemēriem no konkrētu dzimtu ģerboņiem (25. att.). Špēners daudz darījis arī praktiskās heraldikas publicēšanai. 1680. gadā iznāca viņa darbs par Eiropas valdnieku un muižniecības ģerboņiem, kas bija kārtoti 35 attēlu gravīru lapās. LNB eksemplārā tas iesiets kopā ar 1690. gada teorētisko sacerējumu.

Heraldikas materiālu Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas krājumā pārstāv ne tikai rokraksti un iespiesti izdevumi. Mākslinieciski nozīmīgi ģerboņu attēlojumi atrodami arī grāmatzīmēs, bet vesels heraldiskās informācijas birums ietverts sfragistikas kolekcijā³⁶, kas nāk no inženiera Teo Gēbela (*Goebel*, 1877→) krājuma. 1908. gadā šī kolekcija tika dāvināta Kurzemes literatūras un mākslas biedrībai. Albums ar desmit cietām, divpusīgām lapām aptver lielāko daļu no Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas muižniecības dzimtu ģerboņiem sarkanas vai melnas lakas nospiedumā. Zīmogi ar nelieliem izņēmumiem attiecas uz 18. un 19. gadsimtu. Gēbela krājums uzskatāms par īpaši rūpīgi vāktu, jo daļa zīmogu nospiedumu izdarīti no spiedogiem tieši kolekcijas vajadzībām. Zīmogi pieder pašiem svarīgākajiem heraldiskās informācijas avotiem, īpaši no ģerboņu tapšanas perioda, taču tā ir cita tēma, kas ievēd heraldikas priekšmetiskajā pasaulē.

Vēres

¹ *Rüxner G. Thurnier Buch : Vom Anfang, vrsachen, vrsprung, vnd herkommen der Thurnier im heyligen Römischen Reich Teutscher Nation. - Getruckt zu Franckfurt am Mayn, 1566; Thurnier Buch : Wahrhaftige Beschreibunge aller kurtzweil und Ritterspil so der durchlauchtigst Großmechtigst Fürst und Herr Herr Maximilian .. - Frankfurt, 1566. LNB R W3 120 (Kurzemes bruņniecības bibliotēkas inv. nr. 385).*

² Vienā iesējumā apvienotas abas grāmatas, katrā no tām hercoga Gotharda Ketlera un viņa sievas Annas ģerbonis: [*Einhorn A.*] *De doctrina et ceremoniis sinceri cultus divini Ecclesiarum Ducatus Curlandiae, Semigalliaequae etc. in Livonia = Kirchen Ordnung ... - Gedruckt zu Rostock : bey Johan Stöckelman vnd Andream Gutterwitz, 1572; [Einborn A.] Kirchen Reformation des Fürstenthumbs Churlandt vnd Semigallien In Liefflandt ... - [S. l.], 1570. LNB R BS 335.*

³ *Liffländische, Churländische Chronica, Was sich Vom Jahr Christi 1554. biß auff 1590. in den langwierigen Moscowiterischen vnd andern Kriegen .. gedenckwürdiges zugetragen / verfasst und gestellet durch Salomon Henning Vinariensem, Fürstlichen Churlendischen Raht vnd Kirchen Visitatorn : Mit einer Vorrede / D. Davidis Chytraei. - Rostock :*

Gedruckt durch Augustin Ferber den Jüngern, 1590. Ģerboņa dzejoļa aizmugurē atšķirīgs iespiešanas gads, kas, domājams, attiecas uz ģerboni un dzejoli: *Gedruckt durch Augustin Ferber den Jüngeren Anno M. D.LXXXIX*. LNB R BS 269.

⁴ *Liffländische Churlendische Chronica, Was sich vom Jahr Christi 1554 biß auff 1590. in den langwierigen Moscowiterischen vnd andern Kriegen .. gedenckwirdiges zugetragen / verfasst und gestellet durch Salomon Henning Vinariensem, Fürstlichen Churlendischen Raht vnd Kirchen Visitatorn : Mit einer Vorrede / D. Davidis Chytraci. - Leipzig, 1592.* LNB R BS 270.

⁵ *Warhafter und bestendiger Bericht wie es bißhero vnd zu heutiger stunde in Religions sachen Im Fürstenthum Churland vnd Semigaln in Lieffland ist gehalten worden .. / gestellt durch Salomonem Henningym Thuringum Vinariensem, verordneten Churlendischen Kirchen Visitatorn in Lieffland : Anno 1587. - Rostock, 1589.* LNB R BS 269 (piesiets pie *Liffländische, Churländische Chronica ..*).

⁶ *Beantwortunge des offenen, lästerlichen vndt mit der warheit vnversiegelten Sendbrieffs .. / durch Joannem Tecnonem Rigensem, der Thumbkirchen zu Wenden Archidiaconum ... - Wilde, 1697.* LNB R BS 592.

⁷ *.. Das New Wapenbuch : Darinnen deß H. Röm. Reichs Teutscher Nation hoher Potentaten, Fürsten, Herren und Adelpersonen auch anderer Standt und Stätte Wapen .. / Durch Johann Sibmacher von Nürnberg. - Norimbergae : sumptibus auctoris, 1605.* LNB R W2 889.

⁸ LNB R W2 890, 891 / III – V.

⁹ *Erneuert- und vermehrtes Wappen-Buch in welchen aller hohen Potentaten, der Römisch Käysere, Könige des Heil. Römischen Reichs, Chur-Fürsten, Fürsten, gefürsteten Grafen, Grafen und Herren, Baronen, Rittern samt anderer Stände, Republicuen und Städte, adelicher und unadelicher Geschlechter etc. Wappen, Schilde, Helmen, Kleinodien nebenst der Nahmen und Herrschaften in schönen Kupfern vorgebildet .. / von Johann Helmers Buchhändler. - Nürnberg, 1699.* Papildinājums: *Des Erneuernten und Vermehrten Wappen-Buchs Sechsten Theils Anhang der heut zu Tag ausländischen florirenden Christlichen Königreichen und Souvrainen Wappen in sich haltend.* LNB R W3 268.

¹⁰ *Общій гербовник дворянских родов Всероссийской империи - СПб, 1797–1836. - Ч. 1–10.* LNB R K3 75.

¹¹ LNB R W3 200.

- ¹² LNB R IL-1 12.
- ¹³ *Genealogische Nachrichten über den Ursprung des Geschlechtes derer von Bistram.* - Bl. 41 a. LNB R X 100B, 2, 3.
- ¹⁴ LNB R IL-1 7.
- ¹⁵ LNB R IL-1 16.
- ¹⁶ LVVA 640. f., 3. apr., 790. l.
- ¹⁷ 1903. gada izstādē kā Neimbtša darbs bija uzrādīts arī ar 1746. gadu datēts Kurzemes ģerboņu krājums (tagad LVVA 640. f., 3. apr., 782. l.). Šī atribūcija tomēr ir noraidāma. 1746. gadā Neimbtss ar saviem pētījumiem nevarēja būt ticis tik tālu, bez tam rokraksts nepieder viņam, bet ģerboņu zīmējumu maniere neatbilst nevienam no māksliniekiem, kas ar Neimbtšu sadarbojušies.
- ¹⁸ LNB R IL-1 11.
- ¹⁹ LNB R IL-1 15.
- ²⁰ LNB R IL-1 14.
- ²¹ LNB R IL-1 6.
- ²² LNB R IL-1 26.
- ²³ *Vollständiges Wappenbuch des Kurländischen Adels unter Aufsicht der Ritterschaftlichen Genealogen-Commission / lithographiert und herausgegeben von David Schabert.* - Mitau, 1840-1846; 2. izd. 1856.
- ²⁴ *Ropp E. v. d. Beleuchtung einer als Beilage des Libauschen Wochenblattes gedruckten sogenannten Zugabe zu dem von Schabert herausgegebenen Kurländischen Wappenbuche // Beilage zum allgemeinen Kurländischen Amts- und Intelligenz-Blatt.* - 1840. - Nr. 84. - 19. Okt.
- ²⁵ LVVA 640. f., 3. apr., 793. l.
- ²⁶ LNB R IL-1 10.
- ²⁷ LNB R X 100B, 12, 5.
- ²⁸ LNB R IL-1 8.

²⁹ LNB R IL-1 117.

³⁰ LVVA 214. f., 4. apr., 17. l.

³¹ LNB R IL-1 2.

³² LNB R IL-1 4.

³³ Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs, inv. Nr. VRVM 50923, 53632m, 53654.

³⁴ *L'art héraldique contenant la manière d'apprendre facilement le blason : Enrichy des figures nécessaires pour l'intelligence des termes / Par M. Baron, Escuyer. - Nouvelle édition, revue et augmentée / Par Mr. Playne, A. E. A. - Paris, 1693.* LNB R W2 882.

³⁵ *Insignium theoria seu operis heraldici pars generalis .. / autore Philippo Jacobo Spenero. - Francofurti am Moenum, 1690.* LNB R W3 266.

³⁶ LNB R IL-1 1.

Attēli

1. Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera pirmais ģerbonis. 1572. g. A. Einhorna grāmatā *De doctrina et ceremoniis sinceri cultus divini Ecclesiarum Ducatus Curlandiae ..*
2. Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera otrais ģerbonis. 1589. g. Z. Heninga grāmatā *Liffländische Churländische Chronica ..*
3. Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera otrais ģerbonis. 1594. g. Z. Heninga grāmatā *Lifflendische Churlendische Chronica ..*
4. Zalomona Heninga ģerbonis. 1589. g. Z. Heninga grāmatā *Warhaftiger und bestendiger Bericht ..*
5. Cēsu bīskapa Oto fon Šenkinga ģerbonis un to skaidrojošais dzejolis. 1597. g. J. Teknona brošūrā *Beatwortunge des offenen, lästerlichen vndt mit der warheit vnversiegelten Sendbrieffs ..*
6. Johana Zibmahera grāmatas *Das New Wapenbuch ..* titullapa. 1605. g.
7. Paula Firsta grāmatas *Deß Neuen Wappenbuchs Fünffter und Letzter Theil ..* titullapa. Ap 1665. g.
8. Melhiora fon Felkerzāma senču ģerboņu tabulas lapa ar tēva un vecāsmātes (no tēva

- pusēs) fon Blūmenas ģerboni. 1613. g. (Sk. krāsaino att. nr. 12.)
9. Gotharda fon Bistrama astoņu senču ģerboņu tabula. 1620. g. Foto krājumā *Genealogische Nachrichten über den Ursprung* .. .
10. Kurzemes hercoga Frīdriha ģerbonis (vairoga lauki kļūdīgi samainīti vietām). 1642. g. Krājumā *Waffen buch*.
11. Krājuma *Waffen buch* 35. lappuse ar Holstferu, Bredovu, Bilovu, Ostenu, Finku un Ketleru ģerboni.
12. Titullapa A. Ģ. fon Manteifeles-Scēges ģerboņu grāmatai. Pēc 1684. g.
13. J. E. Neimbtsa ģerboņu piezīmju grāmatiņa, 5. lp. (Sk. krāsaino att. nr. 13.)
14. J. E. Neimbtsa Kurzemes ģerboņu grāmatas manuskripts. 1757. g. (Sk. krāsaino att. nr. 14.)
15. J. E. Neimbtsa Kurzemes ģerboņu grāmatas manuskripts. 1757. g. 2. lapa ar fon Bagu of Bo, fon Bēru, fon Berkenu un fon Bergu-Karmelu ģerboni. (Sk. krāsaino att. nr. 15.)
16. J. E. Neimbtsa *Wapenbuch des Curländischen Adels* 2. lapa ar ģerboņiem kā 15. att. 1793. g. (Sk. krāsaino att. nr. 16.)
17. Kurzemes ģerboņu skiču grāmata. Nezināms autors, 18. gs. v.
18. J. E. Neimbtsa *Wapenbuch des Curländischen Adels* titullapa. 1793. g.
19. Grāfu Mēdemu ģerbonis J. E. Neimbtsa grāmatā *Wapenbuch des Curländischen Adels*. 1793. g. (Sk. krāsaino att. nr. 17.)
20. Grāfu Mēdemu ģerbonis D. Šāberta *Vollständiges Wapenbuch des Kurländischen Adels*. 1846. g. (Sk. krāsaino att. nr. 18.)
21. Kuldīgas pilsētas ģerbonis. 20. gs. sāk.
22. Rīgas krāsotāju amata ģerbonis. 20. gs. sāk.
23. Rīgas virvju vijēju amata ģerbonis. 20. gs. sāk.
24. F. J. Špēnera grāmatas *Insignium theoria seu operis heraldici pars generalis* .. prettituls. 1690. g.
25. F. J. Špēnera grāmatas *Insignium theoria seu operis heraldici pars generalis* .. 4. tabula. 1690. g.

Son Gottes Gnaden
Godharde/in Liefflandt/ zu Chur-
landt vnd Semigalln Herzogt.

Wie sich ein Law nicht schrecken lest/
 Sondern vorm Feind bleibet gar fest.
 Also ein frommer Fürst vorwar/
 Mit Gottes beystehn in noth vnd gfar.

1.

2.

3.

4.

In Ihr Hochwürdigster Genaden
 OTTHONIS SCHENCKING, zu Wenden
 in Lifflande Bischoffen / vnd der Kron
 zu Polen Senatorij waffen.

WAn man rede will diese waffen erwehen/
 Was solch hdnere zu bedencken pflegen/
 So finde sich das die hietten gnein/
 Der hdnere sich gebrauchten ein/
 Das ander ghdre dem wechtere zu/
 Sains Herrn hauff zu erhalten in chu:
 Das dritte die Jeger ohn verdriffen/
 Zur iagte zu gebrauchten sein bestiffen.
 Aufse Dickschiff andre reimde sich gar woll/
 Dan der drey ding sich bheiffen soll:
 S: in heerd zu ermahnen mit großem schall/
 Das nichts darauß möge kommen zum fall:
 Gottes hauff soll er auch im gleichen
 Bewahren, das nicht die dieb drein schleichen:
 Zu lege auch iagu mit arbeit groß/
 Das wider in Christi ney vil hob/
 Damit die hdnere angnehmer sein/
 Wirdt ichts geizter mit golde rein:
 Vnde ist ein jedes drey mal beschlagu/
 Damit das weiden/waehn/vil iagu/
 Zusammen bleiben ganz vnzereyere/
 Vey dan, den Gott hie zu erinere.

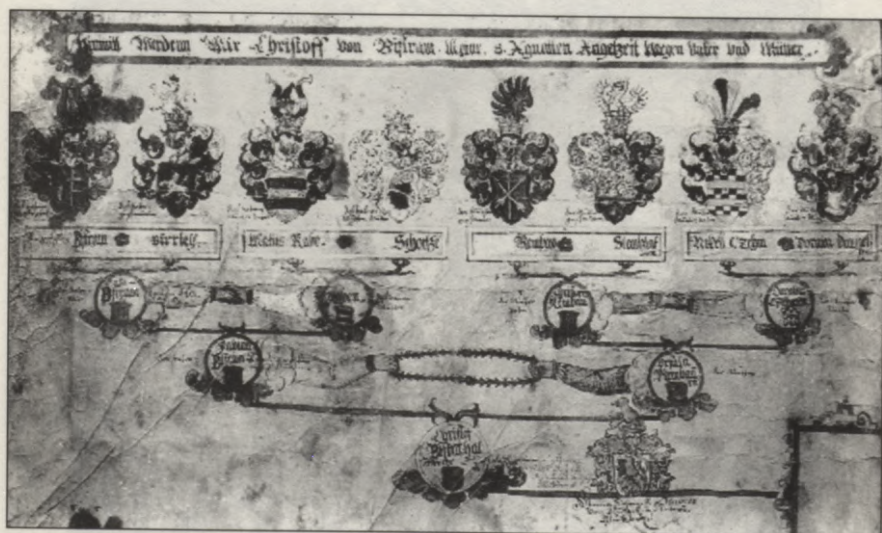
5.

6.

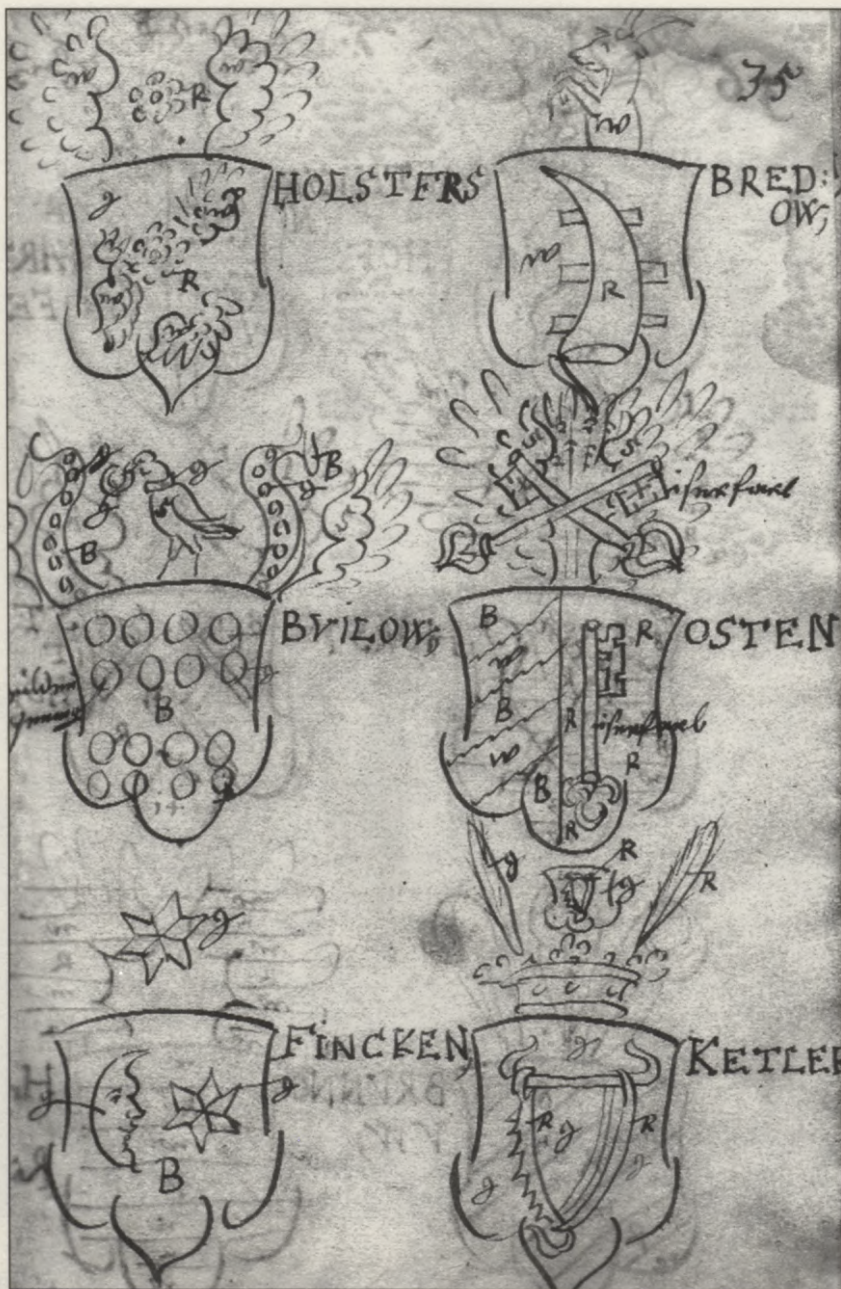
7.

9.

10.

11.

J. N. J.

Wappen-Buch

Darinnen

I. Etzliche Außländische,

aus dem

ernenerdem und neuverbederten Teutſchen

Wappenbuch,

welches ſonſten in 5. Heſte abgetheilt, mit No. 1679 gedruket
bey Paul Buchſten, Kupffhändler in Nürnberg
zu finden

II. Alle Cuxländiſche, Deningalliſche, und Pittonſche.

III. Tieffländiſche.

IV. Preußiſche.

V. Etliche Polniſche und Littauſche

Wappen

von

meiner lieben Tochter

Anna Gertrudt Mantuffell.

genant Zoega

aberſen

Annos 1683 und 1684

Ewald Friedrich Viſcher

Elisabeth Elenora Mantuffell

genant Zoega

Erſtgenant
Buch

Carola iſt nun

von Carol Mantuffell genant Zoega

12.

143. Sals	144. Schaumann	145. Schencking R. T.	146. Schoping R.
			
147. v. Schlippenbach R.	148. Schafhausen R.	149. Schilling R.	150. v. Schwerin R.
			
151. Schulte R.	152. Scholty. Ung.	153. Schroders. Ob. d. G.	154. Sesfwegen R.
			
155. Seefeld	156. Siederg. R.	157. Stromberg R.	158. Teintath R.
			

Wapenbuch

des

Curländischen Adels.

Gesammelt und zum Druck befördert

von

Johann Eberhard Neimbs,
Hochfürstlich Curländischen Archiv-Secretär.

Mitau, 1793.

18.

21.

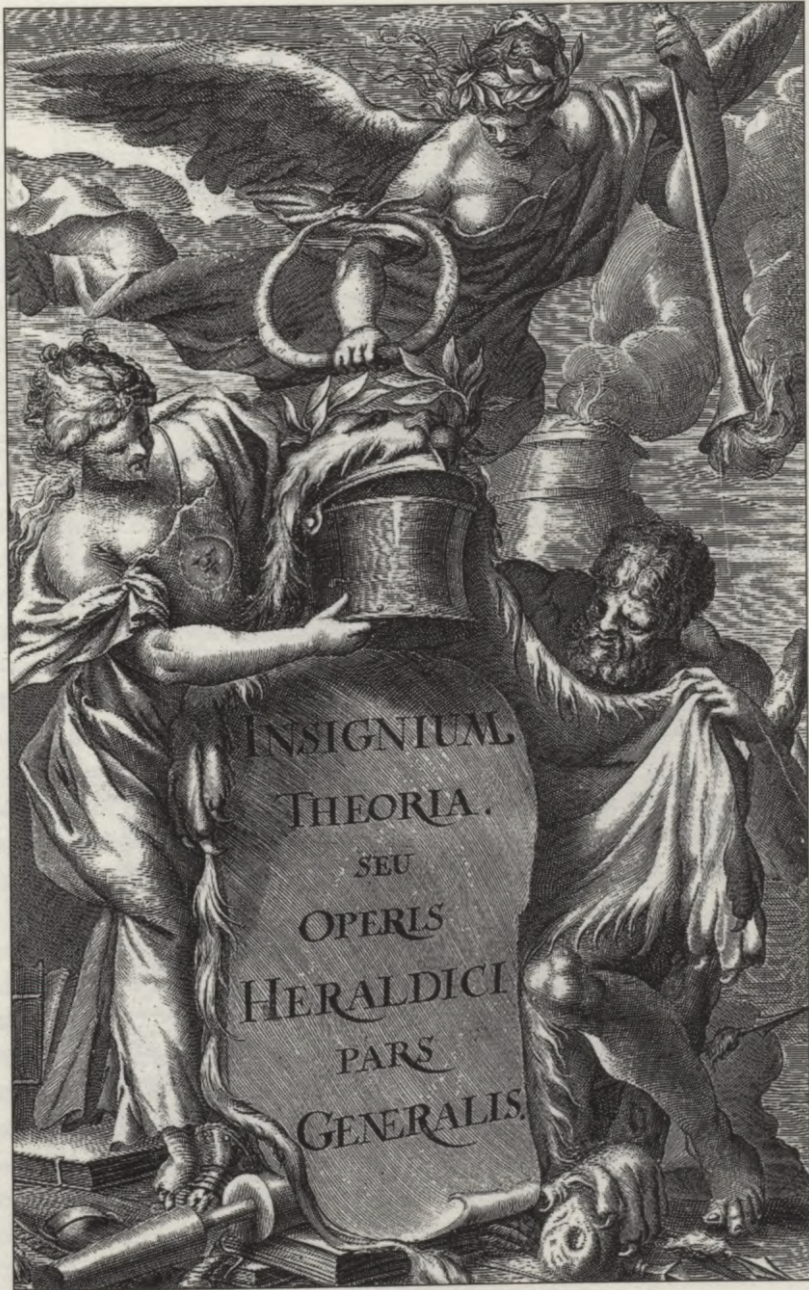

22.

Keepschläger = Amt
Segelmacher u. Schiffsbauer.

23.

24.

Ko stāsta kāds sējums?

Lilija Limane

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā glabājas par *Personalia* nosacīti dēvēts krājums, kas apvieno kādas nezināmas personas vienā kopā savāktus un fiziskā sējumā iesietus sīkiespieddarbus – gadījuma jeb personālo svinību sacerējumus. Iespējams, ka grāmata nākusi no vācbaltiešu bezsaimnieku bibliotēkām, varbūt agrākais īpašnieks to kādam dāvinājis, var būt, ka grāmata bijusi pamesta un nonākusi kādā no Rīgas antikvariātiem – vāka un priekšlapu zudums liedz atbildi uz šiem jautājumiem. Ievērojamais monarhiem un citām sabiedriski nozīmīgām personām veltīto darbu skaits sējumā vedina domāt, ka vai nu konvolūta veidotājs piederējis tādu aprindu cilvēkiem, kas bieži piedalījās svinībās un sabiedriskos pasākumos, vai arī viņam bijusi plaša pazišanās ar sabiedrībā populāriem cilvēkiem vai sacerējumu autoriem, varbūt pats bijis pasūtījuma sacerējumu autors. Minētie apstākļi varēja nodrošināt pieeju konvolūtā ietvertajiem iespieddarbiem, jo personālo svinību sacerējumu tirdzniecība grāmatu veikalos netika plašāk praktizēta. Patlaban nav iespējams precīzi noskaidrot, kurā gadā grāmata ienākusi bibliotēkā, bet tas noticis ne agrāk par 1937. gadu, ļoti iespējams – pēc Otrā pasaules kara. Reto grāmatu fonds to pārņēmis 1952. gadā no toreizējās Novadpētniecības nodaļas grāmatu krājuma neapstrādātās daļas. Īpašuma ieraksts kopsējuma pirmās aligātas titullapā liecina par grāmatas īpašnieku minētajā laikā: “Br. Romanow. 1937. g. 12. dec”. Uzziņu avotos ne persona, ne dzimta ar šādu uzvārdu netika atrasta, pazīstamu kultūras un sabiedrisko darbinieku vidū Br. Romanova nav. Tāpēc var domāt, ka konvolūts 1937. gadā vai agrāk nonācis šīs personas īpašumā nevis mantošanas ceļā, bet iegūts kādā citā veidā. Nav zināms, kādā ceļā krājums *Personalia* nokļuvis bibliotēkā – uzdāvināts, īpašniekam dzīvojot Latvijā, varbūt grāmata pēc Otrā pasaules kara tika nogādāta valsts krātuvē kā bezsaimnieka manta. Pārējās rokraksta atzīmes konvolūtā neko nestāsta par tā bijušajiem īpašniekiem. Piecās vietās atrodamas dažas marginālijas vācu un poļu valodā par tekstos minētajām personām, kā arī teksta pasvītrojumi. Šie ieraksti datējami aptuveni ar laiku, kad tapa iespieddarbi vai ir nedaudz vēlāki. Gandrīz visi kopsējuma sīkiespieddarbi numurēti romiešu cipariem. Konvolūtā nav saglabājušās nekādas ziņas (piemēram, satura rādītājs) par tajā ietilpstošajām aligātām.

Sējuma fiziskais stāvoklis pirms nonākšanas bibliotēkā bija slikts – vāki norauti, lapas bojātas. Tas liecina, ka papīrs ilgāku laiku atradies tam nepiemērotos, sliktos mikroklimatiskos apstākļos. Bibliotēkā, izmantojot šim nolūkam formālina tvaikus, tika veikta sējuma konservācija, lai apturētu papīra tālāku bojāšanos. Darbinieki sastādīja konvolūtā ietilpstošo iespieddarbu sarakstu un katalogizēja atsevišķos iespieddarbus. Lai nodrošinātos pret eksemplārā ietvertās informācijas iespējamiem zudumiem, bibliotēkā tika pagatavota tā mikrofilma. 2002. gadā sējuma restaurāciju kā vācbaltiešu Zengbušu (*Sengbusch*) ģimenes dāvanu Rīgai pilsētas 800 gadu jubilejā veica Leipcigas restaurācijas centrs *ZFB Zentrum für Bucherhaltung GmbH*.

Gadījuma sacerējumi Latvijas grāmatu krātuvēs

Pagātnē ievērojamu Kurzemes un Lielvidzemes areāla vācu valodas iespieddarbu daļu veidoja sīkiespieddarbi. Nelielā apjoma dēļ tie slikti saglabājušies, atrodas izkaisīti dažādās krātuvēs, tāpēc nav precīzi nosakāms to īpatsvars kopējā grāmatprodukcijas masā. Iespieddarbiem, kas vācu valodā pazīstami ar apzīmējumiem *Gelegenheitsschriften*, *Gelegenheitsgedichte* un kas pēdējā laikā iemantojuši diezgan lielu vācu pētnieku un bibliogrāfu interesi, latviešu literatūrzinātnē trūkst atbilstīga termina – biežāk lietotie apzīmējumi: gadījuma iespieddarbi, veltījuma sacerējumi. Līdz šim Latvijā svešvalodās iespīestās grāmatas nav apkopotas pilnīgā bibliogrāfiskā rādītājā, sīkiespieddarbi izpelnījušies vēl mazāku bibliogrāfu ievērību. Patlaban LNB tiek izstrādāts Latvijas teritorijā līdz 1830. gadam svešvalodās klajā laisto iespieddarbu kopkatalogs. Šī rādītāja sagatavošanas ietvaros tiek apzināti arī sīkiespieddarbi, kuru bibliografēšanai pievērsies grāmatzinātnieks A. Apinis. Viņš ieviesis terminu “personālie svinību sacerējumi”, grupēdams kādai personai adresētos iespieddarbus.

Izstrādājot personālo svinību sacerējumu bibliogrāfiskos aprakstus, A. Apinis vispirms uzsāka saglabājušos eksemplāru apzināšanu. Viņš konstatējis, ka pagātnē kolekcionāri pievērsuši diezgan lielu vērību šiem sacerējumiem. Lai aizsargātu pret nolietošanos, sīkiespieddarbus mēdza iesiet, kārtojot pēc dažādām pazīmēm. Ir arī konvolūti, kur grupēšanas principi nav saskatāmi. Līdz mūsu dienām šie sējumi ne vienmēr palikuši fiziski neskarti, gadās pat, ka konvolūti speciāli tiek izjaukti, mēģinot veidot savus, bibliotēkās vai arhīvos par pareiziem atzītus grupēšanas principus. Liels un reprezentatīvs gadījuma sacerējumu kopums patlaban koncentrēts divās krātuvēs. Latvijas

Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā bagātīgi pārstāvēts iespaidumu senākais laika periods (līdz 18. gs.). Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrodama apjomīga galvenokārt 18. gs. un 19. gs. pirmās puses sikiespieddarbu kolekcija (4011. fonds). LAB krājums kārtots pēc spiestuvju principa, bet katra iespiedēja produkcija hronoloģiskā secībā. Tajā ietvertas vairākas personālkolekcijas vai to fragmenti. Uz visu kādreiz bijušo sacerējumu fona un arī starp līdz mūsdienām saglabātajiem eksemplāriem LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā ir nonākušas gadījuma sacerējumu nelielas fragmentāra rakstura kopas. Krājums *Personalia* starp šāda tipa iespiedumiem ir senākais. Bez aplūkojamā konvolūta nodaļā personālo svinību sacerējumu tipu pārstāv daži neiesieti senāku krājumu fragmenti, kuros ietilpst vairāki simti iespieddarbu, kā arī piecu kvartformāta sējumu komplekts, kas vēlāk ieguvis nosaukumu *Gelegenheitsgedichte*, jo ietver tikai dzejoļus. Šajā apkopumā iespiedumi kārtoti pēc tematiskā principa (divi sējumi veltīti dzimšanas un vārda dienām, viens kāzām, viens dažādiem svētkiem (Jaunais gads u.c.), vienā ietverti sēru dzejoļi). Sējumu ietvaros dzejoļi kārtoti hronoloģiskā secībā un aptver laika periodu no 1764. līdz 1797. gadam, tie veltīti gan vācbaltiešu, gan Vācijā dzīvojošām personām un iespiesti kā Latvijas, tā arī ārvalstu spiestuvēs. Tā kā *Gelegenheitsgedichte* sējumi aptver par aptuveni gadsimtu jaunākus izdevumus, uzsverama konvolūta *Personalia* kā senākā šāda satura krājuma unikalitāte LNB Reto grāmatu un rokrakstu fonda sastāvā. Īsumā raksturoto LNB iespiedumu ir par maz, lai atspoguļotu kādreiz daudzšķautnaino literāro parādību visā tās izpausmju kopumā, tomēr retu iespiedumu bibliografēšanā tā ir parasta lieta, ka reizēm kāds sikiespiedums, pārstāvot šķietami nenožīmīgu krājumu, var izrādīties vienīgais līdz mūsdienām saglabājies eksemplārs.

Kamēr visi Latvijas personālo svinību sacerējumi nav bibliografēti un salīdzināti ar Vācijā un citās valstīs atrodamajiem, nevar aplēst, vai un cik no *Personalia* ietvertajiem iespieddarbiem ir reti un grāmatnieku vidē maz pazīstami izdevumi.

Personalia apjoms, laika aptvērums, iespiedēji

Apjomīgā sikiespieddarbu kopkrājuma biežums – 683 lappušu folio formāta iesējumā. Tajā ietilpst 104 atsevišķi iespieddarbi (visi folio formātā): 88 sikdarbu apjoms ir 4 vai mazāk lappuses, deviņi iespiedumi 4–10 lappušu apjomā, seši aptver 10–90 lappuses, un viens pārsniedz 100 lappuses.

Personalia iekļauto darbu iespēšanas laiks aptver periodu no 1675. līdz 1703. gadam, tas ir zviedru valdīšanas laika beigu posms Vidzemē un Rīgā, kad Latvija piedzīvoja kultūras un grāmatniecības uzplaukumu, posma beigas iezīmē Ziemeļu kara sākums. Vai atsevišķie iespieddarbi arī iesieti uzreiz pēc to rašanās, tas ir, pēc 1703. gada, vai vēlāk, nav iespējams noskaidrot, tāpat kā nav iespējams nepārprotami noteikt krājuma veidošanas nolūku – kolekcionēšanai, cilvēku atcerei, izpētei, informācijai, literāru interešu apmierināšanai vai kam citam. Var domāt, ka sējums ir daļa no kādas lielākas kolekcijas, jo maz ticams, ka tā veidotājs būtu krājis un apkopojis savu kolekciju pēc formāta pazīmes, izslēdzot kvartformāta un citu lielumu iespiedumus. Grupējot iespieddarbus sējuma ietvaros, nav ievērots ne hronoloģiskais, ne iespieddarba izdošanas ģeogrāfiskais, ne alfabētiskais, ne valodu, ne arī kāds cits formāls princips. Īpašnieks kārtojot orientējies uz personu, kam sacerējums veltīts, pēc iespējas (ar pāris izņēmumiem) vienai un tai pašai personai, kā arī vienam konkrētam notikumam veltītie sacerējumi novietoti līdzās. Personāliju izvietojuma secībā jūtama konvolūta sakopotāja centieni virknēt sacerējumus atbilstīgi to adresātu sociālajai hierarhijai – sākumā ievietoti monarhiem un citām augstākajām valstu personām veltītie iespieddarbi, tiem seko politiski un sabiedriski mazāk nozīmīgas amatpersonas un darbinieki.

Personalia ietilpstošie sacerējumi laisti klajā desmit pilsētās 23 spiestuvēs vairākās zemēs – Vidzemē un Kurzemes hercogistē, Igaunijā, Prūsijā, Vācijā, Dānijā. Visvairāk – 33 iespiedumi – izgatavoti Rīgas tipogrāfijās: G. M. Nellerā (*Nöller*, ?–1712) spiestuvē klajā laisti 18 iespieddarbi, 13 izdevumi nākuši no J. G. Vilkena (*Wilcken*, ?–1702) spiestuves, vienu iespiedis H. Besemesers (*Bessemesser*, ?–1683); bet vienam Rīgas iespiedumam tipogrāfija nav norādīta. 17 darbi nākuši no G. Radecka (*Radetzky*, 1648–1726) spiestuves Jelgavā. Pavisam tagadējā Latvijas teritorijā nākuši klajā 50 iespiedumi. Vācijas un Prūsijas teritorijā iespiesti 42 sacerējumi, no tiem visvairāk Kēnigsbergā – F. Reisnera (*Reusner*, 1642–1678) spiestuvē un Leipcigā pie astoņiem dažādiem iespiedējiem, izmantotas arī divas Vitenbergas un trīs Dancīgas spiestuves, kā arī Halles-Magdeburgas iespiedēja pakalpojumi. Divi darbi nākuši klajā Rēvelē (Tallinā), viens – Kopenhāgenā. Dažiem iespēšanas vieta un tipogrāfija, kā arī izdošanas gads nav norādīti.

Iespieddarbu ārējā apdarē 17. gs. beigu cēlienam raksturīgas baroka stila iezīmes: gari nosaukumi, smagnējas ar masīviem iniciāļiem pārbļīvētas titullapas. Šajā ziņā nav būtiskas starpības starp Latvijas un ārzemju izdevumiem. Rotāšanai izmantotas tipogrāfiskas vinjetes un ornamentu, nereti sastopams

agrāk iegādātu vienu un to pašu klišeju lietojums dažādiem izdevumiem. Dažkārt redzamais divkrāsu (melns un sarkans) iespiedums liecina par mēģinājumiem veidot īpaši greznu ārējo ietērpu. Iespieddarbu kopums, kaut arī neizceļas ar īpašu savdabību, spēj sniegt bagātīgu priekšstatu par baroka laika grāmatu apdares "tipiskajām" iezīmēm, jo konvolūtā pārstāvēts daudzveidīgs burtu, ornamentu un vinješu klāsts, kas bijis vairāku spiestuvju rīcībā. Sējums ir savdabīga liecība par poligrāfijas iepējām 17. gs. pēdējā trešdaļā Ziemeļeiropā, kā arī par personālo svinību sacerējumu tipogrāfiskās izveides tendencēm.

Notikumu un personu aptvērums

Personālie svinību sacerējumi veltīti dažādiem nozīmīgiem gadījumiem cilvēku personiskajā vai valstu sabiedriskajā dzīvē. No personiskās dzīves jomas ievēribu izpelnījušies pārsvarā divu veidu gadījumi, kam veltīti attiecīgi raksti – kāzu apsveikumi un līdzjūtības palicējiem sakarā ar kādas redzamas personības nāvi vai sēras līdzī plaši pazīstamiem cilvēkiem sakarā ar ģimenes locekļa zaudējumu.

Prāvā skaitā pārstāvēti apsveikumi ar panākumiem karjerā (studiju noslēgums, zinātniska grāda iegūšana, stāšanās jaunā amatā vai aiziešana no darba), tātad profesionālajai sfērai, pienākuma izpildei teicamā kvalitātē cilvēku vērtību sistēmā tika iedalīta nozīmīga loma. Zīmīgi, ka konvolūtā tikai viens iespiedums veltīts dzimšanas dienai (19. gs. tieši šāda satura apsveikumi skaitliski prevalē pār citiem), acīmredzot šo svētku svinības nebija tipisks paradums 17. gs. sabiedrībā, dzimšanas dienu atzīmēšana netiek minēta starp tradīciju aprakstiem arī vēsturiskajā literatūrā. Par šādiem svētkiem parasti tika rakstīts monarhu vai viņu pēcnācēju piedzimšanas sakarā, kā tas ir arī krājuma *Personalia* gadījumā. Sabiedrībā cilvēks tika godāts amata, zinātnisku vai citāda veida darba sasniegumu dēļ, toties viņa individualitāte netika īpaši izcelta un atzīmēta. Kādam cilvēkam adresēto personālo svinību sacerējumu skaits un saturs šajā laikā atspoguļoja nevis indivīda savstarpējās attiecības ar viņam garīgi vai radnieciski tuviem cilvēkiem, bet drīzāk bija sabiedriskā statusa un pastāvošo savstarpējo sabiedrisko attiecību rādītājs. Tādēļ likumsakarīgi, ka īpaša vēriba tika pievērsta valsts pirmo personu gaitām, laikabiedri publicēja speciālus rakstus vai runas sakarā ar karaliskas vai kādas citas augsta ranga valsts personas ierašanos oficiālā vizītē citā zemē vai aizbraukšanu no viesību vietas, izsakot gandarījumu par laimīgu atgriešanos mājās. Šāda satura sa-

cerējumi bagātīgi pārstāvēti arī konvolūtā *Personalia*. Trūkst apsveikumu kalendārajos, reliģiskajos, valsts un tamlīdzīgos vispārējos svētkos – kā zināms, masu svētki gan tika plaši svinēti, bet acīmredzot cilvēki tajos neveltīja viens otram individuālus vārdiskus apsveikumus.

Toties gadījuma dzejoļos atbalsojas visu sabiedrību satraukušie notikumi. Tādiem pieskaitāma, piemēram, Zviedrijas karaļa Kārļa XII organizētā uzvara pār sakšiem Rīgā 1701. gada 9. jūlijā. Pārceļšanos pāri Daugavai un kaujas Spilves plāvās vēroja tūkstošiem rīdzinieku, tādēļ nav nejaušība, ka filozofijas maģistrs J. Agrianders (*Agriander*), slavīnot zviedru armijas panākumus, ja arī pilda pasūtījumu, vienlaikus dzejdarbā ieauž savas un aculiecinieku personiskās izjūtas. Sacerējums, kas veltīts karalim, pēc būtības atspoguļo plašākas sabiedrības emocionālo reakciju attieksmē pret kara laika notikumiem. Šīs Ziemeļu kara epizodes rezonansi sabiedrībā raksturo arī kāds cits sacerējums: kad 1703. gadā no dzīves šķiras zviedru armijas militārpersona Magnuss Benedikts fon Helmersens (*Helmersen*, ?–1703), sēru dzejoļos īpaši netiek akcentēti viņa nopelni kaujas laukā vispār, bet tieši 1701. gadā, aizstāvot Rīgu pret sakšu iebrucējiem.

Apsveikto personu loks (kopsummā 35–40 cilvēki) lielā mērā orientēts uz valdniekiem, valsts darbiniekiem, ievērojamām personībām kultūras, zinātnes, mākslas vai citā jomā, nedaudz – arī privātām, mūsdienās neatpazīstamām personām viņu karjeras nozīmīgos brīžos. *Personalia* ievietotie monarhu slavinājumi atspoguļo tālaika starptautisko situāciju, raksturo attiecības starp valstīm. No veltījumiem var uzzināt par valstsvīru vizītēm, biogrāfiskus faktus, lai gan par notikumu gaitu sacerējumos ir maz konkrētas informācijas. Lielākā daļa personālo svinību sacerējumos minēto personu atpazīstama mūsdienās, par tām sameklējami biogrāfiski dati enciklopēdijās un biogrāfiskajās vārdnīcās. 22 sacerējumi saistīti ar nozīmīgiem notikumiem valstu vadītāju biogrāfijās – tie ir veltījumi Zviedrijas karaļiem Kārlim XI un Kārlim XII, karalienei Ulrikai Eleonorai, Polijas karalim Frīdriham Augustam un Polijas un Saksijas ķēniņam Augustam II, Kurzemes hercogam un viņa ģimenes locekļiem – šie iespaidumi izgatavoti kā ārvalstu, tā arī Rīgas pilsētas un Jelgavas hercoga spiestuvēs. Sevišķi lielu atbalsi sabiedrībā izpelnījusies Zviedrijas karalienes, Dānijas karaļa Frīdriha V meitas Ulrikas Eleonoras nāve 1693. gadā – pēc apjoma līdzjutības apliecinājumi viņas palicējiem aizņem apmēram trešdaļu konvolūta, jo daudzi sacerējumi ir desmitiem lappušu gari. Līdzjutības apliecinājumus Zviedrijas karalis Kārlis XI saņem kā no pavalstniekiem Rīgā, tā Vācijas pilsētu iedzīvotājiem. Paša Kārļa XI aiziešana no

dzīves *Personalia* pārstāvēta ar mazāku sacerējumu skaitu. Savukārt cieņu pret Kārli XII apliecina apsveikums dzejā viņa 20 gadu jubilejā.

Līdz Ziemeļu kara sākumam tapuši daudzi iespaiddarbi, kas saistīti ar notikumiem Polijas un tās lēņu valsts Kurzemes hercogistes pirmo personu dzīvē, daļa iespiesta Kēnigsbergā, citi – Jelgavā. Dzejoļos godināta Polijas karaļa Augusta II nākšana pie varas, vairāku jelgavnieku apsveikumi pasniegti Kurzemes hercoga Frīdriha Kazimira un Elizabetes Sofijas kāzās. Jelgavas jezuītu rezidences apsveikuma dzejoļu autors centies tik ļoti, ka katram hercogu pāra loceklim veltījis pa dzejolim, kurā visi vārdi sākas ar sievas un vīra vārdu pirmajiem burtiem (*C* un *S*). Kurzemes hercoga dzīvei rūpīgi sekoja viņa galma intelīģence, nepalika nepamanīti ne traģiski gadījumi (dēla nāve), ne braucieni (piemēram, Jelgavas latīņu skolas rektora Kristiāna Bornmaņa (*Bornmann*, ?–1714) apsveikums 1690. gadā sakarā ar hercoga atgriešanos mājās).

Mazāks skaits, tikai daži izdevumi adresēti dižciltīgām dzimtām un muižnieku ģimenēm Vācijā un Baltijā. Toties daudzi veltījumi adresēti sava laika personībām ar sasniegumiem kādā sabiedriskās, politiskās, praktiskās dzīves, kultūras vai zinātnes jomā. Viņu vidū ir mācītāji, mācību iestāžu vadītāji, medicīnas speciālisti, filozofi, bagāti tirgotāji. Piemēram, krājumā ir veltījumi Tērbatas Universitātes filozofijas docētājam Hermanim Rēderam (*Reder*) un Leipcigas Universitātes filozofijas un teoloģijas maģistram, vēlāk Rīgas mācītājam Johanam Brokhauzenam (*Brockhausen*, 1671–1710), Vitenbergas Universitātes filozofijas un medicīnas profesoram un karaļa Augusta galma ārstam J. G. Bergeram (*Berger*, 1659–1736), Rēveles birģermeistaram Dītriham Reimersam (*Reimers*, 1646–1710), Rīgas Karaliskā liceja direktoram Johanam Kasparam Šepsam (*Schöpss*), ģenerālmajoram Johanam Večenam (*Wetschen*), Kurzemes hercoga mācītājam Johanam Ādolfam Hollenhāgenam (*Hollenhagen*, ?–1710), Kurzemes superintendentam, mācītājam un latviešu grāmatu autoram Heinriham Ādolfijam (*Adolphi*, 1622–1686). Līdzjūtības apliecinājumu birumu Heinrihs Ādolfijs saņēma sakarā ar sievas Annas nāvi, daļa iespaiddarbu adresēta arī aizgājējas tēvam, Jelgavas pils, vēlāk Bauskas mācītājam Johanam Ādolfam Hollenhāgenam. Ādolfija sievas bērnu dzejoļu starpā īpašu ievēribu pelna “Jelgavas zemnieku baznīcas kunga” parakstīts Johana Bernevisa (*Bernewitz*, ap 1666–1706) dzejolis latviešu valodā kā viens no nedaudzajiem agrīnajiem latviskajiem dzejas darbiem.

Kādi 6–7 sacerējumi adresēti augstām Jelgavas vai Rīgas amatpersonām:

jelgavnieki sveic Eriku Dālbergu (*Dahlberg*, 1625–1703) ar stāšanos Rīgas un Vidzemes ģenerālgubernatora amatā, vairāki apsveikumi iespiesti sakarā ar Jelgavas birģermeistara Johana Brigena (*Brüggen*) nāvi, kāzu apsveikumu saņēma Vidzemes un Rīgas vicegubernators Gustavs Karls Vulfs (*Wulff*) un Magdalēna Doroteja Budberga (*Budberg*).

Konvolūtā mazāks personālo svinību sacerējumu īpatsvars saistīts ar amata karjeru (Jelgavas mācītājam Gerhardam Remlingam (*Remling*, 1633–1695) ar stāšanos amatā), krietni lielāks – ar akadēmiskām studijām un zinātnisko karjeru. Ārpus Latvijas, Leipcigā, Dancigā, Vitenbergā klajā laisti sacerējumi, kuros tiek sveikti no Latvijas nākušie universitātēs studējošie jaunieši vai to docētāji. Vairāki rīdzinieki studenti sveic teologu un filozofu J. Brokhauzenu, kad viņš kļūst maģistrs Leipcigas Universitātē (1694), Dancigas studenta rīdzinieka Paula Lauterbaha (*Lauterbach*) apsveikumu saņem filozofijas profesors Johans Kristofs Rosteišers (*Rosteuscher*, 1657–1708), kurš vēlāk ir loģikas, metafizikas un ētikas, pēc tam tēva vietā – arī grieķu valodas profesors Greifsvaldes Universitātē. Vitenbergas Universitātes studenti vidzemnieki sveic teoloģijas doktoru Konstantīnu Cīgru (*Zigra*), apsveikumu ar maģistra grāda ieguvi saņēmis arī rīdzinieks Bartolomejs Depkins (*Depkin*, 1682–1746). Daži sacerējumi atspoguļo savstarpējās attiecības Rīgas mācību iestādēs, piemēram, audzēkņu apliecinājumi Rīgas Liceja rektoram Danielam Eberhardam (*Eberhard*, ?–1710) sakarā ar atgriešanos no ceļojuma. Pagaidām, kamēr trūkst pētījumu par augstāko mācību iestāžu sienās tapušo gadījuma iespaiddarbu īpatsvaru kopējā sīkiespaiddarbu masā, nevar pateikt, vai konvolūtā *Personalia* to īpatsvars lielāks nekā citās kolekcijās. Ja tā būtu, varētu domāt, ka konvolūta īpašnieks bijis kaut kādā veidā saistīts ar mācību iestādēm. Pagaidām šie iespaidumi paver iespēju nedaudz ielūkoties augstskolu sabiedriskajā dzīvē un attiecībās starp studentiem un docētājiem.

Tikai nedaudzi konvolūta iespaidumi uzrunā literatūrā un biogrāfiskajos leksikonos neminētas, neatpazīstamas personības. Kā zināms, veltījumus rakstiskā veidā šajā laikā saņēma tikai cilvēki ar pietiekoši augstu sabiedrisko statusu. 17. gs. Latvijā vēl nebija atmiruši feodālajā sabiedrībā izdotie greznības aizliegumi, tie liedza zemāko kārtu ļaudīm pasūtīt un izplatīt iespiestā veidā saviem tuviniekiem veltītus iespaiddarbus. Ar gadījuma dzejoļa esamību vispirms tiek apliecināta cilvēka vieta sabiedriskajā hierarhijā, mazākā mērā – apkārtējo cilvēku cieņa, ja veltījumu skaits liels – popularitāte.

Gadījuma sacerējumi reizumis dod iespēju pievienot jaunus faktus dažu personu biogrāfijām. Piemēram, vācu biogrāfiskajos leksikonos nav uzrādīti

katoliskās pretreformācijas kustības vadītāja Vidzemē Oto Bartolda Šenkinga (*Schenking*, ?–1690) dzīves gadi. Konvolūtā ir līdzjūtības dzejolis viņa atraitnei, datēts ar 1690. gadu, tas ļauj noteikt Šenkinga miršanas gadu. Iespējams, arī citi *Personalia* ietilpstošie iespaiddarbi var palīdzēt aizpildīt robus, ja vēsturiekam vai citam pētniekam trūkst biogrāfisku faktu vai kādu citu vēsturisku detaļu. Veltījumu krājums paver ieskatu tālaika dzīves sabiedriskajās norisēs, mazāk personiskās attiecībās, kā tas iespējams caur personālo svinību sacerējumiem jaunāku laiku vēstures posmos.

Sacerējumu autori un literārā izveide

Personalia paver fragmentāru ieskatu literārajās un publicistiskajās tradīcijās 17. gs. pēdējās trešdaļas vācu un vācbaltiešu literatūrā. Arī adresātu un autoru kopumu pārsvarā veido vācieši. 27 iespaiddarbi sarakstīti latīņu valodā, daži – veltījumi Zviedrijas karaļiem – zviedru, pārējie – vācu valodā. Starp iespaidumiem latīņu valodā lielākoties ir veltījumi monarhiem un prozā rakstīti traktāti zinātnes darbiniekiem un augstskolu pedagogiem. Garākais konvolūta sacerējums – vēsturiska apcere 144 lappušu apjomā latīņu valodā – ir Kopenhāgenas (latīniskais nosaukums *Hafnia*) bīskapa Henrika Bornemaņa (*Bornemann*) veltījums Dānijas karalim Kristiānam V. Starp dzejdarbiem liels īpatsvars sacerējumiem vācu valodā, bet prozas darbi, kuru kopskaits konvolūtā ir 17, sacerēti lielākoties latīniski.

Personālie svinību sacerējumi – publicistiski traktāti prozā vai dzejoļi Vācijā radās 17. gs. un bija izplatīts izdevumu veids klasicisma literatūrā. Šādu rakstu nolūks – atspoguļot līdzjūtīgā autora (vai teksta pasūtītāja) attieksmi pret kādu notikumu vai cilvēku, iejusties radnieciski vai garīgi tuva cilvēka dzīves situācijā. Dažkārt sacerējumos īpaši uzsvērts, ka teksta parakstītāji ir adresāta draugi.

Gadījuma sacerējuma iniciators mūsu krājumā lielākoties varētu būt oficiāla persona vai iestāde, turpretim autori, literāro darbu sacerot, izpildījuši pasūtījumu. Tikai nelielā sacerējumu daļā paustas rakstītāju individuālās izjūtas. Plašos monarhiem adresētos apcerējumus parasti gatavoja mācību iestāžu docētāji ar zinātnisko grādu un intelektuālā darba pieredzi – rektori, prorektori, profesori, traktātos tika demonstrēta autoru erudīcija vēsturē, teoloģijā, filozofijā, uz bagātīga vēsturisko faktu fona autori slavināja un izcēla sumnāmās personas dzīvi un nopelnus. Dažkārt veltījumi, sevišķi dzejoļi, aprobežojas ar vispārīgiem spriedelējumiem un slavinājumiem vai abstraktiem

vispārinātiem tēliem, neietver konkrētus datus un faktus par cilvēku. Dzejas darbi žanriski dažādi – liriski dzejoļi, epigrammas, liriskas drāmas, odas, soneti. To literāri mākslinieciskā kvalitāte vairumam sacerējumu nav augsta.

Konvolūta autoru lokā – 45 literāti, autori nav norādīti 25 iespieddarbiem. Starp autoriem ir dažādos žanros rakstoši literāti, humanitāras ievirzes zinātnieki, mācītāji, gan atpazīstamas personas ar intelektuālā darbā ietrenētām smadzenēm, gan tādas, par kurām uzzinām tik vien, cik norādīts iespieddarbā, reizumis arī iespieddarbā uzrādīti autoru vārdi bez papildus ziņām par viņiem, mūsdienās šie cilvēki nav atpazīstami. Daži sacerējumi parakstīti ar kriptonīmiem, citus pasniedz kāda organizācija, autoram paliekot slēptam. Neatpazīstamo parakstītāju starpā, iespējams, daļa ir sacerējuma pasūtītāji, autoriem paliekot slēptiem. Pēc atpazīstamības autorus nosacīti var sadalīt šādi: 27 maz atpazīstami (ziņas par viņiem uzziņu literatūrā nav atrastas), 6 redzami Vācijas un 12 vācbaltiešu literāti vai zinātnieki.

Konvolūtā ir vairāki ārpus Latvijas iespiesti sacerējumi, kas veltīti cittautiešiem un kuros nav uzaustāmas nekādas saites ar Baltiju. Suminājumu Polijas karalim Frīdriham Augustam prozā latīņu valodā Vitenbergas Universitātes vārdā sacerējis šīs universitātes profesors, ievērojams sava laika vēsturnieks Konrāds Zāmuels Šurcflēišs (*Schurtzfleisch*, 1641–1723).

Konvolūtā ietilpstošo sacerējumu autori, kas nav vācbaltieši, pārsvarā atspoguļo dzīves norises Kēnigsbergā, kas nereti ir saistītas ar Latviju. Šai pilsētā plaši atbalsojies gadījums, kam universitātes darbinieki sacerējuši sēru dzejoļus – Kurzemes un Zemgales kroņprinča Aleksandra (*Alexander*, 1658–1686) varonīgā nāve. Viņš kritis 28 gadu vecumā 1686. gadā, aizstāvot kādu cietoksni Ungārijā, un prinča mirstīgās atliekas tika izvadītas no Kēnigsbergas uz Kurzemi. Citu starpā aizgājējam dzejoļus velta arī divi juristi: pazīstams literāts, Kēnigsbergas pilsētas rātes sekretārs Mihaēls Kongēls (*Kongehl*, 1646–1710) un Kēnigsbergas Universitātes tiesību profesors, daudzu juridisku tekstu autors Ahacs Kristiāns Rangers (*Ranger*, 1648–1694). No konvolūta uzzināms, ka lielu atbalsi Kēnigsbergas sabiedrībā radījusi arī muižnieku brālēnu Volfganga Ernsta un Karla Ferdinanda Kospotu (*Kospoth*, abi †1675) traģiskā nāve. Šī gadījuma piemiņai Kēnigsbergas Universitātes rektors, poēzijas profesors un dzejnieks Johans Rēlings (*Röling*, 1634–1679) sacerējis divas dziesmas, vienu ar notīm. Teoloģijas doktors un Kēnigsbergas konsistorijas padomnieks, ražīgais gadījuma tekstu sacerētājs Mihaēls Šreibers (*Schreiber*, 1662–1717) konvolūtā pārstāvēts ar divām runām.

Starp vācbaltiešu autoriem minams filozofijas maģistrs J. Agrianders (citu starpā sacerējis iepriekš minēto veltījumu Kārļa XII uzvarai pār sakšiem). Jelgavas latīņu skolas rektors, Kurzemes hercoga bibliotekārs Kristiāns Bornmanis – viens no pazīstamākajiem tā laika vācbaltiešu literātiem – konvolūtā pārstāvēts ar septiņiem sacerējumiem. Viņš apmierināja vairumu Kurzemes galma un tam tuvo aprindu vajadzību pēc gadījuma dzejoļiem, un starp Jelgavas izdevumiem tikai dažus darbus sacerējuši citi cilvēki. Kēnigsbergas Domscolas rektors un poētikas profesors Baltazars Bojs (*Boy*, 1652–1691) ar Rīgu saistīts pēc izcelsmes.

Konvolūtā iekļauti trīs ievērojamā Baltijas mūziķa – komponista, kapelmeistara un dziesmu tekstu autora Johana Valentīna Mēdera (*Meder*, 1649–1719) sacerējumi – viens Dancigas un divi Rīgas iespaidumi, kas papildina Z. Gailītes rakstā (šajā krājumā) minēto saglabājušos Mēdera darbu klāstu. Tie ir: apsveikums *Freudiger Willkomm ..* (1698) Dancigas pilsētas vārdā Augustam II sakarā ar ierašanos šajā pilsētā, Rīgas pilsētas sekretāram D. Cimmermanim (*Zimmermann*) un M. Zēdensai (*Schdens*) veltīts laulību apsveikums *Die Frolockende Musen ..* (1688) dzejā un mūzikā (apsveikumā ietilpst arī notis skaņdarbam *Braut-Tanz*) un ar kriptoniņu J. V. M. parakstīts sēru dzejolis sakarā ar M. D. Budbergas (*Budbergen*) nāvi *Die auch im Tod erwiesene Prob ..* (1686).

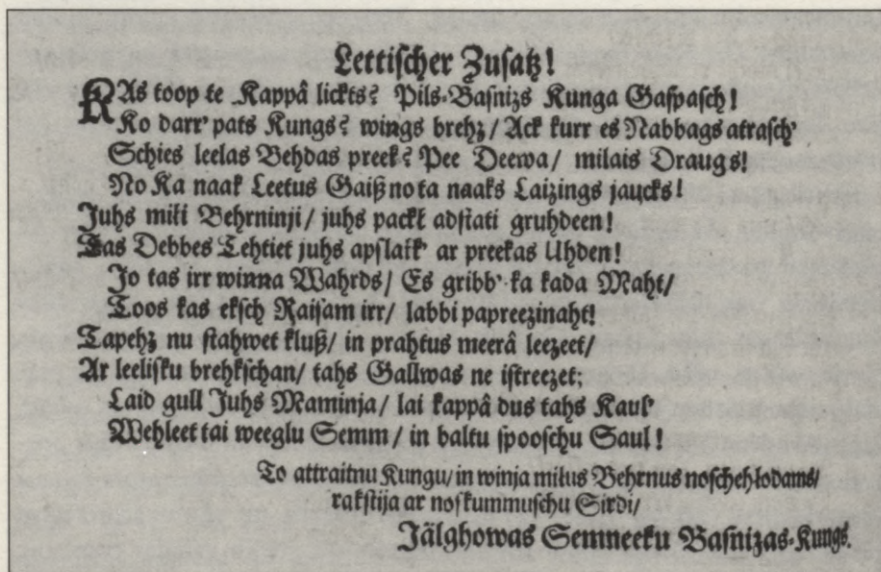
Arī Rīgā un Vidzemē bija vairāki pazīstami personālo un svinību daiļdarbu sacerētāji. Ar dažiem dzejas vai prozas darbiem konvolūtā *Personalia* pārstāvēti pazīstamie teologi un literāti Liborijs Depkins (*Depkin*, 1652–1708) un viņa dēls Bartolomejs Depkins (*Depkin*, 1682–1746), Rīgas rātes virsnotārs un tulks Dāvids Gotfrīds Hepens (*Heppen*, 1667–1704), Rīgas Liceja rektors, vēlāk Tērbatas Universitātes valodu profesors un daudzu grāmatu autors Johanness Uppendorfs (*Uppendorff*, 1645–1698), kā arī vairāki Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas pedagogi: jurisprudences un matemātikas profesors, kosmogoniska satura apcerējumu un gadījuma dzejoļu autors Johans Pauls Mellers (*Möller*, 1648–1711), runas mākslas un vēstures profesors Hennings Vite (*Witte*, 1634–1696), vēstures un grieķu valodas profesors Kristofs Ceigners (*Zeigner*, 1655–1701). Samērā liels Rīgas un Jelgavas mācību iestāžu pedagogu īpatsvars starp vācbaltiešu autoriem nav nejaušs, jādodomā, viņiem kā izglītotiem un literāri izteikties spējīgiem cilvēkiem šie darbi tika pasūtīti.

Apskatītais svinībām veltīto sacerējumu kopums atspoguļo attiecību kultūras līmeni, ļauj pētīt sabiedriskās dzīves un sadzīves tradīcijas un iegūt

papildus faktoloģiskas ziņas par diezgan lielu personu skaitu, iepazīt literārās tradīcijas, tādēļ kopumā konvolūts *Personalia* vērtējams kā unikāls 17. gs. pēdējās trešdaļas rakstītās kultūras piemineklis.

Attēli

1. *Nachrühmliches Ehren-Gedächtnis, .. Henrico Adolphi, ... - Mitau, 1686.* Iespieddarba fragments: veltījuma dzejolis latviešu valodā.
2. Tallinas karaliskās ģimnāzijas pedagogu sēru dzejoļu kopa P. F. Juhija nāves gadījumā 1701. gadā. Titullapa.
3. *Congratulatorium Ave, ... - Mitaviae, 1691. - S. 4.* Kāzu veltījuma dzejolis Kurzemes hercogu pārim Frīdriham Kazimiram un Elizabetei Sofijai. 4. lpp. (Sk. krāsaino att. nr. 19.)

Auch der Arzt kan sich nicht retten/
Für des frechen Todes Betten!

Wie solches lehret das traurige Beyspiel
Des weiland Wol-Edlen/ Broß-Achtbaren
und Hoch-Wolgelarten Herrn/ In:

Pauli Floriani Ju-
chii,

Imer Hochwol- und Hoch-Edelgebornen hiesigen Ehst-
nischen Ritterschafft weiland wol-bestalten und wol-
meritirten Medici;

Welcher/nach aufgestandener beschwerlichen Kranckheit/
am 6ten Junii, zwischen 11. und 12. Uhr des Mittags/ in Seinem Erbsä-
samt und selig verschied / und den 13ten selbigen Monats Junii,
in der Kirchen zu S. Olai allhier / mit christgebührlischen
Ceremonien; in volkreicher Begleitung/ an-
ständig beerdiget wurde;

Erwogen
von

dem hiesigen Königl. Gymnasio.

X E V A L /

gedruckt bey Christoph Wendcken / Gymn. Buchdr.

Zemgales kokli meklējot

Irisa Priedīte

Tas bija jau pasen, 1980. gadu sākumā. Toreiz, vācot materiālus par tautas mūzikas instrumentiem un skaņu rīkiem, atskārtu, ka muzeju krātuvēs un ekspozīcijās nav droši datētas Zemgales kokles. Toties – Kurzemē un Latgalē būvēto – pēc izvēles. Kā tas var būt! Zemgale taču ir novads, kas mums devis pirmo (lai arī hipotēzes veidā) liecību par kokli. Tas ir arheoloģes E. Brīvkalnes Tērvetes pilskalnā 13. gadsimta ēkas drupās atrastais apdegušais, ar sīkiem kokgriezumiem ornamentētais bērza koka dēlītis, kas varētu būt kokles fragments (sk.: Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1964. - 6. sēj. - 100., 103.–104. lpp.). Bet, zinot novada vēsturi, atliek vien meklēt vairs tikai rakstos.

Šoreiz “izrakumi” veikti Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas apcirkņos. Par to arī šis stāsts.

Sāku ar etnogrāfa un Dobeles mācītāja A. Bilenšteina (*Bielenstein*, 1826–1907) rokrakstu fondu. Varētu pieņemt, ka viņa pētījumā *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten* (Petrograd, 1918. - Th. 2. - S. 731–732) aplūkotās kokles (tās visas pārstāv tā sauktās Kurzemes vai mazās kokles tipu) varētu būt arī no Zemgales novadiem. Bet tas ir tikai pieņēmums, un ar to nepietiek. Savukārt A. Bilenšteina fonda etnogrāfiskajos materiālos atrodas divu piecstīgu kokļu zīmējumi (R X 57, 3, 9, 1.–2. lp.). Viena no tām varētu būt iegūta Dobeles pagastā. Jo zināms, ka savulaik Dobeles pagastā iegūtu kokli A. Bilenšteins nodevis (vai aizdevis) Kurzemes Provincas muzejam. 1886. gadā, kad minētais muzejs Jelgavā rīkoja kultūrvēsturisku izstādi, tā bija skatāma “Latviešu nodaļas” ekspozīcijā. Bet ar nr. 1359-a šī koke ierakstīta izstādes katalogā (sk.: *Catalog der Kurländischen culturhistorischen Ausstellung zu Mitau 1886. - Mitau, 1886. - S. 105*). Lai arī šis atzinums jau ir kaut kas no cerētā, ar to man vēl nepietiek. Jārokas tālāk.

Pārlapoju kartotēkas “Tautas māksla un etnogrāfiski attēli” lapiņas. Īpaši nozīmīgi un cerīgi liekas Kurzemes Provincas muzeja eksponātu foto. Tā arī ir. Daudzo, rūpīgi sakārtoto, ar fotoaparātu fiksēto muzeja eksponātu skaitā 76. attēls (R IL-1 17) rāda kokli “no Dobeles”. To pašu, kura savulaik – 1886. gadā piedalījusies kultūrvēsturiskajā izstādē Jelgavā (sk. foto). Attēlā,

ko 1933. gadā fotografējis Jānis Lapiņš no Rīgas, redzama 19. gs. sākumā būvēta piecstīgu, tā sauktā Kurzemes tipa kokle. Ar tai raksturīgo šauru korpusu, zvaigznīšu izgriezumiem skaņas dēlīti un likloka rakstu gar apmali. Instrumentam pāri gan pārlikts vijoles lociņš. Jāpieņem, ka tā ir fotogrāfa izpratne par kokles spēles veidu. Turpinot fotomateriālu izpēti, atkal satiekos ar zemgaliešu kokli. Šoreiz no Jēkabniekiem. Un tā kopš 1929. gada atrodies Zemgales muzejā. Fotoattēls (R IL-1 13, 3) rāda šauru, izgredtu korpusu, ar trīs caurgriezuma tehnikā veidotām saulītēm rotātu skaņas dēlīti un izgredtiem kāšīšiem greznotas apmales un stīgturi. 64 cm garajai koklei ir deviņas stīgas, kas piestiprinātas pie koka stīgu tapiņām. Arī skaņas dēlītis pie korpusa ir pietapots. Bet šai guvumā galvenais ir uz apakšējā vāka iegrieztais gada skaitlis – 1799. Tātad – 18. gadsimta nogalē darināts instruments! Nedaudz vēlāk atradumu izdodas papildināt ar vērtīgu uzziņu, ko izlasu “Brīvās Zemes” 1931. gada 10. Ilustratīvajā pielikumā. Līdzās jau pazīstamās Jēkabnieku kokles foto īsa, bet saturīga anotācija. Tās autors L. Matisons no Jelgavas muzeja stāsta, ka tieši šo kokli spēlējis koklētājs Siliņš, kurš 1904. gadā 103 gadu vecumā miris. Īsts zemgalietis. Nu vairs nav nekādu šaubu, ka 18. gadsimtā Zemgalē darinātas un spēlētas tā saucamās mazās vai Kurzemes tipa kokles. Un vēl drošāk, ja šo atziņu pavada arī Jēkabnieku pagastā pierakstīta šāda tautas dziesma:

Dod, māmiņa, lustē mani,
Lustē esmu ieraduse:
Klētī bungas, namā kokles,
Istabāi pijolītes.

(Latvju dainas. – R., 1922. - 3. sēj. : 3. d. - nr. 23972).

Savukārt Jēkabniekos pierakstītajās precību dziesmās rodamas tādas, kas stāsta par puisi, kurš nopircis kumeļam kokļu stīgu iemauktus un koklēdamas aizjājis “prūšos ņemtī līgaviņu”.

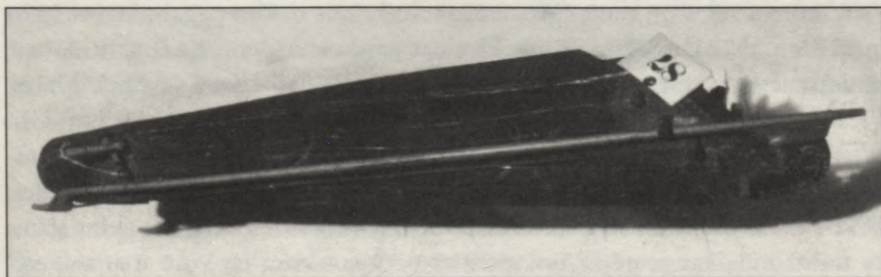
Vēstures vējos un caurvējos zemgaliešu kokles tiešām pagaisušas – kā no muzejiem, tā ļaužu sētām. Tāpat kā ziņas par koklētājiem. Kaut nelielu, bet būtisku ieskatu var sniegt arī stāsts, ko saviem lasītājiem vēstījis “Mājas Viešis” 1894. gada 23. martā. Zīmīgi, ka šī vēsts nāk no Jēkabniekiem. Un rakstīta laikā, kad notika visai aktīva tautas materiālās un garīgās kultūras materiālu vākšana, gatavojoties pirmajai latviešu etnogrāfiskajai izstādei 1896. gadā. “Šejienu Krābantu mājās dzīvo kāds sirmgalvis, kas pelna gan, ka mūsu mūzikas pratējus un veclaiku pētītājus dara uz viņu uzmanīgus, iekam vēl nav par vēlu. Es še zīmējos uz 70 gadus veco tautas muzikantu,

Krābantu māju saimnieku Freiberga tēvu, kas savā ziņā nevien īstens mākslenieks uz sava cimbolei līdzīgā tautas mūzikas rīka, bet sevišķi tamdēļ ievērojams, ka viņš spēlē neskaitāmu pulku latvisku tautas deju, no kurām jaunai paaudzei vairs nav ne jausmas. Un vēl jo svarīgāks ir tas apstāklis, ka Freiberga tēvs māc paskaidrot, kā šīs dejas dejojā un kādās vietās muzikantam vajadzēja līdzī dziedāt un dejojāt, tā sakot, komandēt. Bet, lai gan Ādolfs Alunāns darīja publiku savā laikā uzmanīgu uz Freiberga tēvu, to Jelgavā un Rīgā atklātos izrīkojumos priekšā stādīdams, un, lai gan muzikāliskas autoritātes, kā piem. Vīgneru Ernests, liecināja, ka šā sirmgalvja priekšnesumi katrā ziņā un patiesi ļoti ievērojami, tad tomēr vecis un viņa mūzikas rīks nācis atkal aizmiršanā. Vai tāda vienaldzība jēl maz piedodama? Freiberga ģimenē tautas muzikanta amats arvien pārgājis no tēva uz dēlu, un tā netrūkst vairāk kā pietiekošas garantijas, ka tagadējā vecā Krābantu saimnieka priekšnesumu krājumā, kā jādāmā, nevar atrasties viltojumi, bet ka šē viss pastāv iz mūsu senču patiesām gara dāvanu mantām". Mani šai vēstījumā vispirms interesē "cimbolei" līdzīgais instruments. Pieņem, ka Freibergs spēlējis kokli. Cītaras šai laikā jau bija labi zināmas un pazīstamas, pie tam kokles pat reklāmās nereti sauktas arī par cimbolēm.

Un vēl – nav taču neiespējams, ka iepriekš minētais koklētājs Siliņš un Freibergs, kā jau viena pagasta muzikanti, būs arī kopā spēlējuši. Tā apliecinādami mums zemgaliešu tradicionālo kokles esību un pielietojumu. Savukārt fotoattēlā fiksētais dod iespēju Zemgales koklei prasmīga meistara rokās no jauna pārtapt realitātē.

Attēli

1. Zemgales kokle. LNB R IL-1 17.

1.

Dažas atziņas par latviešu zemnieku grāmatu vāku apkalumiem

Valdis Villerušs

Šī raksta autors kopš plašākas publikācijas par latviešu zemnieku grāmatu vāku apkalumiem izdevumā "Grāmata latviešu sabiedrībā" (1987) ir uzkrājis informāciju, kas rada iespēju precizēt dažus iepriekšējos spriedumus. Tas noticis galvenokārt sakarā ar jaunatrastajiem apkalto grāmatu eksemplāriem.

Maldīgs ir izrādījies secinājums, ka "senākie saglabātie 1. tipa apkalumi radušies ne vēlāk kā 18. un 19. gs. mijā".² Sākotnējā izpētē tika konstatēti vairāki 1746. gadā izdotās G. Manceļa "Sprediķu grāmatas" eksemplāri ar 1. tipa pamatvarianta apkalumiem, kuru rotājums ir askētiskāks nekā lielākajai daļai tāda paša veida darinājumu, kas tapuši, sākot ar 19. gadsimta 30. gadiem. Tā kā apkalumi parasti rodami uz 19. gadsimta pirmajā pusē izdotajām grāmatām, bet minētais G. Manceļa sprediķu krājums nācis klajā gandrīz simt gadu agrāk, likās, ka šeit mēs sastopamies ar senākiem, 18. un 19. gadsimta mijas izstrādājumiem. Jaunatrasto apkalumu apsekošana neliecina par labu šim pieņēmumam. Gandrīz visi mūs interesējušie kalumi ir aplicēti uz pārsietu grāmatu vākiem. Populāro sprediķu grāmatu (tāds bija arī G. Manceļa darba izdevums) atjaunināšanu, lai likvidētu defektus, kas bija radušies ilgstošā intensīvā lietošanā, parasti veica ne ātrāk kā pēc gadiem piecdesmit sešdesmit. Tātad 1746. gadā izdoto G. Manceļa sprediķu krājuma eksemplārus visbiežāk iesēja tikai 19. gadsimtā. Par to netieši liecina arī ieraksti šajās grāmatās. Summējot dažādus vērojumus, var secināt, ka apkalumu sākotne attiecināma – agrākais – uz 19. gadsimta 20. un 30. gadu miju.

Šajā kontekstā jānoraida arī hipotēze, ka saglabātajiem apkalumiem mūsu tautas mākslā "ir bijis senāks attīstības posms, par kuru tiešu pierādījumu nav".³

Atšķirība starp 1. un 2. tipa apkalumu saglabāto eksemplāru skaitu, tas, ka grāmatu ar 1. tipa apkalumiem ir vairāk, likās pašsaprotama šī apdares veida ilgstošākas praktizēšanas dēļ. Ievērojot tikko aprakstītās korekcijas pieņēmumā par 1. tipa apkaluma sākotni, izrādās, ka abu tipu apkalumus praktizēja vienlīdz ilgi – 1. tipu no 1830. līdz 1870. gadiem, 2. tipu – no 1840. līdz 1880. gadiem.

Apzināto 1. tipa savrupo apkalumu skaits pēdējā laikā ir jūtami papildinājies. Atrasti vairāki izteikti primitīvi darinājumi – uz grāmatu vākiem aplicētas dažādas izcelsmes metāla plāksnītes, piemēram, zobratu un mērinstru-

mentu fragmenti. 2. tipa apkalumu kopaina pēc lietoto materiālu un to apstrādes veida ir stipri viengabalaināka.

Vāku stūru apkalumus biežāk izvēlējās gan specializējušies, gan arī gadījuma rakstura darinātāji – tāpat tie bija populārāki par 2. tipa apkalumiem (par to liecina arī 1. tipa apkalumu izplatība).

Vēres

¹ 1. tipa apkalumi – metāla aplikāciju elementi izvietoti grāmatu stūros un centros. 2. tipa apkalumi – metāla aplikāciju elementi izvietoti gar vāku malām.

² Villerušs V. Latviešu grāmatu māksla // Grāmata latviešu sabiedrībā : 1856–1870. - R., 1987. - 67. lpp.

³ Turpat, 67. lpp.

Attēli

1. Jelgavas jauna in pilnīga latviešu dziesmu grāmata .. - Jelgava, 1727. Iesējums. LNB R L2S 227. (Sk. krāsaino att. nr. 20.)

2. Mancelis G. Jauna latviešu sprediģu grāmata .. - Königsberg, 1746. Iesējums. V. Villeruša īpašums. (Sk. krāsaino att. nr. 21.)

3. Mancelis G. Jauna latviešu sprediģu grāmata .. - Königsberg, 1746. Iesējumam, iespējams izmantoti apkalumi no kādas pareizticīgo grāmatas vākiem. V. Villeruša īpašums. (Sk. krāsaino att. nr. 22.)

4. Mancelis G. Jauna latviešu sprediģu grāmata .. - Königsberg, 1746. Iesējums. LNB R L2 5043. (Sk. krāsaino att. nr. 23.)

5. Mancelis G. Jauna latviešu sprediģu grāmata .. - Jelgava, 1823. Iesējums. V. Villeruša īpašums. (Sk. krāsaino att. nr. 24.)

6. Mancelis G. Jauna latviešu sprediģu grāmata .. - Jelgava, 1823. Iesējums. V. Villeruša īpašums. (Sk. krāsaino att. nr. 25.)

7. Dziesmu un lūgšanu grāmata .. - Jelgava, 1839. Iesējums. LNB R L2 3041. (Sk. krāsaino att. nr. 26.)

8. Dziesmu un lūgšanu grāmata .. - Jelgava, 1876. Iesējums. LNB R L2 3044. (Sk. krāsaino att. nr. 27.)

9.–10. Dziesmu grāmata. Vāki. 19. gs. 2. p. Liepājas muzejā, inv. nr. 199974. (Sk. krāsainos att. nr. 28.–29.)

Atradums precizē

Aleksejs Apinis

Latvijas Nacionālās bibliotēkas apceru krājumā "Grāmata" (Rīga, 2000) hernhūtiešu vēsturiska un biogrāfiska satura rokrakstu pārskatā 20. lappusē ar 29. numuru aprakstīts brāļu draudžu dibinātāja N. L. Cincendorfa dzīvesstāsts, kas atrodas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā. Par tā autoru hipotētiski (ar jautājuma zīmēm) pārskatā minēts Vidzemes brāļu draudžu Lintenes distrikta diakons Pauls Frīdrihs Šipangs (*Schippang*, ?–1921 vai 1922), par sarakstīšanas vietu – Lintene, par sarakstīšanas laiku – 19. gs. 70. gadu otrā puse, kad viņš tur sāka darboties. Saīsinātajā aprakstā nav norādīts manuskriptam dotais nosaukums tā titullapā *Dsihwes stahsts ta Deewa wihra Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf*. Manuskripts rakstīts ar P. F. Šipanga roku apmēram minētajā laikposmā (tas tika agrāk noskaidrots grafoloģiskā analizē). Saturs – kādas paplašas N. L. Cincendorfa biogrāfijas saīsināts atstāsts, īpaši izceļot viņa sakarus ar Vidzemi. Izteiksme ir ļoti inteliģenta, nav šaubu, ka atstāstu paveicis izglītotots cilvēks tieši Vidzemes vajadzībām. Tāpēc tad tā sacerēšana hipotētiski tika piedēvēta P. F. Šipangam.

2002. gadā, apstrādājot Latvijas Nacionālajā bibliotēkā ienākušo plašo literatūrzinātnieka Imanta Pijola rokrakstu fondu, tajā atradās burtnīciņa pelēka kartona vāciņos ar nosaukumu *Grafa Zinzendorfa dsihwibas stahsti. 1855*. Teksta beigās 22. lapas apakšā ir paraksts *J. Baumeister*. Pārrakstīšanās kļūdas pierāda, ka eksemplārs nav autormanuskripts, bet noraksts. Burtnīciņas tekstu salīdzinot ar tikko minēto P. F. Šipanga rokas darbu, tika konstatēta satura pilnīga sakritība, atšķiras tikai sīki redakcionāli valodas labojumi P. F. Šipanga manuskriptā. Par J. Baumeistera personību ziņu trūkst. Paraksta novietojums liecina, ka te nevis atveidots autora vārds, bet parakstījies kopētājs.

No teiktā izriet secinājums – atstāstu nav sacerējis P. F. Šipangs, bet cits pašlaik nenoskaidrojams Vidzemes hernhūtiešu darbinieks jau pirms 1855. gada¹, un LAB eksemplārs arī ir noraksts. Autors visdrīzāk bija kāds vācbrālis (vācu tautības hernhūtiētis draudžu vadībā).

Tādējādi apceru krājumā "Grāmata" hernhūtiešu rokrakstu pārskatā 29. numura ierakstu iespējams labot, tam jābūt šādam:

29. Cincendorfs, Nikolauss Ludvigs (1700–1760).

Sarakst. Vidzemē pirms 1855.

- a. Norakst. J. Baumeisters 1855.

24 lp.

LNB R XA 356 Nr. 337.

- b. Norakst. P. F. Šipangs Lintenē starp 1875–1880 (?).

29 lp.

LAB R Brāļu draudžu rakstu f., 2, 2.

Vēre

¹ Nav atrastas nekādas ziņas, ka P. F. Šipangs būtu uzturējies Vidzemē pirms 1875. gada, kad viņš kļuva par Lintenes distrikta diakonu. Acīmredzot tikai ap šo gadu viņš šeit ieradies no Vācijas.

Freuden-^{zu}Wesang
Hochzeitlichen Ehren/
Dem
Jugend-Edlen Paare
Herrn Heinrich Waltermann/
Wohlvorordnetem Assessori des löblichen Königl:
Burg, Gerichtes allhier

Und
Jungfrauen Anna Witten von Lilienau/
Herrn Doctoris Nicolai Witten von Lilienau/
Ihr: Königlich: Majest: zu Schweden Rath, Medici
und dieser Königl: Stadt Ober-Physici
Eheleiblichen Tochter/

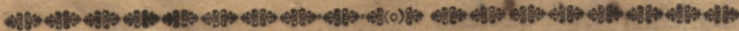
So
Den 26. Novemb. lauffenden 1687sten Jahres angestellet;
Welchen

Seine Schuldigkeit zu erweisen/ in Reimen verfasst

Und

Mit 1. Stimme und 2. Violinen/ nebst dem Basso Continuo
zu singen und zu spielen/ wolmeinend gesetzet

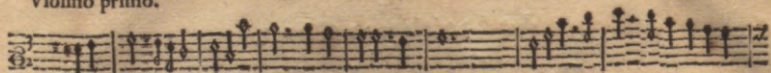
Daniel Kahde / Cant. und Chori Musici
Rigenfis Director.

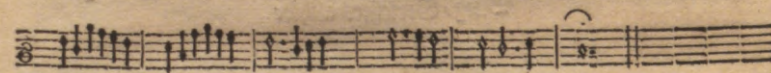
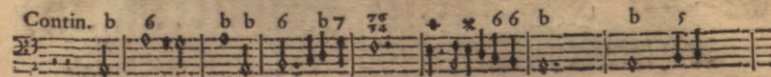
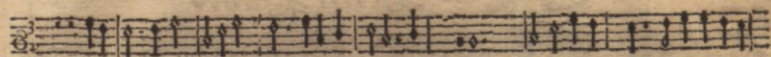
R I G A/
Gedruckt mit des Sel: Bessermessers Schriften.

Ritornello primo à 3.

Violino primo.

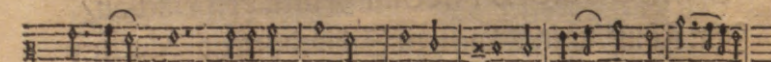
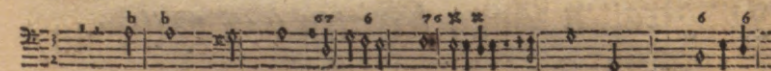
Violino secundo.

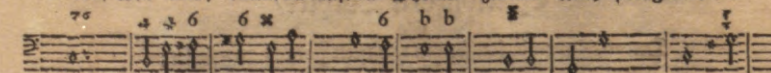
Aria Prima.

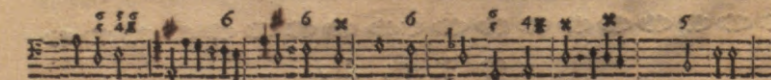
1. Auf Clio! auf! und sei be müht/ wie du ein süßes
2. Ja Schirm such al: le Kunst herfür/ den Trillen Lieblig:

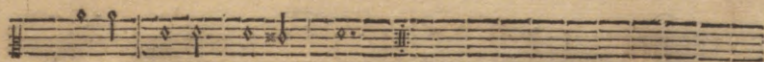

1. Freuden Lied an jo mögest laßen hören! weg alles was
2. leit/ Dia nter/ damit du kanst das Ohr ent zücken! Auch Springer/Prais-

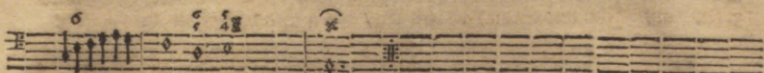

1. betrübniß schafft! weg was die Freu de zu Sich rafft! weg was Er-
2. ler/Weger/Hun/ greiffst zierlich/Da: vid blase nun die Hochzeit

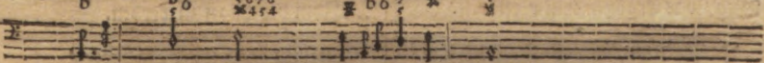
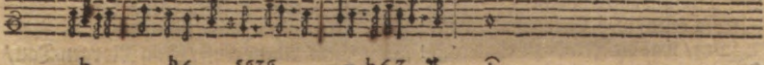
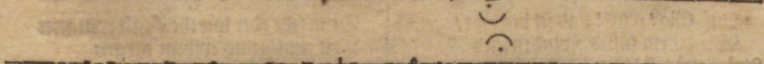
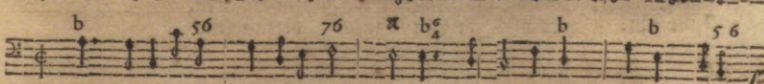
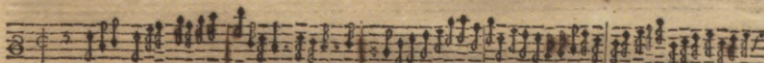
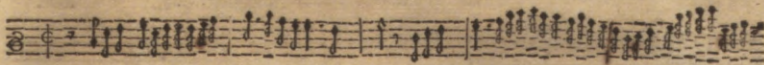

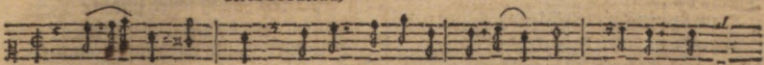
1. Götzen wil ver sto ren!
2. Gäfte zu er quif fen.

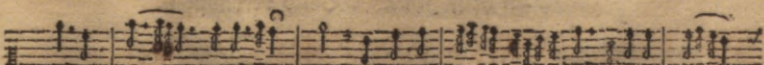
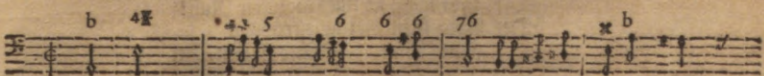
Ritornello Secundo.

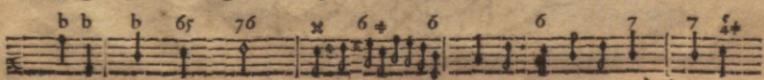
Aria Secunda,

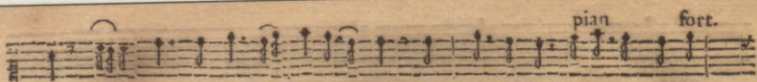

1. Denn sehet/ seht denn seht/der werthe Haltermann tritt mutig
2. Wie freuet Sich/ wie freut Sich unser Poda lir/ weil dieses
3. Und ich / und ich/ und ich/ ich füge mit hin zu: Lebt lang/lebt

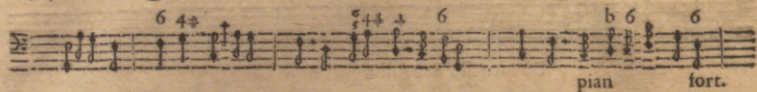

1. und erfreut erfreut heran es folgt mit züch- rigen Gebär-
2. Lobe Zvei/ diß Zvei Sich hier/auf Seinen Zu- laß laßet pah-
3. lang in stäts beglückter Ruh! der milde Hymn mel laße trüpf-

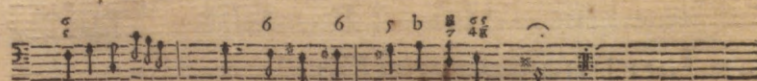

1. den die Jugend-volle Lil- jen Au Sein Abend Lust :/: Sein
 2. ren? Ein je- der Freund ist froh und lacht/ weil dieser Bund :/: wird
 3. fen auf Ihn und Seine Lil- jen Au/ des Seegens Fetz :/: der

1. Morgen- tau mit Ihm vereh- li get zu werden
 2. fäst gemacht; Mann rufft: Glück zu! mit ganzen Scharen.
 3. Fülle tau! Er helff Ihr Ehe Band verknüpfen!

1.
 Auf Clio! Auf! und sei bemüht/
 Wie du ein süßes Freuden-Lied
 Antzo mögest lassen hören.
 Weg alles/was Betrübniß schafft!
 Weg/was die Freude zu Sich rafft!
 Weg/was Ergözen will verführen!

2.
 Ja Schirm/such' alle Kunst herfür/
 Den Trillen/Libligkeit/Mamier/
 Damit du kanst das Ohr entzücken!
 Auch Springer/Praisler/Weger/Hym/
 Greiff zierlich; David blase nun/
 Die Hochzeit-Gäste zu erquickten!

3.
 Denn seht/der werthe Haltermann
 Erit mütig und erfreut heran:
 Es folgt mit züchtigen Gebärden
 Die Jugend-volle Liljen Au/
 Sein' Abend-Lust/Sein Morgen-Tau/
 Mit Ihm verehliget zu werden.

4.
 Wie freut Sich unser Podalir/
 Weil dffes Libe Zwei Sich hier/
 Auf Seinen Zulass läset poren?
 Ein jeder Freund ist froh und lacht/
 Weil dffer Bund wird fäst gemacht.
 Man rufft: Glück zu! mit ganze Scharen.

5.
 Und ich/ich füge mit hinzu:
 Lebt lang' in stäts beglückter Ruh!
 Der milde Himmel lasse trüpfen
 Auf Ihn und Seine Liljen-Au
 Des Seegens Fetz; der Fülle Tau!
 Er helff Ihr Ehe-Band verknüpfen.

5. Elita Grosmane

6. Elita Grosmane

7. Elita Grosmane

8. *Elita Grosmane*

9. *Elita Grosmane*

10. *Elita Grosmane*

11. Måra Grudule

12. Imants Lancmanis

Lurländisches
adeliches
Sapenbüch
gesamlet A^o 1757 von
Johann Eberhard Teimbts
Archiv-Secretaire.

14. Imants Lancmanis

15. Imants Lancmanis

<p><i>v. Bagge.</i></p>	<p><i>v. Behr.</i> Z.</p>
	
<p><i>v. Beronin.</i></p>	<p><i>Berg v. Karmel.</i></p>
	

16. Imants Lancmanis

Grafen v Medem

17. Imants Lancmanis

18. Imants Lancmanis

Salve Sublimis, sospes, Sapiensq; SOPHIA:
Salve Stella Spei, Sidus Salveto Serenum,
Successiva Salus, signum Spectabile Salve:
Salve Syaviloquens, Spirans, Speciosa Sybilla,
Salve Stirps Sobolum, Soboles Sata Stemmata Summo:
Sors Selecta Soli, Soli Sors Subdita *Soli*.
Sat Scriptum; Si Sed Speculum, Speculamq; SOPHIAM
Scripsero: Spicigeram Segetem, Semenvae Sativum:
Sed, Si Sidereo Subrextum Stamine Sertum,
Scintillisq; Suis Streperum Superare Smaragdum,
Succoso Superam Sermone Saluto SOPHIAM.
Solum Suspiro, Speroq; SOPHIA Senesces
Spectatura Sequi Soboles, Sobolumq; Sequaces.
Sister Saturnus Semper Sua signa Secunda.
Supplex Succlamo: Suffla Solamina Servis!
Subsidio Solare Soli, *Solisq;* Senatium!
Sicq; Super Solium Surges Sublime Secunda.
Solantes Superi Suspiria Sacra Secudent!

*** **

Valete
perenniter
SECUNDI DVCALES CONIVGES

a
Vestris favete CLIBVS.

* * *

IO!
LUX Cynthii & LUX Cynthiæ,
LVCe aMPLIORI CLare!

☉:(o):☾

20. *Valdis Villerušs*

21. *Valdis Villerušs*

22. *Valdis Villerušs*

23. *Valdis Villerušs*

24. *Valdis Villeruš*

25. *Valdis Villeruš*

26. *Valdis Villerušs*

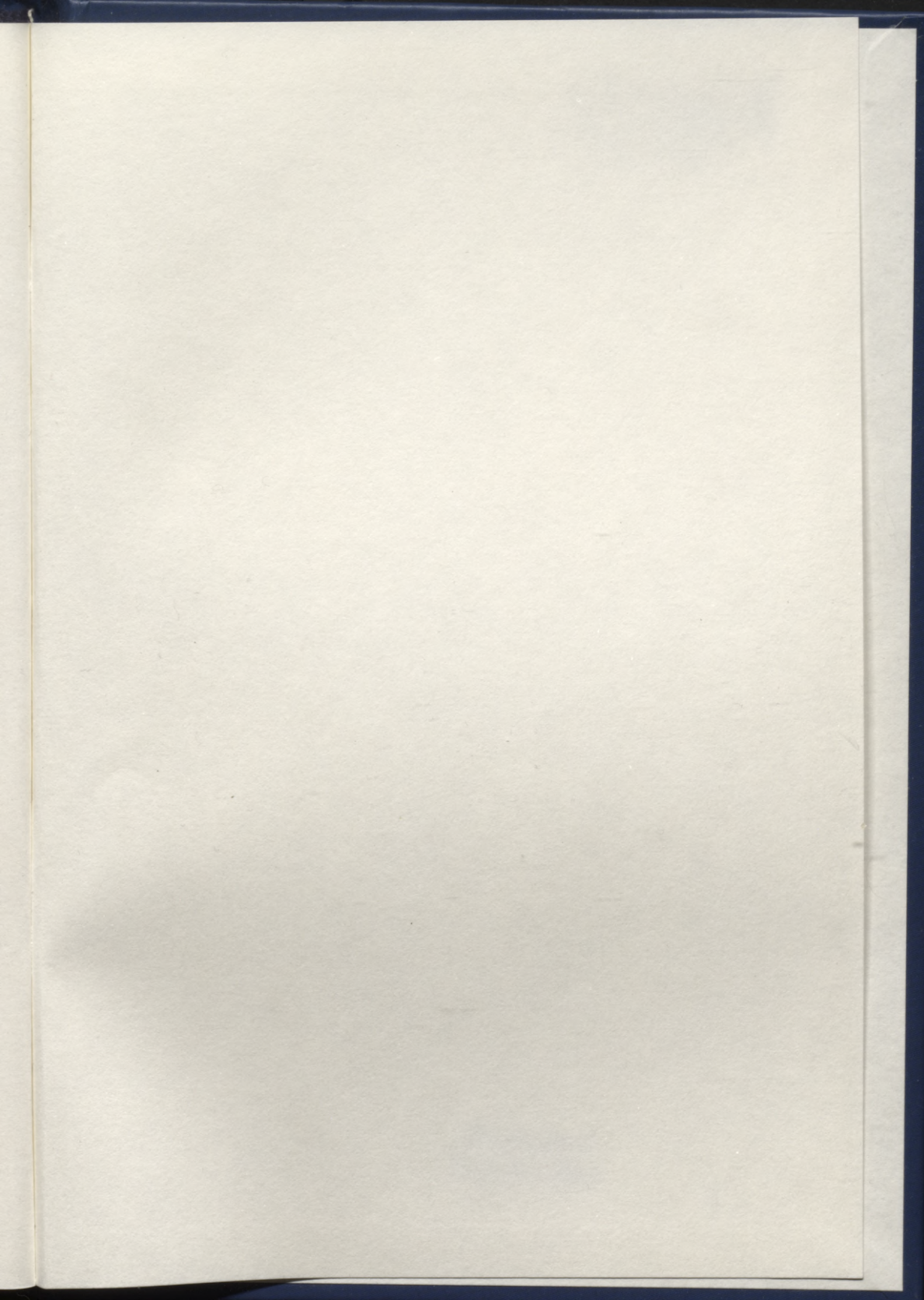
27. *Valdis Villerušs*

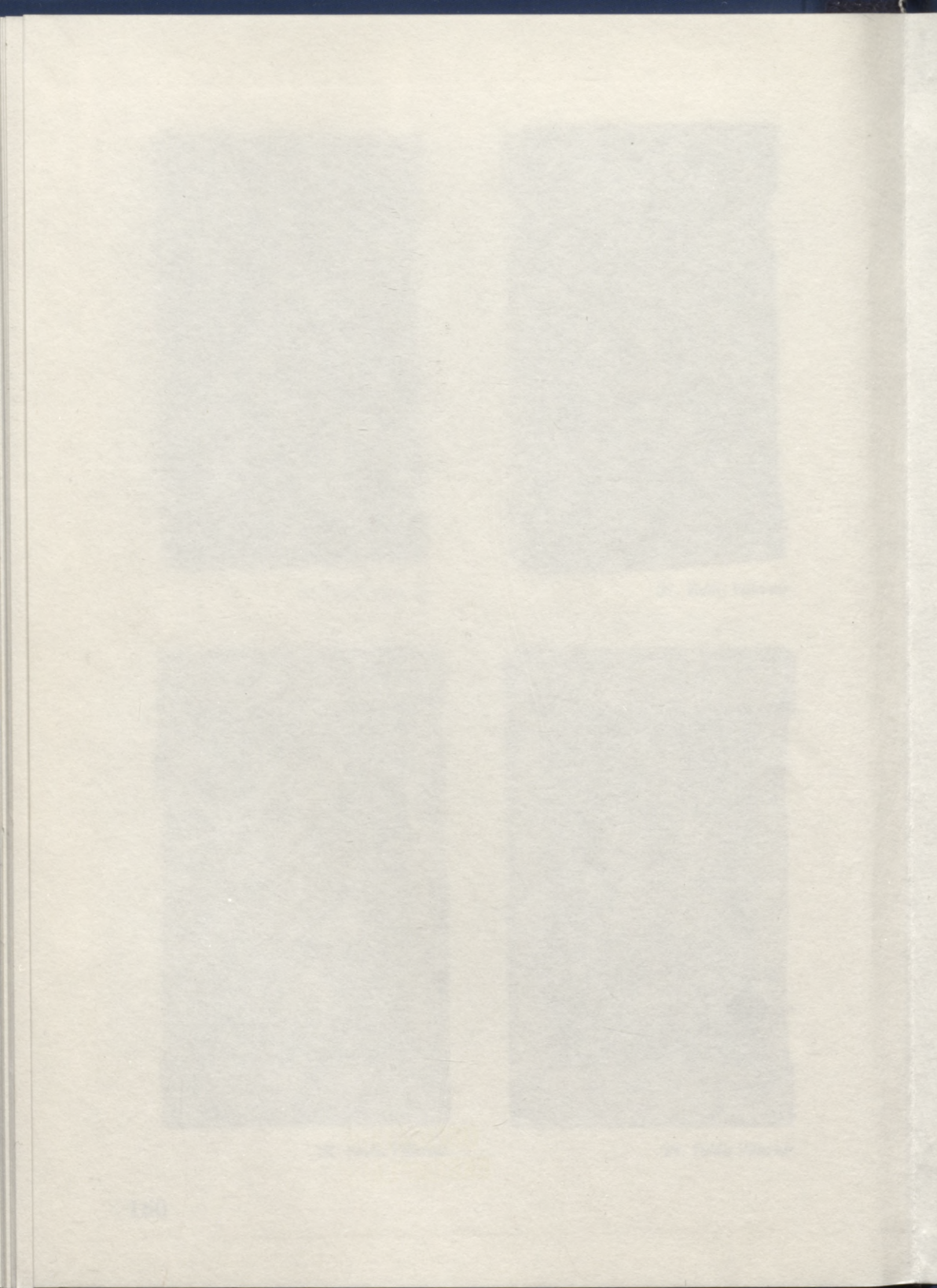

28. *Valdis Villerušs*

29. *Valdis Villerušs*

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303075989

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

3.

2003-4

327